

A ESTRADA

miscelánea histórica e cultural

Núm. 9 [2006] • ISSN 1139-921X

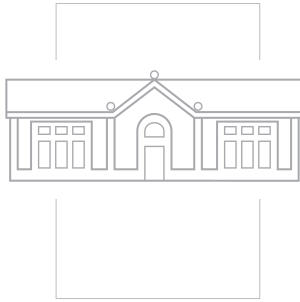

A ESTRADA

miscelánea histórica e cultural

Vol. 9 (2006)

2006

Fundación Cultural da Estrada

Museo do Pobo Estradense «Manuel Reimóndez Portela»

A ESTRADA

miscelánea histórica e cultural

ISSN 1139-921X

Director

Juan Andrés Fernández Castro

Comité de Redacción

Olimpio Arca Caldas | Juan L. Blanco Valdés | José Manuel Castaño
García | María Xesusa Fernández Bascuas | Manuel Mosquera Agrelo.

Consello Consultivo

Xesús Alonso Montero | Carlos Amable Baliñas Fernández | Xosé Luís
Barreiro Barreiro | Roberto L. Blanco Valdés | Mercedes Brea | Manuel
Cabada Castro | Isaac Díaz Pardo | Xosé Neira Vilas | Xosé Manuel
Núñez Seixas | Víctor F. Freixanes | Vicente Peña Saavedra | Augusto
Pérez Alberti | Ofelia Rey Castelao | Anxo Tarrío Varela | Pilar de Torres
Luna | Xosé Manuel Vázquez Varela.

© Fundación Cultural da Estrada,
Museo do Pobo Estradense «Manuel Reimóndez Portela», 2006

Edición

Museo do Pobo Estradense «Manuel Reimóndez Portela»

Aptdo. 78

36680 A Estrada

museoestrada@aestrada.com

www.museo.aestrada.com

Deseño de cuberta

Xosé L. Vázquez

Fotografía

A igrexa parroquial en paisaxe nevada

Museo do Pobo Estradense

«M. R. Portela», Fondo

Gestoso Pazo

Deseño de maqueta e maquetación

Rosa Costas

Impresión

Gráficas Sementeira, S.A.

Chan de Maroñas, 2

15217 Obre - Noia

Dep. Legal: C 2618-2001

Índice

- 7 | *As Memorias de familia* de Marcial Valladares
Mercedes Brea e M^o Xesús Nogueira Pereira
- 25 | Dos papeis de Manuel García Barros.
En lembranza (e homenaxe) dunha amizade
Juan L. Blanco Valdés
- 51 | De fritideiros e artistas
Juan Fernández Casal
- 75 | Literatura estradense en internet
Henrique Neira Pereira
- 97 | Análise da xeografía electoral do concello
da Estrada (Pontevedra)
Ángel Miramontes Carballada
- 115 | Algúns topónimos das parroquias da Estrada,
Matalobos, Ouzande e Toedo
Fernando Cabeza Quiles
- 135 | A Estrada rural e urbana. Estudio comparativo
de dous modelos demográficos (1870-1970)
Juan Andrés Fernández Castro
- 177 | Breve reseña biográfica do fotógrafo don Xosé Ramos
Garrido (Codeseda, A Estrada, 1887-1967)
José Javier Ramos Pérez

- 205 | Primeira catalogación dos documentos do
fondo de Miguel Nino Novais
Damián Porto Rico
- 273 | Carlistas e liberais en terras estradenses.
A derradeira batalla do caudillo Gorostidi
María Jesusa Fernández Bascuas
- 307 | Radio Estrada, Emisora Parroquial
Pepe López Vilariño

As Memorias de familia de Marcial Valladares

Mercedes Brea e Mª Xesús Nogueira Pereira

Filósofos de la naturaleza; admirados de sus contrastes variados, sin advertir la falta de agitación y atormentado bullicio de las ciudades, vivíamos en tan apacible y dulce tranquilidad, saliendo de nuestra casa y entrando en ella con la sonrisa siempre en los labios, hija del placer doméstico, de ese indefinible goce de la familia (libro primeiro, cap. XXIII).

“Mi madre vivía en la aldea y en 11 de junio de 1821 nací yo, con cuyo nacimiento vinieron a consolarse mis padres de la pérdida de Petra que acababa de morir”. Con estas palabras rexistra a súa data de nacemento D. Marcial Valladares Núñez no capítulo V do “Libro primero” dunhas *Memorias de familia* que redacta non con intención de publicalas senón para “conservar en ella [a súa familia] perpetuo recuerdo de lo pasado y de sitios más o menos tiempo habitados, trasunto fiel de las vicisitudes de mi padre en las diferentes épocas de su vida a través de los sacudimientos políticos, en medio de cuya veleidad vio nacer sus hijos, no sin trabajo” (libro primeiro, cap. I).

Efectivamente, esas *Memorias* –que inicia coa presentación dos seus pais e remata dando conta da morte da súa irmá Avelina o día

17 de marzo de 1902¹– narran a traxectoria vital (e entrañable) dunha familia ao longo de todo un século (dende o nacemento en 1789 de D. José Dionisio Valladares Gómez) e, a través dela, permiten aproximarse a unha serie de acontecementos políticos relevantes do século XIX, non contemplados coa frialdade dun historiador senón por medio das súas repercusións na vida doméstica e na descendencia dun home, D. José, que se implicou activamente en moitos deles (ata o punto de bautizar aos seus fillos con nomes que mantiñan a lembranza das “grandes acciones en que se halló”, libro primeiro, cap. V) e que probablemente é merecedor dun estudo atento e coidadoso que aquí non podemos acometer.

1. Marcial Valladares

O “señor de Vilancosta” (apelativo co que tamén se coñece², en referencia á casa natal á que tan apegado estivo sempre e que herdou dos seus pais) é, sen dúbida, unha figura senlleira das letras galegas, pois concentra, nos albores do Rexurdimento, a faceta de estudoso da lingua e de creador nesa mesma lingua que estuda e que está contribuíndo a “normalizar”. Por unha banda, é autor dun *Diccionario gallego-castellano* publicado en Santiago no ano 1884 e dunha gramática que rematou en 1892, aínda que se mantivo inédita ata 1970³. Por outra, compuxo poemas dispersos en galego (que empezan a apare-

-
- 1 Segundo relata o sobriño -o mesmo Laurentino Espinosa Valladares ao que proporciona os seus consellos no libro terceiro- que pon o colofón ás *Memorias* de Marcial Valladares (morto un ano despois, en maio de 1903), este triste acontecemento “apagó en él así mismo todo entusiasmo, toda alegría”.
  - 2 Acuñouno D. Ricardo Carballo Calero como título do folleto co que a Universidade de Santiago de Compostela se sumaba por primeira vez, cunha obriña concibida con ese obxectivo, á celebración oficial do Día das Letras Galegas: *O señor de Vilancosta. Loubanza de don Marcial Valladares Núñez no Día das Letras Galegas*, Universidad de Santiago, 17 de maio de 1970.
  - 3 Dado que, como acabamos de lembrar, este foi o ano no que a Real Academia Galega lle dedicou o *Día das Letras Galegas*, non sorprende que fose entón cando se recuperase tanto a súa obra inédita como a dispersa, en diversas edicións a cargo da propia RAG ou da editorial Galaxia. No centenario da súa morte produciuse unha nova recuperación da súa figura e apareceron diversos traballos sobre a súa obra (véxanse, por exemplo, as

cer na prensa no ano 1845) e varios relatos, aínda que a súa produción literaria máis relevante é a primeira novela escrita en galego, *Maxina ou a filla espúrea*, que viu a luz por entregas en *La Ilustración Gallega y Asturiana* no ano 1880⁴. Ademais, encargouse da compilación dun *Cantigueiro popular*, que tiña disposto xa en 1867 e ao que en 1887 engade aínda un novo apéndice.

Maxina foi considerada polos críticos un folletín propio da época ou una novela costumista; en calquera caso, non deixa de ser un produto do Romanticismo do seu tempo⁵, construída posiblemente a partir dun relato oral, que arrinca cun feito violento (a violación de Otilia por un home enmascarado do que non se descobre a identidade ata o final) e remata coa traxedia da inesperada loucura desa muller cando todo parecía presaxiar un desenlace venturoso (que si se produce, en cambio, para Maxina, a filla espúrea resultado daquel acto). O seu mérito principal estriba en ser o primeiro intento serio de asentar unha narrativa en galego que puidera desenvolverse á par da poesía, e en ser froito da preocupación científico-sociolóxica e das reflexións dun autor que conxugaba harmoniosamente o estudo, descrición e conservación dun patrimonio lingüístico vivo e en proceso de consolidación como norma escrita coa efectiva posta en

---

páxinas nas que xungue as dúas efemérides J. L. Blanco Valdés en "Lembranza de Marcial Valladares no centenario da súa morte", *Revista Galega do Ensino*, 39, maio 2003, pp. 145-147). Máis recentemente, contamos cunha investigación minuciosa sobre Valladares a cargo de Xosé Antonio Fernández Salgado, quen, ademais de artigos e estudos de detalle sobre o noso erudito, publicou no ano 2005 o libro *Marcial Valladares: biografía dun precursor no Rexurdimento galego* (Servizo de Publicacións da Diputación Provincial de Pontevedra).

- 4 A primeira edición como libro foi a preparada por Ricardo Carballo Calero para a editorial Galaxia en 1970. Dende entón, apareceron varias edicións de relevo, entre as que cabe mencionar a coidada por Anxo Tarrío, Margarita Neira e Blanca Roig para Edicións Xerais de Galicia, por ser a primeira que recupera –a carón daquela primeira por entregas– un manuscrito de D. Marcial do ano 1870 conservado na Real Academia Galega, que, ademais de conter un prólogo no que dá conta das súas intencións ao escribila, adianta o remate da composición da novela en dez anos.
- 5 Quen desexa máis información sobre esta novela pode consultar os seguintes traballos: Mercedes Brea, "Sobre *Maxina*", *Grial*, 29, 1970, pp. 352-355; e Dolores Vilavedra, "Maxina ou a filla espúrea. ¿Un caso de dialoxía lingüística e monoloxía ideolóxica?", en D. Kremer (ed.), *Homenaxe a Ramón Lorenzo*, Galaxia, Vigo, 1998, t. 1., pp. 365-376.

práctica dese desexo de contribuír eficazmente a proporcionar ao galego mil primaveras máis (como, décadas máis tarde, expresaría Álvaro Cunqueiro) mediante a súa extensión a un xénero literario no que aínda non fora considerado instrumento adecuado.

Dende esta óptica, o que pode ser entendido como un exceso de realismo ou de busca da verosimilitude non deixa de ser, dende o punto de vista do que poderíamos considerar a posta en escea, un logro máis de Marcial Valladares: a narración flúe áxil en galego, pero nos diálogos vén marcada a procedencia social dos personaxes co recurso á contraposición de castelán (empregado por aristócratas, burgueses, etc.) e galego (falado polos labregos e os criados), con uso esporádico dun tipo de castrapo para producir efectos cómicos.

O autor non deixaba, pois, de experimentar con esa lingua que estudaba con tanto afán. Iniciara o seu traballo lexicográfico en 1850⁶ e tiña disposta unha primeira versión en 1868; é certo que o *Diccionario* non saíu do prelo ata 1884⁷, pero nos círculos eruditos era coñecido con anterioridade, pois, por exemplo, as *Memorias* comentan que o Marqués de Valmar solicitou expresamente (a través de Gumersindo Laverde Ruiz) poder consultalo con calma “antes de dar principio a la impresión del libro *Cantigas de Santa María*” (libro cuarto, cap. II). En paralelo, e á vez que cultivaba esporadicamente a poesía e recollía cantigas e relatos populares, comezaba a redacción dos seus *Elementos de Gramática gallega* en 1855 e continuou traballando neles ata 1892.

Para a elaboración do *Diccionario gallego-castellano* tivo en conta (poderíamos dicir que refundiu) as obras lexicográficas aparecidas con anterioridade, en concreto a de Francisco Javier Rodríguez e o voca-

6 O propio Valladares declara no prólogo do *Diccionario* que levaba traballando dende esa data “en tareas parecidas a las del señor Rodríguez”, é dicir, D. Francisco Javier Rodríguez, autor do primeiro *Diccionario gallego-castellano*, publicado –despois da súa morte– en 1863.

7 “Azuzado por varios amigos a la publicación de un *Diccionario gallego-castellano* que yo había escrito, decidime, por fin, a imprimirle y, con tal objeto, marché en 1884 a Santiago [...] y me detuve desde mediados de mayo hasta principios de octubre, en que terminó la impresión del libro” (*Memorias de familia*, libro cuarto, cap. VI).

bulario que acompaña a gramática de Francisco Mirás (1864)⁸, así como o glosario dos *Cantares gallegos* de Rosalía, pero operou sempre cun criterio selectivo que o levou, entre outras cousas, a prescindir das “voces designativas solo de parroquia, ó localidade” de Rodríguez e a incluír no seu lugar un abundante número de palabras “familiares y casi inusitadas en el habla de Castilla, pero muy comunes entre nuestros labradores”. Con estas fontes pretendía dar por rematada a redacción do dicionario en 1869, pero a aparición neses anos de obras literarias de interese, así como da *Gramática* de Saco Arce⁹ e do dicionario de Cuveiro¹⁰ levouno a ampliálo, incorporando un maior número de vocablos procedentes de diversos puntos de Galicia, así como abundante material folklórico (cantigas, fragmentos poéticos, refráns, proverbios, ditos...). O interese pola lexicografía galega non o abandonou nunca, pois en 1896 tiña xa disposto un suplemento ao dicionario e, pouco antes de morrer, en 1902, un novo apéndice.

Os *Elementos de Gramática gallega* non chegaron a ser impresos en vida do autor (aínda que este os deu por pechados en 1892), posiblemente porque non pasan de ser apuntamentos non suficientemente estruturados que, de todos modos, deixan ver clara a postura de D. Marcial¹¹, a quen a gramática de Mirás lle parecía demasiado

- 8 F. Mirás, *Compendio de gramática gallega-castellana, con un vocabulario de nombres y verbos gallegos y su correspondencia castellana, precedido de unos diálogos sobre diferentes materias. Un grandioso poema de 100 octavas titulado La Creación y Redención. Un extracto de Fábulas de los mejores fabulistas así como algunas del autor*, Manuel Mirás, Santiago, 1864.
- 9 Juan A. Saco Arce, *Gramática gallega*, Soto Freire, Lugo, 1868.
- 10 Juan Cuveiro, *El habla gallega. Observaciones y datos sobre su origen y vicisitudes*, José A. Antúnez, Pontevedra, 1868. Uns anos máis tarde, o propio J. Cuveiro publica tamén un *Diccionario gallego, el más completo en términos y acepciones de todo lo publicado hasta el día, con las voces antiguas que figuran en códices, escrituras y documentos antiguos, términos familiares y vulgares y su pronunciación, para la escuela de diplomática, anticuarios, jueces, abogados, escribanos, párrocos y otras personas á quienes es indispensable su frecuente uso*, N. Ramírez, Barcelona, 1876. Como pode verse, todos estes eruditos rivalizaban por ofrecer a obra máis completa e de maior utilidade para os usuarios.
- 11 “Gramática gallega es el arte de hablar y escribir correctamente en gallego por medio de letras, cuyas diferentes combinaciones forman las sílabas de que se componen las palabras. / Hay en esta gramática, lo mismo que en la castellana, francesa, inglesa y todas las gramáticas, lo que llamamos analogía, sintaxis, ortografía y prosodia” (M. Valladares, *Elementos de gramática gallega*, Galaxia, Vigo, 1970, p. 11).

simple e a de Saco máis ben complicada (polo que a súa intención debía de ser lograr un produto intermedio entre os dous anteriores). Esta obra manifesta a preocupación de Valladares por fixar un determinado sistema ortográfico e mantén unha certa contradición coa postura adoptada no *Diccionario*, no sentido de que parte dun modelo de galego forxado sobre o castelán, que o leva a rexeitar solucións netamente galegas por seren diferenciais.

2. As *Memorias de familia*

Despois do seu retiro definitivo da vida pública en 1866 para pasar a residir ata a súa morte en Vilancosta, D. Marcial puido entregarse por completo ás letras, combinando, como xa se comentou, a creación literaria co estudo lingüístico e a compilación de literatura popular; e, a maiores, decidiu redactar unhas *Memorias de familia*, dedicadas á súa propia, para que puidera conservar a lembranza das persoas que a compuxeron e dos acontecementos que viviron. Un dos motivos que o moveron a emprender a tarefa foi posiblemente o enorme respecto e admiración que profesaba pola figura paterna, pois non deixa de lamentar nalgún lugar que Waldo Álvarez Ínsua se interesase pola biografía do seu irmán Sergio e, en cambio, estivese sen facer a do seu pai, pese a que el mesmo lle facilitara información suficiente con ese obxectivo a Vesteiro Torres, quen a recibira poucos días antes do seu suicidio (libro cuarto, cap. I).

A familia (que segue sendo coidadosa propietaria da casa petrucial) conservou, efectivamente, esas *Memorias* e hoxe hai unha fotocopia destas depositada no Museo da Estrada, que amablemente nos permitiu consultalas¹². Buscábamos nelas datos particulares relativos, sobre todo, á súa faceta de lingüista e literato e á súa relación cos eruditos e escritores contemporáneos, ou comentarios sobre as obras que

12 As *Memorias* constitúen ademais a base do mencionado estudo *Marcial Valladares. Biografía dun precursor no Rexurdimento galego*, de Xosé A. Fernández Salgado. Non obstante, o autor serviu-se unicamente dos tres primeiros libros que as integran, pois, malia ter coñecemento da existencia dun cuarto, confesa que non lle foi posible a súa consulta.

ían aparecendo, pero o certo é que, nese sentido, foron poucos os parágrafos que puidemos atopar, porque se trata, como el pretendía, de lembranzas familiares, salpicadas de referencias á súa terra, con descrições, expresión de sentimentos, etc. Foi, como se dixo, a lembranza desta realidade íntima o obxectivo fundamental dunhas *Memorias* concibidas cun carácter privado, “hijas en su mayor parte del hogar doméstico; monótonas como la vida del labrador; reducidas a bien estrecho círculo, efecto de no haber variado apenas de horizontes, ni cruzado otros países que el natal” (libro primeiro, cap. I).

2.1. Estructura e contido das *Memorias*

As *Memorias de familia* de Marcial Valladares están estruturadas en catro libros recollidos en dous volumes, de xeito que o primeiro contén os tres primeiros e o segundo o cuarto. Sen pretendernos elaborar aquí unha biografía do autor (labor que, por outra banda, xa foi levada a cabo con exhaustividade no libro de Fernández Salgado), cremos necesario describir, aínda que sexa sinteticamente, o texto de Valladares e informar do seu contido.

O libro primeiro, que consta de 37 capítulos, comeza coa presentación dos pais e con información acerca do nacemento do propio Marcial e dos seus irmáns. O texto testemuña unha infancia feliz en Vilancosta e ofrece datos acerca da formación do escritor e do seu irmán Sergio no lugar natal e en Santiago. As memorias detéñense en datos biográficos moi precisos sobre a figura do pai, especialmente no que se refire aos cargos políticos que ocupou. Por outra banda, Marcial Valladares deixa constancia dalgúns dos acontecementos que tiveron lugar naqueles anos e da súa repercusión na vida familiar. Algún destes feitos semella mesmo que entrañaron perigo para a casa de Vilancosta, que foi obxecto, por exemplo, dun ataque por

13 Trátase posiblemente dos integrantes da facción carlista do coengo D. José Tomé Villanueva, fusilado en 1839, que por estes anos actuaba na Ulla, apoiado por numerosos fidalgos da zona (vid. ao respecto X. R. Barreiro Fernández, *El carlismo gallego*, Pico Sacro, Santiago de Compostela, 1976, especialmente p. 86).

parte dos *faccionistas*¹³, que, ademais de maltratar a seu avó, secuestraron a súa tía Dona Manuela. O libro contén ademais numerosas descrições paisaxísticas do Val do Ulla, así como crónicas de actividades lúdicas como romarías ou excursións. Finalmente, dá conta do traslado a Zamora motivado polo novo destino de Don José e detense en pormenorizadas descrições da viaxe, da cidade e dos seus arredores. A sección remata no ano 1848.

O libro segundo consta de 23 capítulos e abrangue os acontecementos sucedidos entre os anos 1849 e 1853. Alén dunha descrição saudosa da vida na cidade, esta sección das memorias inclúe extensos apuntamentos sobre a historia de Zamora. Por outra banda, informa do traslado a Ourense e, posteriormente, do retorno a Vilancosta da familia. O libro dedica abondosas páxinas á descrição da vida na aldea (excursións, feiras, festas populares, costumes), polo que o seu interese antropolóxico é notable. Inclúe ademais esta sección información acerca da malograda historia amorosa con *madama****, á que o escritor se refire como “un amor puro como virginal sonrisa y casto cuan infantil sueño”, que remata co casamento desta. O libro conclúe coa morte da nai, dona Concha, acontecida en 1854.

O libro terceiro, composto por 19 capítulos, comeza nese mesmo ano, dando conta do cesamento do cargo de deputado que Marcial viña desempeñando, debido ás novas circunstancias políticas. Esta terceira sección informa ademais dalgúns desgrazados acontecementos, como a morte do irmán Sergio, a do propio pai en 1864, problemas derivados da herdanza e o desengano amoroso coa, tamén encuberta, M***. Desde o punto de vista biográfico, na sección infórmase dun feito determinante na vida do escritor, como foi o seu retiro definitivo a Vilancosta e o seu afastamento, polo tanto, do mundo público. Estas páxinas informan igualmente dalgunhas actividades protagonizadas polo escritor, entre as que destacan a participación en exposicións cunha colección de apeiros de labranza propiedade da familia, a presidencia dos Xogos Florais de Pontevedra, o desempeño de cargos en función das circunstancias políticas, ou a estadía vacacional na

casa do señor Riestra, Gobernador de Pontevedra (onde se produce o encontro coa dama antes mencionada). O libro conclúe coa noticia da visita de Afonso XII a Santiago¹⁴. A sección inclúe ademais os “Consejos a mi sobrino Laurentino Espinosa Valladares, al entrar en el segundo año de Jurisprudencia, o curso de 1878 a 1879”.

O libro cuarto está integrado por 12 capítulos, dos que o derradeiro é da autoría de Laurentino¹⁵, quen dá noticia da morte de Marcial e da súa vontade de “continuar las memorias que el dejó en este punto” (libro cuarto, cap. XII). É esta a sección máis rica no que se refire á información referida á actividade cultural do escritor, pois nela dáse noticia das súas colaboracións literarias en diversas revistas, do seu nomeamento como correspondente da Real Academia Española ou da publicación do *Diccionario*. O libro inclúe ademais algunhas composicións, todas elas en castelán, escritas para diferentes eventos. O texto remata coa semblanza afectuosa do relixioso franciscano Fr. José Hermo e coa morte de Avelina, acontecida en 1902.

2.2. O escritor e as súas memorias

Como se pode apreciar na síntese que presentamos, o interese das *Memorias de familia* do escritor de Berres é grande e non se restrinxe ao estritamente lingüístico e literario. Ao contrario, o documento ofrece información valiosa para disciplinas como a historia, a antropoloxía ou a socioloxía. Con todo, o seu maior interese radica nos

14 O cap. V deste mesmo libro dera xa conta da primeira visita de Alfonso XII, aínda nos brazos da súa nai a raíña Isabel II, en xullo de 1858.

15 Xosé A. Fernández Salgado reproduce na súa biografía unhas palabras de Luis Losada Espinosa que testemuñan esta afirmación: “Terminadas as notas de meu pai, recorro ás do meu avó materno, Laurentino Espinosa Valladares, sobriño de Marcial Valladares Núñez [...]. Meu avó, Laurentino, avogado, fora alcalde da Estrada, onde tiña bufete [...]. En 1920 decidíu proseguir as *Memorias de familia* de Marcial Valladares, cheas de interesantísimos datos e que permanecen inéditas na casa de Vilancosta” (X. A. Fernández Salgado, *op. cit.*, p. 13). A data de 1920 é unha errata, pois Laurentino Espinosa tomou o relevo do seu tío no mesmo ano da morte deste, 1903; declara ter 42 anos e nacera en 1861; por outra parte, o cap. XII e último do libro cuarto comeza lembrando que “Desde el año pasado, un hálito de muerte nos rodea, y tres víctimas tenemos que llorar: mi inolvidable madrina, mi querido padre y el tío Marcial”.

datos que achega acerca da biografía e personalidade do propio escritor, transmitida da súa propia man.

Nesta achega pretendemos salientar algúns destes aspectos que ilustran e enriquecen o coñecemento que hoxe en día temos tanto de Marcial Valladares como do seu tempo.

2.2.1. O abeiro familiar

Os estudosos do autor de *Majina* teñen salientado a importancia da relación coa súa irmá, a tamén escritora Avelina¹⁶. A ela dedica Marcial algunhas páxinas afectuosas nas súas *Memorias* que inciden porén noutras facetas da súa personalidade, como son o altruísmo e a práctica da beneficencia. Laurentino Espinosa relaciona, na continuación do texto familiar, a tristeza producida pola morte de Avelina e o falecemento do propio Marcial coa seguinte afirmación: “Parece que la muerte del Ángel querido a quien fueron dirigidos sus últimos renglones [das memorias] apagó en él así mismo todo entusiasmo, toda alegría”.

Menos coñecida resulta a relación coa figura paterna, á que lle profesa unha verdadeira admiración que se espella en numerosas pasaxes do texto. Alén de datos moi precisos que nos presentan unha figura de notable formación, son frecuentes os comentarios que salientan o maxisterio exercido por Don José nos seus fillos e o especial empeño que puxo na súa educación, da que chegou a encargarse persoalmente:

Allí vivió mi padre consagrado enteramente en un principio a sus hijos y a la Abogacía, cuyos productos bastaban a alimentarnos todos con holgura y pagar un maestro de primeras letras que diariamente venía a darnos lección en casa; sin perjuicio de las que a horas extraordinarias y en ratos desocupados nos daba nuestro propio padre, cada una de las cuales valía bien por cuatro de las que el maestro nos daba (libro primeiro, cap. V).

16 Pode verse unha bibliografía de Avelina Valladares en Xosé Luna Sanmartín, *Ond’o sol facheaba ô amanecer. Vida e obra da cantora do Ulla. Avelina Valladares Núñez*, Edicións Fouce, A Estrada, 2000.

Estreita foi tamén a relación mantida co seu irmán Sergio, co que compartiu infancia, xuventude e experiencias estudiantís. Andando o tempo, o escritor establecerá tamén importantes vínculos co sobriño Laurentino (fillo de súa irmá Luisa), seguidor no oficio de avogado, destinatario dos consellos morais incluídos no libro terceiro e continuador das súas memorias, ás que dá comezo cunha evocación de seu tío ao que se refire como “ese escudo venerado, ese amparo de toda la familia” (libro cuarto, cap. XII).

Da veneración que o escritor sente polos seus achegados deixa constancia en numerosas pasaxes das memorias. Tal sentimento lévao a considerar os primeiros anos de vida familiar en Vilancosa como “los más felices de nuestra vida, sin embargo, en medio de los trastornos y acontecimientos políticos” (libro primeiro, cap. V). As lembranzas deste período amosan unha vez máis a admiración sentida pola figura de Don José:

Allí, en medio de la majestuosa naturaleza; lejos del vicio y la adulación; crecíamos llenos de robustez como la hiedra enlazada al árbol, al lado de mi madre y cariñosas tías que sin cesar inculcaban en nuestras infantiles almas doctrinas de la moral más pura, humildad y reglas de buen vivir, sin olvidar el ejercicio de las prácticas religiosas, esto es, las oraciones de la mañana, las del toque a Ave-Marías, ni las nocturnas al acostarnos. Allí reinaba la paz doméstica; la amistad más íntima y la alegría, siendo muy frecuente oír en boca de mi padre que de dos cosas no había podido formar jamás exacta idea; y eran de la tristeza y odio (libro primeiro, cap. V).

Cómpre, por outra banda, lembrar que a *familia* da casa grande de Vilancosta non só estaba integrada polos parentes senón polo conxunto de persoas que convivían na casa e que, segundo o testemuño do escritor, eran numerosas durante a súa infancia, pois “raro era el [día] en que nuestra cocina se veía sin 10 o 12 jornaleros al mediodía o a la cena además de dos o tres criados y 12 ó 13 personas de la familia que todos vivíamos bajo un mismo techo y del trabajo de mi laborioso padre” (libro primeiro, cap. V). A lembranza entrañable que a seguir reproducimos resulta ilustrativa da estreita relación que os Valladares mantiñan cos xornaleiros e criados da casa, así como

do contacto directo que o escritor tivo, na súa infancia, coa literatura popular de tradición oral:

En torno del hogar por la noche, paréceme asisto todavía a una de aquellas dulces veladas en que, mi madre y mis tías hilando o calcetando, en medio de las criadas que alguna vez se dormían pegado el labio al cerro y desprendiéndose el huso de sus dedos, escuchábamos con avidez indecible leyendas y cuentos llenos de encantamientos que algun viejo jornalero o el criado de cualquier huésped se entretenía en referirnos cediendo a nuestras exigencias; veladas que terminaban con el común rosario guiado por mi anciano abuelo, sentado en la poltrona bajo la chimenea, subiendo enseguida al comedor; donde bendecía uno de nosotros la mesa y daba gracias al concluir, retirándose después a su lecho cada cual (libro primeiro, cap. V).

2.3. *Vilancosta e a paisaxe ullá*

Alén do protagonismo familiar, Vilancosta e a paisaxe da Ulla ocupan un lugar central no texto de Valladares. O lugar da parroquia de Berres que viu nacer ao escritor é evocado ao longo das *Memorias* en termos bucólicos:

¡Vilancosta...! ¡hogar querido de mis más dulces recuerdos! Bello recinto donde mi infancia se deslizó entre el maternal cariño y los inocentes juegos de aquella edad; grata mansión, escondida aldea donde nací y fui creciendo como la flor en los campos, como la avecilla en su nido, entre el espeso follaje al arrullo de suaves olorosas auras; muda confidente de mis primeros balbuceos, de mi primer lloro y sonrisa, de mis tiernas ilusiones, deja también de ti yo me ocupe, pues que a mi mente te ofreces llena hoy de encanto y misterio.....! (libro segundo, cap. IV).

Por outra banda, Vilancosta é tamén abeiro, “predilecto nido, consolador asilo nuestro, abierto siempre para sus dueños y en el que se refugiaban éstos, cual en mansión sagrada, al abrigo de todo contra-tiempo” (libro primeiro, cap. X), e refuxio tamén para o propio Marcial cando decide afastarse da vida pública:

Retirado para siempre de la vida pública; decidido con formal propósito a no tomar en ella parte alguna y, acompañado en este sagrado albergue de Vilancosta, que mis padres me dejaron; [...] nada de cuanto en el mundo ocurre me seduce ni entusiasmo y ay, si distracción o entretenimiento hallo en la vista de mis campos, es por admirar allí las obras del Criador en toda su magnificencia y porque, viniendo de ellos, necesito atender a su cuidado (libro tercero, cap. XVII).

Mais a paisaxe sentimental de Valladares non se limita á casa e ao lugar de Vilancosta, senón que se estende ao Val do Ulla, deténdose nalgunha das súas paraxes máis fermosas, como o estreito de San Xoán da Cova, o Pico Sacro, que “domina las pintorescas faldas de un estribo de la sierra del Amenal” (libro primeiro, IV), Sarandón, a Torre da Barreira, o pazo de Oca, etc. O escritor ofrece en ocasións estampas características como a do val no outono, tinguido este de cores vermellas: “la vendimia ha terminado, pálidas están las hojas de la vid y teñidas algunas de ese encarnado oscuro, síntoma cierto, indicio triste de su falta de lozanía, y que en breve van a marchitar y caer al pié de los troncos mismos que les dieron vida” (libro segundo, XV).

Moitas das páxinas das *Memorias de familia* son unha verdadeira guía para o viaxeiro que se achegue á paisaxe ullá, que non só repara na descrición física senón tamén na humana, con documentadas estampas das principais romarías, feiras e outros acontecementos. É o caso das romarías de Gundián, os *Dolores* e o Sacramento de Santa Cruz [de Ribadulla] ou a feira do Foxo.

2.4. O ambiente cultural do momento

Bastante escasas son as referencias nas *Memorias* ao mundo cultural do momento. Case todas elas figuran no libro cuarto, que, como se expuxo en páxinas anteriores, relata os acontecementos que tiveron lugar tras a morte de Don José e durante o retiro final do escritor en Vilancosta.

No que se refire aos intelectuais da época interesados pola cultura galega e protagonistas do Rexurdimento desta, tan só se dá noticia da presenza en Vilancosta de Neira de Mosquera. Nas memorias infórmase da visita, anos despois, do catedrático de literatura Gumersindo Laverde Ruiz e do seu agasallo á familia cunha composición propia: o soneto “Al Ulla”, reproducido no texto (libro cuarto, cap. I). Tamén neste texto aparecen algunhas alusións á amizade co escritor e botánico José María Gil [Rey].

Máis numerosas resultan as alusións a outros intelectuais que lle requiren a súa colaboración en diferentes publicacións. Estas alusións déixannos constancia non só do oficio do escritor senón tamén da consideración que lle tiñan os seus contemporáneos. Entre estes encargos figuran a mencionada biografía de Sergio, demandada por Waldo Álvarez Ínsua para *El eco de Galicia*, textos para *La Ilustración gallega y asturiana*, o “encargos, no sólo del señor Murguía, sobre poesía popular gallega, para una obra que piensa publicar luego, sino también de otras personas amantes de Galicia e interesadas en su mayor gloria, tales como los señores Don Juan A. Saco Arce y Don Antonio Machado Álvarez” (libro cuarto, cap. I). Nas memorias dáse tamén noticia das solicitudes feitas por Andrés Martínez Salazar para a revista *Galicia* e para o *Diccionario enciclopédico hispano-americano* (neste caso cunha nota biobibliográfica propia), e por Alfredo Brañas para *Galicia Humorística* que estaba a elaborar Enrique Labarta Pose. Estes apuntamentos constitúen unha mostra da presenza de Valladares na prensa galega do momento, á que, nunha pasaxe das *memorias* se refire como “de corta vida¹⁷”.

No derradeiro libro, Valladares deixa constancia tamén da súa proposta e posterior nomeamento como correspondente na Real Academia Española, a instancia do marqués de Valmar:

El 18 de octubre escribió el Excmo. señor marqués de Valmar al señor Don Gumersindo Laverde diciendo que iba a proponerme, como individuo correspondiente, para la vacante que a sazón había en la Real Academia Española, cosa que sorpresa me ha causado y, sin el menor consentimiento mío, solicitara el señor Laverde, llevado de su bondad y dando importancia inmerecida, no sólo a mi persona, sino también a un diccionario gallego que yo escribiera y en 20 de octubre de 1878 me pidió le franquease por unos días (libro cuarto, cap. II).

Da publicación do *Diccionario* non só se dá noticia senón que se proporcionan algúns detalles como o feito de ter pasado “el verano [de 1884] todo en Santiago, siendo mi principal ocupación allí la correc-

17 Tal observación faina a propósito de *La aurora de Galicia*

ción de pruebas de imprenta, trabajo enojoso de que nadie quiso encargarse” (libro cuarto, VI), ou o feito de que “me hicieron el honor de suscribirse [ao libro] las cuatro Diputaciones provinciales de Galicia; dejando de hacerlo el Ministerio de Fomento, no obstante el excelente informe de la Real Academia Española, redactado y leído en la misma por el académico señor Menéndez Pelayo” (*ibidem*).

2.4. A literatura

Como se dixo en máis dunha ocasión, as referencias de Valladares á súa propia obra literaria son moi escasas, ao contrario do que cabería agardar, sendo esta unha das ocupacións ás que dedicou unha boa parte do seu tempo, especialmente nesa etapa de retiro en Vilancosta. O escritor fai unha única alusión á súa afección xuvenil á lírica e ás súas primeiras composicións nun comentario no que sinala ademais os seus mestres naquela altura e enmarca a lectura e composición de poemas no marco idílico da paisaxe ullá:

entusiasta a la sazón, más que en la actual edad, por la poesía lírica, habiendo leído ya varios de nuestros modernos poetas; deslumbrado con la belleza en el modo de decir de algunos, y ganoso de imitarlos, aprendía trozos de poesías que recitaba luego en alta voz, corriendo el campo. ¡Cuántas veces sobre la verde margen del Ulla recité versos de Moratín, Meléndez y Espronceda! ¡Cuántas tardes y mañanas pasé sentado allí en la campestre alfombra, con mi escopeta al pié, bajo los sauces y los alisos! Y ¡cuántas, cuántas ¡ay! pasé también componiendo yo mismo versos en extremo malos, tan pésimos que, no obstante esmerarme a recitarlos igualmente en alta voz, no hallaba en ellos aquella profundidad de sentimiento, aquella dulzura y fuerza de imaginación, aquel no sé que, en fin, admirado en mis modelos (libro primero, XXVI).

No mesmo lugar refírese á continuidade do seu cultivo da poesía ao afirmar que “entonces y después, empero, compuse muchos, pueriles casi todos, ninguno bueno, ingenuamente lo confieso, por más que en algún periódico viesen la luz pública dos o tres juguetes y conserve en diferentes colecciones manuscritas gran parte” (*ibidem*). De igual maneira que acontece co texto das memorias, o autor explica que o seu propósito coa escritura destes textos non é o de “legar a la

posteridad flores que una a una van los días marchitando, si con el de recordar pasadas impresiones en cada vez que yo los lea, reír o llorar sobre esas marchitas flores que ya no reverdecen.....!” (*ibidem*).

Máis adiante o escritor refírese á conclusión, en 1857, do “cuaderno, o manuscrito, compuesto en Vilancosta durante ociosos ratos, bajo el título de “Escenas contemporáneas: Flora, o hasta donde llega una mujer”. O autor explica acerca desta obra que “no es un trabajo filosófico, ni tampoco una novela. Colección monótona, pero verídica, de escenas mas, o menos, interesantes, es sí empezada página de mi existencia que quise conservar y nunca concluiré, tal vez...” (libro terceiro, cap. III).

Nas memorias reproducense ademais algunhas composicións poéticas escritas en castelán e compostas para algunha ocasión particular. A primeira delas está dedicada á mencionada *madama****. Outras foron escritas para agasallar a familia aos marqueses de San Miguel de Penas. En total, reproducense as seguintes composicións:

- ▮ “Zamora tiene una flor” (libro segundo, VII)
- ▮ “A los excmos. señores marqueses de San Miguel de Penas y su sobrina Margarita el 27 de agosto de 1882” (libro cuarto, IV)
- ▮ “A Margarita” (libro cuarto, IV)
- ▮ “A la Soledad” (libro cuarto, VI)
- ▮ “A los excmos. señores de San Miguel das Penas el día 29 de agosto de 1886 en Oca” (libro cuarto, VII)
- ▮ “A la Excma. señora Marquesa de San Miguel das Penas el dia 20 de agosto de 1894 en Oca” (libro cuarto, IX)
- ▮ “A Pastora” (libro cuarto, IX)

Son estas as únicas referencias que podemos atopar ao logo do extenso texto das *Memorias*. Sorprende a ausencia de composicións escritas en lingua galega e, de maneira especial, o feito de que non haxa ningunha alusión á novela *Majina ou a filla espúrea*, tendo en conta que a data do manuscrito desta é 1870. Semella que o escritor quixo deixar fóra da memoria familiar calquera alusión á xénese do seu texto de ficción.

Co obxectivo de conservar o *perpetuo recuerdo de familia*, de acontecementos e espazos habitados, Marcial Valladares legou unhas memorias eruditas, exhaustivas no que se refire a algunhas das descricións, e entrañables. Malia non deixar espazo no manuscrito para cuestións que tiñan que ver coa súa propia literatura, escribiu fermosas páxinas consagradas á paisaxe ullá, testemuñou acontecementos históricos (o devir convulso do século XIX, a visita de Alfonso XII a Santiago) e, sobre todo, plasmou a existencia cotiá dunha familia da condición da súa e moitos episodios da vida nunha aldea galega do momento. Mais as *Memorias* deixaron tamén aos futuros lectores (restrinxidos e íntimos, de facermos caso ás palabras do escritor) moitos trazos da personalidade dunha das figuras máis relevantes do Rexurdimento galego.

Dos papeis de Manuel García Barros. En lembranza (e homenaxe) dunha amizade

Juan L. Blanco Valdés

Malia ser Manuel García Barros, *Ken Keirades* (1876-1972), un nome menor das nosas letras, a súa longa vida e a súa obra aparecen de tal maneira orientadas á redención dos seus concidadáns mediante a educación e a cultura, que todos os esforzos tendentes á súa lembranza e o mantemento da súa memoria deben ser, como galegos e, aínda máis, como estradenses, benvidos e estimulados. Retomo neste punto palabras escritas hai máis de trinta anos, ao pouco da súa morte, coas que coincido plenamente:

Se ben é certo que a súa obra non acadará un posto cimeiro na bibliografía galega ela é o froito resultante de quen non se deixou vencer de todo polas circunstancias e conservou decote aceso o facho íntimo do seu honesto galeguismo aínda no trebón da máis aceda adversidade¹.

O detalle da peripecia vital do noso autor –coma a de todos os homes e mulleres da súa xeración máis chea de sombras ca de luces– foi xa recollido por Xoán Carlos Garrido Couceiro, quen na obra de significativo título *Manuel García Barros. Loitando sempre*² desenvol-

- 1 Valentín Arias, «Aventuras de Alberte Quiñó, por Manuel García Barros», *Grial*, 41 (1973), pp. 380-381.
- 2 Xoan Carlos Garrido Couceiro, *Manuel García Barros. Loitando sempre*, Edicións Fouce, Lugo, 1995. En 2002, o mesmo autor publicou unha *editio minor* desta obra, con datos e material gráfico anovado: *Manuel García Barros*, Ed. Fervenza, A Estrada.

ve, con riqueza documental e gráfica, o evoluir da súa biografía. Unha biografía marcada, do meu punto de vista, polo desencontro entre as súas aspiracións literarias, e por ende sociais, e as limitacións ineludiblemente impostas pola súa orixe labrega nunha sociedade de forte inmovilismo —orixe por certo á que nunca renunciou e da que se sentía orgulloso—, a súa residencia case permanentemente rural —aloxada pois dos centros do desenvolvemento estético do momento—, a penuria económica e o illamento, estes aínda terriblemente acuciados dende o cataclismo do 36, pois o *Régimen* sepárao do Maxisterio, impedíndolle de por vida —nunha mostra da xenerosidade característica do franquismo— o seu exercicio. A tan negativos factores impuxo Manuel dende moi novo un exemplar voluntarismo e afán de superación que o levan, tras o desempeño de varios oficios, non só a obter por libre o título de Mestre Nacional senón a desenvolver un importante —malia discreto polo seu carácter local— labor xornalístico-lite-rario na Estrada do primeiro cuarto do século XX, o cal, no contexto dunha España efervescente na que proliferaban xornais, cabeceiras e follas de vida máis ou menos efémera sen outro fin ca a política, lle custará máis dun desgusto (pero moi pouco réditos monetarios). Describe a súa entrada no xornalismo dun xeito inxenuo, case coa conciencia de ser un cabeza de turco —retomarei esta idea máis abaixo— pero moi falagado pola expectativa de situarse socialmente nunha esfera superior e gozar do mel da popularidade:

Eu estaba case en xaxún do que era a política e esfagábame aquilo de ir cos señores. Tratábase de avogados, procuradores, médicos, notarios, rexistradores, veterinarios, comerciantes e case todos os curas do distrito. E figurábase que entre tal xente estaría ben situado. E non me limitei a firmar, senón que me metín de cheo no chollo con ese afán, con esa arrogancia irreflexiva que da a inexperiencia. Establecín unha sección dialogada en galego coa que fixen popular, popularísimo o periódico, e me fixen popular, popularísimo tamén eu. Pero, foi pasando o ano, e máis do ano, e de que me pagaran, nin trazas. Había que conquistar o concello; alí habería cartos para todo. E así me engaiolaban. E como lle collera agarimo ao periódico e tamén á popularidade, deixei-me engaiolar³.

3 Garrido Couceiro, 1995: 51.

Naturalmente, Manuel sitúase no bando agrarista, seguidor dos postulados do afouto crego de Beiro –redención social e cultural do labrador, o rei da natureza– e contrario ao caciquismo, en terra estradense representado polo Marqués de Riestra⁴. O semanario *El Estradense*, que nace o 15 de decembro de 1906⁵, constitúese en portavoz do agrarismo fronte a *La Voz del pueblo*⁶, voceiro do partido contrario. Da temperatura na rivalidade entre os dous bandos dá mostra o agarimo co que o anónimo articulista de *El Estradense* se refire a *La Voz del Pueblo*:

Os arranques noxentos dun órgano oficial, dese papelucho infame, escrito na taberna por catro perdidos, e que non ten outra misión que a de inxuriar á xente honrada, mentir descaradamente e adular aos chupadores do suor do pobre⁷.

Pola súa banda, os partidarios do riestrismo, na vila representado por Faustino Ulloa e Miguel Nine, axiña *descobren a pluma de Ken Keirades detrás de Fabricio e Fabio*⁸ e *empezan os contra-ataques contra el [...]* *Acúsano fundamentalmente de ser pobre e de escritura con deficiente corrección gramatical, vendido por dúas pesetas aos señores Losada e Espinosa*⁹, referíndose a el «como pobre diablejo»¹⁰.

4 Garrido Couceiro, 1995: 47-84.

5 O periódico ten dúas épocas: na primeira, que abrangue os números 1 —de 15.12.06— ao 108 —de 9.9.09—, leva dúas cabeceiras: *Periódico semanal* (núms. 1-78) e *Semanario Agrícola Social. Director Gerente: M. García Barros* (núms. 79-108). A refundación do periódico é de 1918, baixo a dirección de novo de García Barros. Cfr. Enrique Santos Gayoso, *Historia de la prensa gallega. 1800-1986*, Eds. do Castro, 1990, p. 407 e 520.

A colección completa (108 números) da primeira etapa deste periódico, probablemente cedida polo propio García Barros a Mario Blanco Fuentes, foi doada por quen subscribe ao Museo do Pobo Estradense en 2003.

6 Segundo Santos Gayoso, *op. cit.*, p. 352 e 412 fundado orixinalmente en 1898 e refundado en 1906.

7 *El Estradense*, 35 (10.8.07). Citado por Garrido Couceiro, 1995: 55.

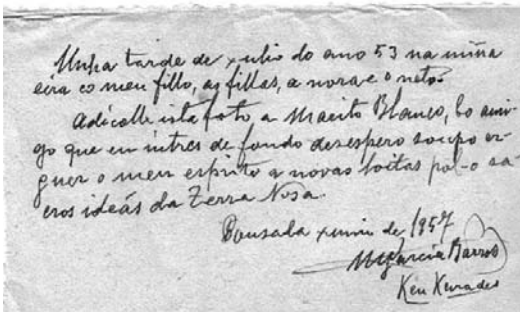
8 Algúns dos pseudónimos cos que —visto o teor do seu labor xornalístico— loxicamente Manuel agochaba a súa identidade: *Fabricio Claridades, Fulminante, Fabio Lucio, M. Garcés Barroso, Xan da Ulla, Juan Verdades*, e o máis famoso de todos, que o escritor adoptou como propio: *Ken Keirades*. Garrido Couceiro, 1995: 52.

9 Miguel Losada, pai de Antón Losada Diéguez, e Laurentino Espinosa, líderes do bando contrario ao riestrismo.

10 Garrido Couceiro, 1995: 52-53.

Foto familiar coa que García Barros agasallou a Mario Blanco, xuíño de 1957.

Nas condicións dunha pequena vila como A Estrada dos albores do século non é difícil imaxinar os tintes e evolución dunha rivalidade desta natureza. En opinión do dirixente agrarista local Pedro Varela Castro, alcalde entre 1917 e 1920 e director do periódico *El Eco de La Estrada* –no que, por certo, non deixa de ser un notable exercicio de ponderación e autocrítica na súa condición de correlionario de García Barros–:

Hubo en La Estrada, allá por los años de 1906, 907 y 908, dos semanarios titulados *Voz del Pueblo* y *Estradense*, que pertenecían a otros tantos grupos políticos. Se enredaron esas publicaciones en una campaña sañuda rivalizando en la injuria y en la insidia estrellándose en contiendas mezquinas de personalismos y vidas privadas. Fue una faena de triste recordación de la que se cosecharon muchos odios, aún no extinguidos del todo¹¹.

Ao aceptar a responsabilidade do xornal é significativa a asunción por parte de García Barros do ingrato papel de cabeza de turco

11 Pedro Varela Castro, *La Estrada*, Tipogr. El Eco de Santiago, 1923, p. 117.

co que os *señores* da vila á vez que exercían na sombra unha dura oposición aos seus rivais safábanse das posibles sancións. Con todo, segundo Garrido Couceiro,

Ken Keirades non se resignou a ser un home de palla, e os seus ataques contra o caciquismo de Ulloa e Nine eran feroces denuncias do sistema político que pariu a estes dous señores. Ademais, *El Estradense* ofrecíalle a oportunidade de publicar as súas composicións literarias¹².

Do meu punto de vista, non é doado determinar cómo operaba en Manuel este xogo de forzas opostas, bastante representativo, polo demais, de moitas figuras da época. Por unha banda, ben sabía que a súa extracción o excluía do estrato dos *señores* —por moi progresistas que fosen politicamente, plenamente conscientes no social da súa xerarquía— de xeito que, coma el mesmo recoñece no treito citado máis arriba, os eventuais problemas derivados do seu labor á fronte da publicación compensábaos coa integración, ata certo punto, no círculo dos ilustrados burgueses locais. Por outra banda, en efecto, como encanar as súas arelas literarias e aspiracións culturais nunha vila coma A Estrada de entón? As páxinas dun periódico local eran un camiño limitado, si, pero un camiño a fin de contas. De feito, será nas páxinas de *El Emigrado*¹³ onde van aparecer os «contiños da terra» que logo o autor

12 Garrido Couceiro, 1995: 52..

13 Co subtítulo «Órgano de las sociedades de emigrados y de agricultores» era un semanario aparecido o 15.9.20 e dirixido dende a súa fundación por García Barros. Segundo Santos Gayoso (*op. cit.*, p. 534) *cesa en 1940 por dificultades oficiales obvias*. Cfr. tamén D. Vilavedra (coord.): *Diccionario da Literatura Galega, II, Publicacións periódicas*, Vigo, Ed. Galaxia, 1997, s.v. *Emigrado, El*.

Nunhas notas mecanografadas, e inéditas, tituladas *La prensa periódica en La Estrada* Mario Blanco Fuentes apunta: *Hubo en La Estrada una excepción a la prohibición de cualquier tipo de publicación ajena a la prensa del Movimiento y fue la del veterano «El Emigrado» que, suspendido al comienzo de la guerra civil —como todos— reanudó su publicación gracias a la poderosa intervención del Centro Gallego de La Habana a quien el Régimen quería atraer a su órbita, sustrayéndola a la de los republicanos españoles y especialmente gallegos que lo dominaban [...] Pero, como un escudo o salvaconducto, en un ejemplar que poseemos de «El Emigrado» de 31 de marzo de 1938, núm. 618, figura bajo el título o cabecera con tipo de letra bien visible: «Propiedad de la Soc. 'Hijos del A. de La Estrada en Cuba'». De ello resulta el carácter apolítico que quiso dársele a esta publicación, la más longeva de todas las estradenses, pues había comenzado en 1920. Sin embargo en varias épocas figuró como director el conocido batallador gallego*

dará ao prelo como libro. Esta natureza local, ao cabo localista, caracteriza, na miña opinión, a obra de García Barros, de pulo literario que, en razón das circunstancias que lle coubo vivir, non foi quen de se desenvolver alén das limitadas marxes do localismo e, como moito, dun enxebrismo de máis mérito tal vez etnográfico ou mesmo antropolóxico ca puramente literario. O propio autor manifesta, no tocante á autognose da súa obra, recoñecerse máis debedor do pobo, da súa fala, do seu estilo e, en fin, da súa *imago mundi* ca dunha literatura de *grandes escritores* destinada a un público máis ou menos ilustrado. No limiar da primeira edición de *Contiños da Terra* afirma:

«Contiños da Terra» foi o libro galego que millor e mais rápedoo vendeu, asegun declaración feita pol-o editor a un reportero do «Pueblo Gallego». Isto non foi debido a que "Contiños da Terra" fose un dos mellores libros galegos, que non tivo xamais tal pretensión, pro, si, a que foi escrito pra o pobo, e pensando no pobo, e tamen tendo tino de non estragarlle o gusto a ise mesmo pobo pra quen era escrito. Fóra d'isa parte de público mais ou menos culto e mais ou menos intre-sado por todo o concernente á nosa cultura, que xa iba sendo numerosa, poñédelle a calquera na man un libro dos nosos grandes escritores, e porbabelmente, iralle mirando as follas e acabará por poñelo a unha banda. En troques, poñédelle pol-o do estilo do que se trata e xa non-o deixa; d'aquela man pasa a outra e así corre hastra que se desfaga. D'iste xeito se fixo popular «Contiños da Terra».

En vida, García Barros só editou a colección de contos costumistas *Contiños da Terra*, como dixemos publicados orixinalmente, en sección homónima, nas páxinas de *El Emigrado* e ocasionalmente noutras publicacións (como *Céltiga*¹⁴). O libro editouse no ano 31¹⁵ por Nós –*baixo os auspicios dos estradenses de Cuba e Bos Aires*¹⁶– con notable éxito de público, tal e como o autor constata, de xeito que hoxe a edición é unha rareza. A segunda edición promóvea e sufrágaa o «*Centro Cultural do P. da Estrada*», nova entidade que soupo reco-

---

Manuel García Barros y tuvo también la influencia de Brea Abades, el exaltado «habanero». En sus últimos años «El Emigrado» fue dirigido, redactado y hecho por el pacífico impresor-propietario de la imprenta «La Artística» don José Otero Abelleira.

14 Garrido Couceiro (1195:159-162) reproduce facsimilarmente o conto *Cousas da Vida* nesa publicación, con ilustración de Castelao.

15 O limiar está asinado en *A Estrada, 1930*.

16 Segundo se indica no limiar da segunda edición.

ller o espírito i-os entusiasmos patreótecos d'aquela inesquecible «Unión Estradense» que tanto deixou feito pol-a súa comarca e por Galiza¹⁷. Ilustrada por Castelao, Colmeiro, Galán, Rodeiro e Virxilio, a edición leva este pé de portada:

1952

Talleres CAPORALETTI HNOS. Santa Fé 472

Buenos Aires

Na páxina 6 indícase:

Esta nova edición de «Contiños da Terra» foi dada a imprenta baixo os auspicios d'a Asociación «CENTRO CULTURAL DEL PARTIDO DE LA ESTRADA» e financiada desinteresadamente pol-o xentil consocio d'a mesma Xosé Fernández Caramés.

Non é a primeira vez, por certo, que en traballos de índole literaria me refiro a este Fernández Caramés, curioso *americano* fillo da freguesía de San Xoán de Liripio, quen establecido como próspero home de negocios na capital arxentina exerceu un notable mecenado cultural en lembranza e homenaxe dos seus paisanos¹⁸.

Canto ao balance crítico de «Contiños da Terra», e na liña do devandito, pouco hai que engadir ao *Diccionario da Literatura Galega*¹⁹:

Ambientados no contorno rural no que sempre viviu o autor, consisten na narración dun caso ou anécdota chocarreira, na que o carácter cómico vén dado pola esaxeración da rusticidade do tipo protagonista. Cun estilo sinxelo e eficaz, evitando o compromiso social explícito por medo a novas persecucións, como advirte no prólogo, as narracións responden á intención de afeccionar o pobo á lectura, rindo as súas propias anécdotas.

17 Idem.

18 Foi, por exemplo, o promotor da volta á terra en 1962 dos restos mortais do poeta de Codeseda Xosé Cabada Vázquez, quen falecera 26 anos antes en terras andaluzas. Cfr. o meu artigo «Otero Pedrayo e Díaz Jácome: dous poemas inéditos», *Boletín Galego de Literatura*, 19 (1998), pp. 139-144. Meu pai coñecía ben a figura de Fernández Caramés e fixo del unha semblanza en «José Fernández Caramés, un estradense descoñecido», *Faro de Vigo*, 25.6.97.

19 D. Vilavedra, *op. cit.*, I. *Autores*, pp. 246-7.

Postumamente –Ken Keirades morre en 1972–, dentro do mesmo ano da súa morte, ve a luz *Aventuras de Alberte Quiñoi* (Eds. Castrelos, Vigo, con limiar de Emilio Álvarez Blazquez), *memorias de infancia e adolescencia nas que se recupera, cunha sucesión de cadros sen desenlace propiamente dito, a vida campesiña da Galicia de fins do século XIX*²⁰. Edición póstuma –permítaseme engadir coma comentario marxinal– que non é máis ca outra manifestación da necrofilia característica da cultura do país: rematada en 1943²¹ terá que morrer o seu autor para que poucos meses despois vexa a luz como libro un manuscrito que levaba 29 anos aletargado. De certo, que parece non haber mérito maior para os recoñecementos colectivos ca a morte.

Tal e como xa se ten recoñecido²², a maior parte da obra literaria de Ken Keirades, se por tal imos entender os *dispersos* publicados no seu día na referida prensa local e outros xornais e os manuscritos ou mecanoscritos do fondo persoal do autor ou doutros fondos, permanece inédita.

* * *

Precisamente como parte do fondo documental de meu pai Mario, que foi cedido ao Museo do Pobo Estradense en 2003, eu retiña no meu poder un pequeno e vello cartapacio de 18 x 25 cm, dotado de fitas de seda para anudárense e pechalo, cun rótulo coa mención –de man de meu pai, escrita en tinta azul de estilográfica, como acostumaba–: *Papeles de Manuel García Barros*, e nos lados verticalmente 16-11-1876 (á esquerda), 12-4-1972 (á dereita). O cartapacio contén un conxunto heteroxéneo de documentos, que deberán ser axeitadamente catalogados no Museo do Pobo Estradense, a onde quen subs-

20 *Ibidem*. Cfr. ademais a reseña crítica do libro a pouco da súa edición de Valentín Arias en *Grial* citada na nota 1.

21 O 5 de outubro do 43 escribe: *O que máis o sinto é por non poder imprimir máis que nada a novela «Aventuras de Alberte Quiñoi» que teño feita e que, se non, quedará inédita e probablemente esquecida. E teño para min que será lástima dela*. Citado por Garrido Couceiro, 1995: 180.

22 Manuel García Barros, *As aventuras de Alberte Quiñoi*, ed. de Carlos Loureiro Rodríguez, Xesús Oreiro Pensado, Oleiros, Vía Láctea, 1990, p. 8.

cribe aproveita para anunciar a súa doazón, no convencemento de que é a ubicación idónea para un material de tales características. Con todo, e tendo en conta que nos dispoñemos a exhumar algúns documentos deste pequeno arquivo, non estará de máis proporcionar algunhas referencias do mesmo.

Canto ao soporte material dos documentos hainos de catro clases: manuscritos de puño e letra – letra por certo moi fermosa, regular e de doada lectura, como corresponde a un mestre de escola – do autor; copias en papel carbón de manuscritos; copias en papel carbón de mecanoscritos, e mecanoscritos orixinais.

Trátase, como dicimos, dun elenco variopinto: hai dous mecanoscritos de meu pai sobre temas vencellados con Ken Keirades (*La prensa periódica en La Estrada*²³ e *Sobre «Contiños da Terra» e «Vagalumes»*²⁴); tres subcarpetas de título propio (*Varios, Cartas e Poesías*) que, á súa vez, conteñen diverso material: un epistolario que abrangue de 1956 a 1965; algunhas breves composicións poéticas... O resto son, case todo, escritos de carácter máis ou menos autobiográfico e con diversa tonalidade literaria, a maior parte dos cales levan unha mínima «encadernación» en papel feita por meu pai, co título consignado a man, e, por veces, a data e mesmo algún comentario. Así,

Cartapacio (18 x 25 cm) que contén os papeis de García Barros celosamente gardados por Mario Blanco.

23 Ao que se fixo referencia na nota 13.

24 Xosé M. Cabada Vázquez, *Vagalumes. Versos galegos*, Santiago, Imprenta, Lib. e Enc. do Seminario C. Central, 1931, con ilustración de cuberta, por certo, de Camilo Díaz Balaño.

Unha carta que non foi ó correo. 3 de septiembre de 1955.

Dos meus recordos. Xan da Caseta. Maio do 57.

Xa que son académico... Xulio de 1957.

A miña lembranza ó poeta Xosé Manuel Cabada Vázquez. Pousada, outono de 1962.

O testamento. Copia que lle dou o Notario e que o Sr. Manuel non quixo levar prá casa para que non se soupera e que me mandou que gardara eu.

Un banquete na Estrada.

Así foi a cousa. Xaneiro de 1956²⁵.

entre outros. A lingua utilizada é invariablemente o galego. Hai, porén, un documento en castelán –que hoxe exhumamos– titulado *Estampa estradense*, mecanoscrito, que no remate ten unha nota marxinal que di:

Este trabajo fue hecho a instancias de la Comisión de festejos del San Jorge [de Cereixo] del año 1945 para reclamo y propaganda de los mismos con la advertencia de que fuera en castellano, y no fue admitido por no resultar del agrado del Sr. Cura. [e logo, manuscrito] según se me ha dicho.

Este, precisamente, é un dos documentos máis antigos do fondo. Ten a seguinte adicatoria manuscrita: *Pra o meu seleuto e respetado amigo D Mario Blanco Torres. Xullo de 1952. Ken Keirades*. Ben puidera ser que Mario Blanco Torres, meu avó, secretario que foi do xulgado da Estrada e significado membro local de Izquierda Republicana, e coetáneo –e con toda seguridade amigo persoal– de García Barros, fose o destinatario da adicatoria. Pero hai un confusión evidente de apelidos (*Torres* por *Fuentes*), xa que Mario Blanco Torres faleceu en xaneiro dese ano 1952.

Isto lévanos a indagar un algo na relación de Mario Blanco Fuentes con Ken Keirades, unha relación baseada no agarimo mutuo e no respecto: aquel refírese invariablemente a este como Sr. *Manuel*, sempre co tratamento de vostede; aquel chamaba a meu pai *Marito* e, naturalmente, o atuaba. Da fondura desta relación fala o propio mimo e coidado na conservación de todos os documentos que

25 Estes dous últimos reproducidos por X. C. Garrido Couceiro, 1995: 63-64 e 171.

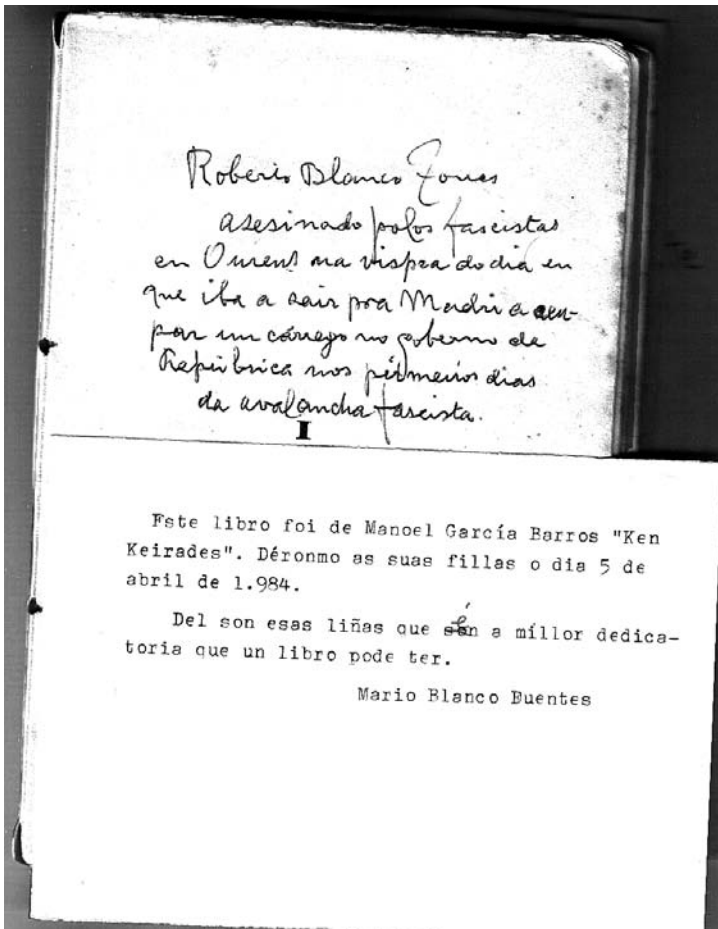
hoxe estamos presentando, que Mario recibía do *Señor Manuel* coa reverencia debida non só á diferenza de idade senón, e sobre todo, ao galeguismo compartido en silencio e ao feito de ser García Barros unha vítima máis dun réxime que tiña castigado duramente á familia Blanco. Coincido neste sentido na orientación posibilista que Garrido Couceiro outorga á influencia de Mario Blanco sobre García Barros, propia dun home que, sen renunciar ao seu credo galeguista máis íntimo, amoldouse como puido ás duras circunstancias impostas pola ditadura e tirou para adiante:

[García Barros] por unha banda comparte a postura dos nacionalistas do exilio, pero por outra dálle a razón a Mario Blanco e aos galeguistas do interior que defenden que hai que actuar dentro das marxes que deixa o Réxime en defensa do noso idioma e da nosa cultura²⁶.

Non son quen de situar con exactitude o momento en que o contacto entre Mario Blanco e García Barros se fai máis ou menos periódico e intenso. Non puido ser antes dos comezos da década dos cincuenta, pois entre 1942 e 1950 Mario cursa a carreira de Dereito en Compostela e traballa de pasante no despacho coruñés de Sebastián Martínez-Risco. Unha vez instalado na Estrada (da apertura do seu bufete na vila dá conta o *Faro de Vigo* de 9 de setembro de 1950), si puido iniciar con Ken Keirades unha relación de certa continuidade, tanto epistolar –da que dan mostra as cartas referidas– coma de contacto persoal; as cartas falan con reiteración das visitas que García Barros facía á vila os días de feira, que aproveitaba para visitar ao xove avogado, por veces con referencia a intentos frustrados de velo a causa das moitas ocupacións que a alcaldía –exercida entre 1959 e 1971– lle imponía.

De todo este relativamente estenso fondo, hoxe –en homenaxe e lembranza daquel home bo e xeneroso que foi Manuel García Barros, e tamén da desinteresada amizade que por tantos anos o xun-

26 X. C. Garrido Couceiro, 1995: 179.

Exemplar do poemario *Orballo da Media Noite* (Nós, 1929) de Roberto Blanco Torres, que contén un autógrafo manuscrito de García Barros. A nota mecanoscrita que figura solta dentro do exemplar é, como é obvio, de Mario Blanco. Ambos os textos falan por si sós.

guiu a meu pai—, damos ao prelo tres documentos, sen máis criterio ca o do interese que a cada un deles lle supoñemos.

O primeiro é o mecanoscrito en castelán, ao que xa nos referimos, de título «Estampa estradense», *hecho a instancias de la Comisión de festejos del San Jorge [de Cereixo] del año 1945 para reclamo y propaganda de los mismos con la advertencia de que fuera en*

castellano, e que, como continúa a nota xa citada, non foi do gusto do crego. Por qué? Moi probablemente por vir de quen viña e, aínda, polas explícitas referencias a un *patriotismo* que obviamente debía lerse *galeguismo*, á *raza histórica* ou á *estirpe ancestral*, moi pouco acaídas a un programa de festas e, en calquera caso, moi arriscadas en 1945. Polo demais, é un texto inofensivo, inspirado pola cor local, a paixón pola terra e un bucolismo característico. Curiosa resulta, finalmente, a súa forma pretendidamente dialogada entre unha primeira persoa e un interlocutor –unha muller chamada Consuelo (un trasunto da propia esposa do autor)– que deixa adiviñar as súas preguntas polas respostas do narrador.

O segundo documento é unha copia a carbón dun texto manuscrito titulado *Tipos populares o curiosos estradenses de comezos de século*, que a teor do propio título, non precisa de maior comentario. Sacámolo hoxe á luz na esperanza –feble esperanza dada a lonxanía cronolóxica– de que os retratos que contén poidan ser recollidos por evocacións, obviamente indirectas, dalgún estradense aínda vivo.

Reproducimos, finalmente, outro texto tamén mecanoscrito, catalogado polo autor no subtítulo como *Rexouba*, no ronsel da súa soada columna homónima en *El Emigrado*, e titulado *Filosofía d-un soño*. É un delicioso contiño sobre unha experiencia onírica, cheo de retransca e humor, e tamén dun obvio simbolismo acerca da chegada de tempos de liberdade e democracia. Ten ademais de peculiar estar adicado expresamente e con grande agarimo a Mario Blanco Fuentes nunha folla manuscrita que antecede ao texto.

Que mellor homenaxe aos dous amigos, hoxe lembrados? Vaian estas páxinas por eles, alá onde queira que o seu espírito more, *ex toto corde*.

A reprodución é, folga dicilo, literal. Só o relato en castelán aparece unificado ortograficamente.

Textos

Estampa estradense

¿Te decides Consuelo? ¿Vamos a ir al San Jorge? Mira que este año el programa es atrayente. Comienzan las fiestas el 23 de Abril, día del Santo, y se alargan a los dos domingos siguientes, pero los días en que culminan son: el “domingo de la Carne” que es el primero, y el de las Angustias, que es el otro. El primero con la laureada banda de Lantaño y la ahora renovada de Merza, y el otro con las renombradas de Orazo y Veá. A ti que sé que sabes sentir la música, ya te estoy viendo extasiada ante la afinación, la maestría y el buen gusto con que estas bandas campesinas interpretan las más difíciles partituras. Quisiera que oyeras a Lantaño en “La leyenda del beso” de nuestro insigne Soutullo, obra que le dio el triunfo en un reñido certamen musical.

También dice el programa que habrá gaiteros, de esos que tocan la gaita, claro está, el instrumento típico y “enxebre”, genuina expresión del alma de la Tierra; la gaita dulce y plañidera que Ventura Ruiz de Aguilera, prendida el alma en sus sonos, dudaba de si cantaba o lloraba, a lo que nuestra ínclita cantora la inmortal Rosalía, dolorida de los infortunios de Galicia, afirmó con acento melancólico: “Non canta, que chora”. La gaita de sonos inigualados, envidia de malvises y ruiseñores, que a pesar de vergonzantes desdenes, va conquistándose por su propia virtud, puestos destacados en el concierto de la música universal y solo una lamentable falta de comprensión la va excluyendo de las fiestas populares gallegas.

Pero, volvamos al cuento, Consuelo; es decir: al programa. Habrá, también, misas, muchas misas, y la solemne con orquesta y sermón, y luego la procesión, que es un espectáculo vistoso durante la cual se cantarán mote-tes y alternarán las bandas; y al recogerse, ya verá, Consuelo, como atruenan las bombas y los “cubos”. Se echan a montones; sus estallidos comienzan y no acaban cubriéndose el cielo de humo en caprichosas espirales. Seguidamente comienza el pugilato de las músicas que continuará después a hora avanzada de la tarde y seguirá hasta las mas avanzadas de la noche.

¿Que si hay meriendas? ¡Vaya mujer! ¿Y no ha de haberlas? Allí va gente de muchas partes y de muy lejos. Por el Puente Veá, por el de Sarandón y por el del Ulla convergen potentes “autos” repletos de romeros y romeras haciendo gala muchos de ellos de las aguijadas nuevas que llevan para tocarlas al Santo. Los que vienen por el Puente Veá suelen cruzar esta villa con

algazara de alalás y de panderas. Y a esto hay que añadir los que parten de la villa y otros puntos de la comarca. De la montaña bajan pelotones de devotos, y no digamos ya los que concurren de los contornos. Y al llegar la hora toda esta gente se extiende por la amplia campiña en la que abundan los robles de tupido y fresco follaje y los copudos castaños ya en franca florecencia, a echar los manteles bajo su sombra y sobre el césped de suave blandura, ahora con verdor de primavera, que engalanan las abiertas margaritas y los ondulantes narcisos blancos anunciadores del tiempo de la merienda.

¿Te animas, Consuelo? Mira: tú viniste a La Estrada a tomar los aires, estos aires benéficos que corren saturados con los efluvios balsámicos de los pinos y de los brezos que dan salud y vida. Pues con los aires es bueno tomar además un poco de carretera y todo cuanto se pueda de paisaje. Sé que el paisaje te gusta porque he visto como brillaban tus ojos en la explanada de la Iglesia contemplando la hermosa perspectiva que presentan los valles ribereños al Ulla que cierra y ampara el majestuoso Pico Sagro. ¡Ah! Pues por este lado también tendremos de eso. ¿No has reparado en esa orillada lejanía que arrancando como disparada por la calle, o avenida del Ulla va ampliándose en variedad de matices hasta perderse en las sierras grises de la Rocha? Pues por ahí iremos. Y a pie, no hay que decirlo. El andar a pie es saludable y conveniente. Conveniente, sobre todo para los que tengan, como tú, la fortuna de saber sentir un poco y admirar otro poco las bellezas que la Naturaleza nos pone gratis delante de los ojos. En coche se va de uno a otro lado, pero no se viaja. Yendo a pie, uno se detiene, si le place, y hasta puede apartarse un poco de la ruta para ampliar en lo posible el radio de visualidad. Y a veces vale la pena el hacerlo. Por ejemplo, y sin ir mas lejos, allí abajo, pasado el bosquecillo de eucaliptos del Sixto se encuentra a la derecha una rampa o callejón solitario, que, por serlo, suele no estar muy limpio. No importa; hay que pasarlo, porque, a los pocos pasos surge como por ensalmo un sorprendente panorama. Lo forma un amplio semicírculo cuyo arco va del Pico Sagro casi al Cádavo pasando por La Rocha, encerrando en su curva como un muestrario espléndido de insospechadas bellezas. Ya lo admirarás Consuelo, siendo lástima que los frutales se hayan despojado ya del ropaje níveo de sus flores galanas.

Pero, ahora me doy cuenta. Eso será otro día y a ser posible una tarde, y mejor a mediados de septiembre un día de luna llena; que tambien podía ser en Marzo si estuvieras tú aquí, para, al venir de vuelta si la noche se presenta serena y clara, detenernos un poco a la entrada de la villa por Villa Brasil y presenciar el espectáculo maravilloso, único que presenta la luna

saliendo, saliendo por detrás de la sierra de La Rocha y elevarse majestuosa, magnífica en la ruta hacia lo alto de los cielos aumentando gradualmente su luz con la que roba a las estrellas. Pero, repito, que será otro día porque el mirador de que te hablé cae mas allá del empalme en que arranca la carretera que lleva al Santuario de la fiesta. Por ella iremos recreando los ojos y el espíritu. A cada vuelta un arroyuelo que murmura su salmodia eterna y quejumbrosa. Al oro de los tojos florecidos sucede el otro oro de los centenos espigados que el viento hace mover en ondas, como en el mar las aguas. Al pie de las robledas y los sotos extienden los prados su alfombra de flores. Ribazos en que agarran sus rizomas núcleos de grandes y fel-pudas hojas, de cuyo centro saldrán los fastuosos sanjuanés. A la derecha y a la izquierda muestran su sonrisa plácida las aldeas de casitas claras que surgen de entre las huertas. Casi a la mano va el Liñares, río de poesía y de truchas sabrosas que hasta de Inglaterra vienen a pescarlas. Orlan sus orillas las espadañas y la madreSelva, los acebos, los sauces y los alisos; olmos, abedules y retamas; fresnos, citisos y el espino albar. En las ramas, de la garza real plácida morada, anidan los petirrojos y cantan los malvises. ¿Has oído tú el malvís, Consuelo? Pues, ahora es tiempo; luego, se va. Como tú solo viene el tiempo preciso para tomar los aires. Pero, mientras, canta.

Y en los mas espléndido del valle se alza el Santuario con su amplio campo de fiesta, lugar este que hace unos años producía en buena parte maíz, ya ahora, mejor acondicionado produce arte y alegría, cosas asimismo necesarias a la vida, que no sólo de pan vive el hombre.

En un extremo, con el río casi a sus pies como en el Pilar el Ebro, se alza la Iglesia con sus dos altas y esbeltas torres, su graciosa cúpula y su reloj que canta las horas a las aldeas y las parroquias de los contornos. Dentro está San Jorge, “o señor San Xorxe”, como le rezan los aldeanos para que les defienda y ampare los ganados, a caballo, como el Apóstol, y como él, en fiera lucha, con la diferencia notable de que Santiago mata y aniquila moros, que, al fin y al cabo, o sin lo uno ni lo otro, son personas, seres humanos ni mejores ni peores que los de otras razas, y San Jorge embiste al dragón que es un fiera de las más feroces. Y, aún así, no lo hace obedeciendo a sentimientos de odio, ni a ningún fin reprobable, sino que, alimentándose la fiera de doncellas, estas se iban agotando en el país como ahora, por causas diferentes, se van agotando los hombres en el mundo. Para irla entreteniéndolo se dispuso darle una cada cierto período de tiempo, y así yendo, lle-góle el turno a la hija del Rey. Este, queriendo salvar a la princesa, prometi-tiéndola por esposa al caballero que consiguiera matar a la fiera. Y fue cuando

San Jorge montando a su caballo se fue al dragón. Y cuando este abría la boca para acometer, le metió por ella su lanza dejándolo tendido.

¿Que si San Jorge se casó con la Princesa? Mujer, esto no puedo decírtelo de momento, pero, deja, que quizás lo diga el predicador.

A la tarde del primer domingo tiene lugar la subasta de lo recaudado por el Santo. Ya verás que montañas de patas y, sobre todo, de medias cabezas de cerdo. Por eso es conocido también San Jorge (el de Cereijo, se entiende) por *o Santo das cacheiras*. Y, seguido, el baile y concierto musical, durante el cual la concurrencia suele ser tan enorme que sólo a codazos puede uno abrirse paso de un extremo a otro del campo.

Y a la noche, alternando con el baile, se queman fuegos de artificio y se hacen subir globos grotescos de esos que semejan obispos, elefantes o peces gordos. Y por último aparecen esos juegos ingeniosos de la pirotécnica moderna que, disparándose baterías de una y otra parte, cúbrese por largo tiempo el espacio de luces brillantes en sorprendente variedad de colores que se cruzan y entrecruzan produciendo un efecto maravilloso. Y, como apoteosis, aparece en las alturas una estrella, mejor dicho un sol enorme de lucería con rayos luminosos que arrancando del disco y alargándose horizontalmente forman un inmenso paraguas de estrellas que por los bordes va desaciéndose en polvo encendido de oro, de plata, de esmeraldas y de zafir, resumiéndose todo en un tronido de una sonoridad tan intensa que figura que el cielo de viene abajo. Es un espectáculo que sorprende y admira. Tú seguramente habrás visto ya todo esto en las ciudades pero en el campo tiene un encanto diferente. Pero lo que no podremos ver será una cosa: el baile de la “muiñeira”. La muiñeira por que aquí se ve ya no se baila. Es decir: se baila, cuando es eso lo que se toca, pero agarrado, lo que constituye una aberración, una herejía, una deformación de lo natural. La muiñeira es un baile saludable y muestra además el arte y la maestría del bailaror, y todo el mundo gusta de verlo. Y el vals. ¿Qué es? Solamente un poco de rutina, pero una rutina pernicioso. Debido quizá al vals más que a otra cosa, nuestra juventud señala decadencia en varios aspectos. Desde luego, se advierte que va careciendo de aquel brío, de aquella pujanza de cuando usaba el palo y bailaba la muiñeira.

Alguien propuso allá por los buenos tiempos de Galicia que se hiciera algo porque no se perdiera el antiguo baile de castañuelas cuando aún quedaba alguien que lo conocía. Nada se hizo. Y aquel baile varonil, expresión genuina de una Raza fuerte, se perdió. Y sin remedio, porque será muy difícil hallar ya quién lo conozca. ¿No se hará algo para salvar la muiñeira

ahora que aún es tiempo? En estas fiestas grandes en las que tanto dinero se gasta ¿no habría manera de establecer un concurso de baile suelto?

Por patriotismo, por amor a nuestro arte algo debiera de hacerse. Por patriotismo, por amor al arte nuestro, y por higiene. De lo contrario la muiñeira, el baile característico de una Raza histórica, de una estirpe ancestral y gloriosa cual la céltica, se perderá como se ha perdido su antecesor el no menos típico y ancestral baile de castañuelas. Y la culpa no será de las mujeres, porque ellas gustan de bailarla. Pero tienen que hacerlo las unas con las otras, porque los hombres no la saben. Y esto, para los jóvenes de Galicia, y más para los campesinos, debiera ser una vergüenza ¿no te parece?

Perdóname, Consuelo, las disgresiones [sic], pero es que me exalto un poquito siempre que hablo de cosas de mi Tierra por las que siento ese interés natural que se siente por las propias.

¿Qué has dicho? ¿Qué por qué no te hablo gallego entonces? No es por falta de costumbre ni menos porque me avergüence de hacerlo como sucede a tanto mentecato de por aquí adelante que hacen de Galicia el único país del mundo que pueda encontrarse quienes menosprecien insensatamente su propio idioma, si no porque ... circunstancias de momento, ¿sabes?. *Pro, deixa que para outra ves será.-*

Calobre (La Estrada) Abril de 1945.-

M. García Barros

(Ken Keirades)

- (1) Este trabajo fue hecho a instancias de la Comisión de festejos del San Jorge del año 1945 para reclamo y propaganda de los mismos con la advertencia de que fuera en castellano, y no fue admitido por no resultar del agrado del sr. Cura. [a seguir, manuscrito] - *según se me ha dicho.*

Tipos populares ou curiosos estradenses de comezos de século

O primeiro que se apresenta na miña cativa memoria é Barritos. Barritos era oficinista, escribinte, ou escribente, como se decía daquela. De cal oficina, se o soupen, esquecinme, pro coído que o non soupen, porque non me intresaba, nin intresa. Non-o conoscin mais que de velo. Baixote, bulideiro e de poucas falas. Usaba sombreiro de ala curta, cor agrisado, un gabancete tamen agrisado, curteiro, en cuios petos gardaba as mans por costume. E zocos, cousa moi natural, pois daquela, e inda un pouco máis adiante, en canto a lama, pouco máis tiña andar pol-a vila coma polas corredeiras da aldea. Non soupen onde vivía pro debía ser da praza para riba.

A meio día, saía da oficina e íbase a comer. É de supoñer que así fose. Ó tremiñar botábase fóra, e sin pararse con ninguén, collíase rúa da Ulla abaixo hastra sobreparar Vila Brasil, que daquela inda non se chamaba así, e agora non sei se xa tampouco! Logo, viraba en redondo adentrándose de novo na rua e colándose na pirmeira taberna que lle cadrase en man; pedía un vaso, votábanllo, dáballe a volta, pagaba, saía, e zóquele-zóquele, zóquele-zóquele, hastra á seguinte, que repetía esaitamente a operación da pirmeira. E diste xeito as iba levando seguidas sin saltar unha, cruzando dunha aceira á outra cando era necesario hastra a cabeza da vila, e dalí, dreitiño a oficina. Xamais me cadrou de velo parado de parola con ninguén.

Pero eu podó presentar a Barritos en outro aspecto fora do de vaseista e zoqueleador. Naquiles anos, arredor do dous ou do tres publicóuse na Estrada un xornal manuscrito, obra duns cantos que pouquiño mais adiante se habian de revelar tan xurdía e brillantemente no “El Estradense”, preódico que alguén, con autoridá pra facelo, falando dil, aludéuno como “o semanario local mellor escrito de Hespaña”: Miguel Losada, Camilo Pardo, Manuel Leis, Eduardo Ciorraga, e algún outro mais.

Eu tiven na man o devandito preódico, o pirmeiro número, que coído foi o úneco. Do nome, non me relembro, pero, do que me recórdo ben é de ler alí un valentísimo traballo de Barritos que me solprendéu, zorregándolle ó caciquismo noxento que daquela domeñaba, tanto no noso concello como en todol-os demais de Galicia.

Branco, Branquiño, como lle chamaban, non era precisamente da vila, senón de Aguións, parroquia entestante, pero andaba pol-a vila o mais do tempo. Era un suxeto mais ben baixo, rubiote, gordeiro, cara ancha, xa un pouco enrugada, aspecto aseñorado ou de rico vido a menos. Efeitivamente,

seica fora rico, e ben rico, tanto en bens coma en diñeiro. Quizáis fora a America, pol-o menos tiña cara diso. Houberalle collido un gusto especial ós preitos, e metido nils, doulle e doulle hastra quedar sendo Branco, dende logo, pero sen branca. Bens e diñeiro, todo lle voara.

Por costume, ou por non ter outra cousa que facer, diariamente aparecía pol-a vila, cando menos pol-as tardes, a facer feira co aquiles mesmos que uns a favor e outros en contra axudaran todos a liquidalo.

Dunha ves, acordome de estar eu nun corrillo formado o redor duns dos bancos que había na praza no que feguraba tamén Branquiño. Case todos xente de curia. E a un diles acurréuselle preguntarlle: -escoite, Branquiño: se vostede se vira agora, así de súpeto, con todo canto tiña cando era rico ¿Qué faría Vde.?

Aquil home arreguizouse. As roibens das meixelas sobironlle de punto, os ollos xerpos de seu adequerironlle un brillo especial, e dalá do fondo do seu ser saíulle firente, cal frecha disparada a seguinte exclamación:

-¡Ah, canigo! [¡]; Como haría bailar a algunos!

Carmelón era unha muller da rúa; aitiva, falangueira, arrufada. Andaría pol-as beiras dos corenta. Xa non tiña os dentes todos, anque poucos lle faltaran. Daquela, os dentistas aínda estaban pouco en moda ou nada, fora dos que pol-as leira e pol-as prazas sobidos a unhas táboas arricaban moas ou dentes a toque de campaiña. Quitaban, pero non poñían. De xeito que o ver xente desdentada era cousa corrente. E a Carmelón, a carrileira non lle estaba mal de todo. A todo se daba, tamén ila: facer mandados, fregar pisos e escaleiras, sobir auga, e por ahí, tendo bastante quen utilizara os seus servizos. Non tiña roparo, e faciao, con adoito, en acompañar a viaxantes de comercio que, parando na Vila, fixeran algún viaxe a puntos distantes por calquera das carreteras que a cruzan, Codeseda, por exemplo, para levarlle os embrullos, a mostrarlle o camiño, ou prás dúas cousas a un tempo.

Algunha vegada chegaba, ou chegaban, ben tardeiro, xa con noite bastante pecha e cando así falando lle alodían ó caso en ves de noxarse, ríase a escachar levando a broma hastra onde se quixera.

E damos agora con Tiburcio, que me vai a sere o mais difícele de deliñar. Tiburcio, que inda moitos recordarán, era señorito, de familia distinguida, eibado a mitá ó longo, coido que pol-a banda esquerda. A perna dista banda feguraba mais curta que a compañeira, o que o facía andar a brinquiños mais ou menos apurados, asegún a présa que levava, sin necesidá de muleta nin siquera de bastón; o brazo esquerdo apegado ó corpo hastra o cóbado, e

dalí dobrado pra riba coa man encolgada, que, ó andar, abaneáballe coma unha bandeirola; o ollo esquerdo un pouco visguento, así como o bico debaixo que lle encolgaba tamén un pouco por aquela banda, ó que, así de comenzo o facía un algo repunante, pero acababa por facerse simpático a todo o mundo e ninguén lle quería mal.

Anque era parvo, senón por comprobante, pouco lle faltaría, sabía ler e coido que tamén escribir. Simpatizaba co bando agrario anticaciquil, ó que de cote se arrimaba. Os sábados que era cando saía “El Estradense”, prantábase xa de mañá ás portas da imprenta, e alí se botaba ás vegadas horas enteiras agardando a que saíra. Toleaba cunha seición dialogada en galego, á maneira de *Asieumedre* (Lugrís Freire) que eu escribía.

Non sei por qué serie de circunstancias caíra na manía de ser, ou de que era inxeñeiro, agardando a de cotío o “nombramento”. Á hora do reparto prantábase no correo a ver se lle chegaba, e dalí a calquer oficina pública onde tiveran a “Gaceta” que repasaba con todo coidado e pacencia, sin que xamais lle houbera chegado.

Moi pouco podo decir de “Callitos”. Namais sei que era abogado, outo, delgadoiro, vestía de negro, gabán longueiro e bimba, coma todo funcionario ou señorito gastaba daquela. E que ó ir andando facía o mesmo que se tivera cravos na sola dos zapatos coas puntas picándolle dentro, pol-o que non se sabía ben se andaba ou se beilaba.

Aquil garda E. Rey, escritor de moita vea, anque pouco publicara, nos tempos que estivo na Estrada fixéralle un soneto ou cousa parecida que se publicou nun daqueles preódicos de pouca vida que se teñen publicado na Estrada, e que poría eu eiqui con aprazamento se o tivera ou o recordara.

1959

Ken Keirades

Filosofía d-un soño (Rexouba)

[manuscrito] *Aproveitando a ocasión que me presenta o amigo Marito Blanco teño o gusto —ou quizaves o atrevemento— de mandarlle unha copia da miña última “rexouba” (a anterior foi alá polo ano 36) ó ilustre “Borobó” do cal tiven a sorte de que me pasara polas mans o libriño “Xohan Po’Reas”²⁷ que me gustou admirabelmente, anque doéndome de que non estivese feito en galego.*

Cun saúdo respetoso e cordial.

Ken Keirades

Calobre-A Estrada xulio do 54

Por unha folla de papal impreso que me chegou envolvendo un cepillo de dentes tiven notiza de S. A. Rodetzki, un señor que pol-o patronímeco fegura ser ruso, ou de por alá e que escribe sobra o orixe, [engadido, manuscrito] *natureza* e *siñificazón* dos soños, vendo alí que referíndose ós mesmos, di:

"que sin resgo a equivocarse moito, poidera deducirse que a Providencia, na sua bondá dreita ó home e na sua infinita sabiduría mesturou na natureza human os sonos co ouxeto de que sirvan ó home de aviso e poida sacar d-eles algún porveito".

Eu non vou a porme a discutir ó Sr. Rodetzki, pro, o que quixera era telo a man a ver que me contestaba en col d-un que eu tiven fai poucos días e que vou a ver se o collo, antes de que me fuxa.

Foi un gato, un gato negro que non puido ser o da casa, que tamén é negro, porque iste aínda o vexo por eiquí, e aquél matéino, estou ben seguro.

Eu estaba na eira, pol-a veira da casa. O motivo non-o sei. Quizáis non houbera motivo. Pro, o que sei ben é que o gato, que ademáis de negro era de volume mais que regular e pesado canto se quixer, pegóu un brinco e saltándome á taluga púxoseme ás sardiñas. Alí, abrazándome o pescozo, dou en apertarme bárbaramente cravándome as uñas con forza, pro d-un xeito tal coma se os brazos con que me apertaba foran, á sua ves, espiñentos. Era coma se me puxeran un colar d-ises que se lle pon ós cans pra defenderse dos outros cans que os ataquen; soio que, co-as pugas pra dentro, ¡E apertaba, apertaba! E, ó mesmo tempo, como lle cadraba en camiño, aporveitaba a oportunidade de espetarme os dentes con afinco no curuto da cabeza.

27 *Xoán Po’Reas, Burlador de Diablos (Leyenda fáustica)*, de Raimundo García Domínguez, ‘Borobó’, con limiar de Benito Varela Jácome, imprentouse , como edición de autor, en Santiago, 1954.

Eu din en saltar, en bailar, en correr, en berrear. Acudéu a xente; homes e mulleres, rapaces e todo. Pro non facían outra cousa que dar berros e amargos lamentos. Nin podían. E verdá que botaron por alí man de sachas, foutes, picanas, gallas e hastra croios, cada cal do que puido, pro, na desposición en que estaba o gato non podían mallar n-él sin mallar tamén en min. Ademáis, o Zapirón, ô ver alguen que se lle achegaba, daba en regalal-os ollos e ceibar uns bufidos tan lúgubres e agoreiros que metía medo e todos se fuxían.

E il, o maldizoado, seguía alí pegado como unha lapa e non solo se gozaba atenzándose o pescozo e meténdome os dentes na cachola, senon que, coas patas traseiras, como eu estaba lixeiro de rouoa, cacheábame os lomedros cravándose as uñas e rabuñándose sin ningunha cras de consideración.

Eu adoecía e desesperado berreille a un veciño que era cazador que fora pol-a escopeta. Deseguida chegou coíla e ôs tres pasos comenzo a apuntarme. Eu, ô ver o caño da escopeta car-a min, cheo de páneco, berrei:

-¡Alto! ¡Alto ahí!

Eu pensara ben como había de ser. Non se lle había de tirar de lonxe, senon chegarlle a boca do cañón a veira da pel, a boca de xarro, atravesalo, de través, con fin de que eu non peligrase. Pero, pol-o si, pol-o non, desbotei rápe-da e compretamente a idea da escopeta acordándose d-unha pistola. Unha bala era menos perigosa pra min que a munición que podía espallar e amolarme. Berrei pol-a pistola. Todo o mundo se botou a buscar unha pistola. Pro, como as pistolas limpáranas todas os fascistas, todos volveron sin pistola.

E o gato, sin escaldarse, seguía moi afouto na sua entretida tarefa de roerme na cabeza, acribillarme o pescozo e espetarme as uñas nos réns. E eu a correr, a saltar, a beilar e a berrear. Das mans non podía facer uso non sei por qué razón. Era como se tivera os brazos cosidos ô corpo.

Así estaba eu e así estaban todos,cando por antre as pernas da xente aparecen unha gatiña moi simpáteca conocida de todol-os veciños, pois anque era d-un soio, andaba pol-as casas de todos e todos lle queríamos ben; e ô chegar-me pol-a veira dou un maído melindreiro que, ô ouvilo o gato, sin pensalo mais, desprendeuse de min saltando acarón da gata pódose a facerlle festas

-¡Ai, si?, dixen eu. ¡Deixa que as festas vóuchas a facer eu a ti!

E colléndolle a sacha a un que a tiña â veira, aguárdeille a parada, e dun golpe, dun solo, deixéino sin vida.

Atináralle na cabeza, pro, seguínlle sorregando, zorregando sin dor nin tré-gola, gozándose na niña vinganza hastra desfacelo de todo. ¡Alí foi a miña!

A vinganza, cando é merescida, ben debida, e pol-o mesmo xusta, ¡moito vos sabe! Din que é o pracer dos deuses, pro, tamen o pode ser dos que o non somos. Por iso temos que desexala sin descanso hastra que a xustiza se cumpra.

¿Qué foi da tua fouciña, doce e valente Rosalía? As vítimas “daques que ten fama de honrados na vila”, os aldraxados, os vilipendiados, os despoixados sin outra lei que a de “máis podo”, non temos que perder a mamoria. Esquecer afrontas d-esta caste é facerse tan vil coma os que as fixeron.

Non sei o que me diría Rodetzki. Pro, sendo como il di, os soños avisos da Providencia pra que d-iles quitemos algún porveito, o que me quixo dar a entender co meu foi o que veño espoñendo que é, en síntesi: "Non te esquezas da vinganza porque, co seu recordo, manterás vivo o teu esprito; e non perdas xamais a fe en que chegarán os tempos en que a xustiza se faga por unhas ou por outras mans e os teus verdugos, que son, asemade os da libertá, levarán o mesmo pago que o gato do teu soño. Vive co-isa espranza a xamais a perdas. “Créoo así, e así será”.

Teño pensado moito nos soños porque a Providencia soie ousequiarme co-iles con lamentable frecuencia, e case sempre dos tremendos. Como bo, non considero ningún, pois, incruso aqueles que nos trasportan a paraxes maravillosos ou nos poñen na man tesouros xamais soñados, tráguennos ô espertar a desilusión, dende logo penosa, de ver que todo era mentira. E, con referéncia ôs que chamei tremendos, eu creíaos produto de malestar físico: dixestións defeituosas, uns puntos de reumatismo, xaquecas, desacougo nervioso.... E tamén de fautores exteriores: mala cama, temperatura mais da conta sobida ou mais da conta baixa, podendo tamen ir na conta isa crase de insectos volátis, saltadores ou corredores que en ocasións asaltan ô mais pintado. En fin: toda molestia que se dea sofrido sin espertar. Pro, eu seguín lendo a Rodetzki n-aquil anaquiño de papel que me chegara ás mans pol-os meios e de que falei chegando a onde di que: “Santo Tomás pretende que Satanás é o orixe, o pai de todos os malos soños, e que pra provocalos colócase todas as noites â cabeceira do noso leito, pero, añade, que hai tamén ánxeles bos que procuran sonos beneficiosos”.

¿Con la Iglesia hemos dado, Sancho? E nada menos que con Santo Tomas ¡Santo Tomás! A águia dos doutores; o Anxel das escolas; a lumieira mais acesa da Iglesia enchendo a sua historia; o gran sabio que “lle daría a Deus moi bos consellos pra facer o mundo se llos houbera pedido”; “que non vía ningunha razón particular racionalmente en que iste mundo sea sin fin e, incruso sin principio”; que deixou sentado “que non había mais poder lexítimo que o procedente do pobo”. Aquel Santo, con maiúscula que se foi grande en saber tamen-o foi corporalmente; outo, fornido, varil, capás de fenderlle a táboa a unha mesa cun puñetazo ou a testa a un maniqueo que lle tosira. ¿Quién se vai a poñer con Santo Tomás? Hai que domear a cabeza. Eu non-a domearía ante Rodetzki, pero ante Santo Tornas, sí. De xeito

que hai que saber que tan pronto como apagamos a lús chega o demo a sentarse á cabeceira do noso leito. Seguidamente, chegan os anxeliños, que se terán que pôr ôs pés, pois co Demo non se levan nen il co-iles e terán que estar arredados [engadido manuscrito] *quedando o un i os outros â espera de que cerremos os ollos*, e ô momento escomenza a punna por ver quen ha de meter a súa [engadido manuscrito] *papeleta*. Porque os soños levaránnos amañados xa de antemán coma os locutores de radio, ou anque o non sexan, o que van a decir pol-o micrófono.

E o que ben podían facer, o menos pol-a miña parte, tanto o Demo coma os anxeliños era irse a dormir tamén alá cada cal ô seu reino deixándonos sin soños bos nin malos que é como mellor se descansa.

Sexa como fore, cando se está ben non se soña.

Xaneiro do 54

Ken Keirades

De fritideiros e artistas

Juan Fernández Casal

No constante desexo de irmos rescatando as pequenas historias que aínda se conservan na memoria colectiva destas xentes que están no que se lle chama a terceira idade, e valla o eufemismo, ofrecemos hoxe un tema totalmente descoñecido para gran parte dos nosos conveciños do concello da Estrada.

A investigación destes acontecementos pretéritos onde a materia é de pouca relevancia, pois en nada modifican o fío da historia, require unha técnica especial de recollida de datos. Non se pode consultar nos arquivos municipais, parroquiais ou doutra índole pois non encontraríamos información axeitada. Non se pode consultar na prensa, nela veñen outras novas máis importantes.

É o elemento humano o que aporta información, as propias persoas que relatan as súas vivencias ou que transmiten as dos seus devanceiros coas significativas frases de *contábamo meu avó* ou tamén, *sóubeno por miña nai, que llo contaba a súa avoa*.

Imos entrar, pois, nun mundo de acontecementos que poden ser insignificantes ou carentes de interese xeral pero que para nós os estradenses forman parte da historia das nosas propias vidas.

Na colleita de datos que oralmente achegan estas xentes aparece unha constante en tódalas informacións consistente en magnificar

os acontecementos e os feitos que relatan dándose a eles mesmos un protagonismo certamente enfatizado. As súas “batallíñas”, perdón, os seus testemuños, tenden a engrandecer a súa propia persoa, sendo sempre el o gañador e perdedores os outros. Pero así nos comportamos todos e así temos que aceptalo. Podemos aplicar aquí a frase: “a historia escríbena os gañadores”.

Outra miudencia a ter en conta: tódolos meus informantes son persoas maiores, entre setenta e oitenta e tantos anos, todos eles cunha expectativa de vida moi curta. Por este motivo estanme a pasar cousas moi curiosas. En tódalas investigacións que ata agora levo feitas para a publicación *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural* fun recollendo informes de persoas que pasaban xa dos oitenta anos... e todos me van morrendo. Pasoume con Guillermo Prado Baltar, veciño de Riobó que me facilitou valiosa información sobre o traballo que se realizaba na antiga fábrica de papel e que morreu pouco antes da presentación do volume ós oitenta e sete anos. Máis abraiante foi o falecemento doutra informante do mesmo tema, Adela Álvarez González, veciña de Moimenta, Arnois. Na entrevista que lle fixen na súa casa contoume unha morea de historias, unhas poucas relacionadas co tema de fábrica e outras moitas alleas ó que a min me interesaba pero expresando en todo momento unha envexable vitalidade. Ó cabo de tres días da entrevista xa a estaban a soterrar. O mesmo me pasou cando presentei o tema dos muíños de Riobó. Una veciña da propia parroquia contábame con moita pillería a vida social que se desenvolvía no muíño as noites de muiñada; pois tampouco chegou a ver a publicación do traballo e deixounos o día que cumpría oitenta e nove anos. E aínda máis; no volume 8 da dita publicación e co tema “A venda do peixe na Estrada rural” aparece unha informante, Concha a Tiquitanga explicando a maneira ergonómica de leva-la panela do peixe sen sacudilo ou esmagalo, pois tamén morreu o mesmo día da presentación do libro. Aínda pervive na miña memoria a imaxe de Concha erguéndose do seu escano para demostrar practicamente ó longo do corredor da súa casa como se botaban mansiñamente as pasadas deste camiñar.

Non pretendo adicarme ás esquelas mortuorias nin crear situacións para darlle máis morbo ó tema senón suliñar que tódalas miñas fontes de información proceden de persoas que están nos límites das súas posibilidades vitais e coido que estou recuperando valiosa información nos derradeiros momentos da vida das persoas que, se non quedase reflectida aquí por escrito nestas páxinas, desaparecería e perderíase como se perderán os seus restos mortais.

Despois deste longo preámbulo hei dicir que son dous os temas que trato de investigar; aparentemente antagónicos e sen relación entre eles pola disparidade de orixe pero que ó longo do traballo vanse fundir nun só e ademais un deles será consecuencia e continuación do outro.

Anticipemos xa os temas: investigaremos as *freidurías* de peixe dos veciños da parroquia de San Pedro de Ancorados instaladas na franxa costeira da Andalucía atlántica e que fan de fío conductor para o outro tema: as orixes, vida e obra da famosa estrela da canción e do cine, cupletista e tonadillera de fama mundial *Estrellita Castro Navarrete*.

En case tódalas cidades e vilas importantes da franxa costeira da Andalucía Atlántica estaban establecidos desde comezos do século XIX uns fritideiros de peixe rexentados exclusivamente por veciños da parroquia estradense de San Pedro de Ancorados. Estes veciños montaron unha industria totalmente allea á súa tradición agrícola e gandeira e alonxada dos hábitos alimenticios da Galicia interior. E triunfaron, como máis adiante veremos, gracias á constancia, espírito de sacrificio e capacidade de aforro.

O desprazamento destes galegos cara ó outro extremo da Península puido ter orixe na tendencia dos galegos á emigración, preferentemente para os países hispanos do novo mundo. Algunhas veces facían unha etapa intermedia especialmente durante os séculos XVIII e XIX pasando ás cidades costeiras andaluzas onde era intenso o tráfego naval con países americanos.

Un destino intermedio consistía en colocarse por algún tempo como cargadores do porto. Algúns estabilizáronse neste traballo e

outros aproveitaron oportunidades para enrolarse como mariñeiros nos barcos que facían a rota de ultramar. Ó chegaren ó porto de destino fuxían e entraban así de rebolos, sen costes e incluso cun xornal gañado. Outros viaxaban como polisóns con tódalas penalidades que esta opción leva consigo. E outros ficaron en Andalucía. O que non sabemos é como moitos destes emigrantes, especialmente os da parroquia de San Pedro de Ancorados, non só botaron raíces nestas terras senón que estableceron unha industria tan allea ós hábitos alimenticios da súa terra de orixe. Non é doado comprender este troco de mentalidade pois en Galicia non había tradición do uso do aceite na cociña. Galicia era máis ben cocedora de alimentos. Recordo ler nalgún lugar os comentarios dun especialista sobre os hábitos alimenticios da nosa pel de touro dividindo a península en tres grandes zonas: no norte cocen os alimentos; no centro asan e no sur friten.

Por outra banda en Galicia non é abundante o olivo. Algunha que outra oliveira crece especialmente nos adros das igrexas parroquiais de ámbito rural e apenas algunha olivas miudiñas penduran das polas e que nunca chegan a madurar. Máis ben as ramiñas da oliveira veñen a usarse en moitas cerimonias da liturxia religiosa, especialmente en Semana Santa ou de aspersores de auga bendita como piadoso costume en moitas casas galegas.

Os emigrantes estradenses en Andalucía, facendo gala dunha extraordinaria capacidade de adaptación e superando os vellos esquemas rurais, foron quen de adaptarse ás grandes cidades andaluzas e especializarse neste negocio con tanto éxito que aínda seguen en pé desde o século XVIII os florecentes *freideros* de peixe, de *pezcaíto frito*, como alá lle chaman.

Pero para iso tiveron que trocar primeiro os seus hábitos alimenticios e aprender as técnicas dos fritideiros. Todo o demais xa o levaban consigo pois formaba parte da súa propia natureza: a virtude da perseverancia, o espírito de sacrificio, a capacidade de aforro e a frugalidade. Cómpre agora facer unha descripción detallada dos procedementos que usaban os nosos antergos de Ancorados para organi-

Tenda de fritideiros en Chipiona.

zar esta cadea de establecementos nas cidades de Andalucía. Buscaban as rúas máis céntricas aínda que non fosen as máis elegantes porque non podían custear unha carísima renda. Eran moi cobiçados aqueles locais con fiestra baixa ó nivel da rúa pois xa facía de despacho con mostrador incluído. Non se precisaba un local grande, abundaba un espacio pequeno onde coubese un vertedoiro con auga, un lugar para a cociña e o mostrador-fiestra. No vertedoiro destripábase o peixe, lavábase e partíase en anacos miúdos que pasaban ó dereito ó enfariñado. De aquí ían á fritura nuns peroles de vinte ou trinta litros co aceite moi quente. Na zona de enfariñado acugulábase o peixe e fritíase segundo os movementos de venda. O persoal da tenda estaba formado por tres ou seis homes, endexamais mulleres; “este é traballo de homes”, dicíanme os informantes aínda que algúns levábanas a Andalucía na tempada alta pero non entraban na cociña. Os encargados da venda ían sempre mellor vestidos, con

bata e pantalón brancos e gorro de cociñeiro. Máis adiante faremos referencia detallada dos lugares de Andalucía onde tiñan e aínda moitos teñen postos de venda.

O traballo propio comezaba pola mañanciña coa compra de peixe na lonxa ou na praza; algúns compraban directamente nos barcos cando chegaban ós peiraos. O responsable da compra era o amo ou dono da tenda con quen ía sempre un rapaz de trece ou catorce anos que facía de cerrexón ou *chiquiyo* como lle chamaban alí, quen, cunha carretiña de dúas rodas, era o encargado de carrexar o peixe ata a tenda. Era unha faena especialmente dura e fatigosa pois ás veces a distancia era longa e as rúas costaneiras. O rapaz case sempre descalzo pois o xornal non daba para moito.

Ó chegaren co peixe á tenda a primeira faena era sacarlle a cabeza e tripa e troncealo. Se o peixe era de pel rugosa, coma o cazón, tiñan que despelexalo. De cote pasaba polo enfariñado con fariña de trigo e unha pouca de millo para facelo máis sabedeiro. Pasaba logo ás perolas donde se fritía temperando este proceso coa venda para que sempre houbera peixe quente no mostrador. O aceite era xeralmente de oliva aínda que últimamente mesturábase con outros aceites vexetais. Tódolos meus informantes negaban o uso de graxas animais. Polo visto os churreiros dos nosos tempos non poden negar tal posibilidade do uso de graxas.

Conseguían o abastecemento de aceite por medio de “Abastecimientos” pero como non lle chegaba o cupo completaban coa compra de estraperlo, en especial nos tempos posteriores á guerra civil cando a falla de materias primas era un problema afortunadamente superado nos nosos tempos.

Para cada unha das manobras da manipulación do peixe había un operario e en caso de apuro ou nos grandes fritideiros aumentaban personal para regular mellor o traballo. A categoría dos operarios empezaba co cerrexón ou *chiquiyo*, que era o que menos gañaba. Nos anos cincuenta do pasado século un dos meus informantes gañaba un xornal de corenta pesetas ó mes, comido vestido e dormido; bueno, iso de

vestido é un decir. Este informante, carrexón nos seus primeiros anos, andivo descalzo ata que co xornal do mes comprou unhas zapatillas. Por outra banda o obreiro cualificado gañaba ó mes cincuenta pesos, cento cincuenta pesetas das de antes. A comida non debía ser moi rumbosa pois tódolos meus informantes aínda lembran as grandes fames e a picaresca do roubo de pequenos anacos de fritura que escapaban ó control do dono.

E iso de dormidos tamén tiña o seu aquel pois ó remate da xornada o chan da cociña ou os baixos do mostrador facían de cama, e non de colchón de plumas precisamente.

Dediquemos agora un intre a describir as cociñas nas que o combustible para quenta-lo aceite foi evolucionando seguindo os adiantos técnicos. Nos primeiros fogóns queimaban carbón de cana; máis adiante xeralizouse o uso de carbón de madeira. O butano veu substituír estes combustibles sólidos e doulle á cociña maneiras máis sinxelas. Na actualidade, nos fritideiros de postín, preciosas cociñas eléctricas adornan os locais.

Nos anos corenta do pasado século, nos arrabaldos de Sevilla, non había as tradicionais cociñas de fogón e local propio. Todo se facía nas terrazas ou rúas que usaban o abondoso carbón de cana, e todo era fume e olor de frituras nas horas do mediodía e á noitiña.

Pero voltemos ós nosos friteiros e sigamos coa evolución do negocio. Era norma constante que nesta industria, cando por aumento de persoal ou baixas dalgúns deles compría repoñer ocos, buscar persoal no lugar de orixe, en San Pedro de Ancorados, parroquia que, coma tódalas rurais de Galicia tiña moi baixo nivel de vida. Decatémonos da ledicia dos mocións escollidos pois para eles supoñía un troco na súa vida librándose dos traballos do campo. Verían novos mundos, comezarían a gañar un xornal e quizais co tempo chegarían a ser donos dun despacho de peixe frito.

Como antes dixemos, empezaban ós doce anos. Este meu informante tiña catorce cando seu tío o levou para Cádiz. Curiosamente a viaxe facíase daquela en barco, Vigo-Cádiz e dalí ían por

Tenda en Sanlúcar despachando un cartucho de *Pezcaíto*.

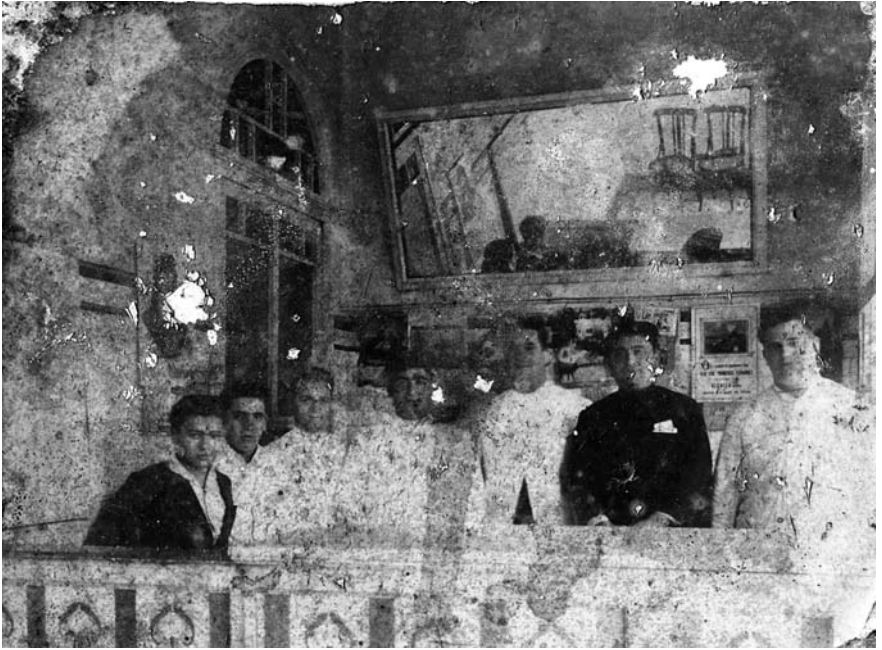
terra ós seus destinos. Por sorprendente que fose, a rota por mar era máis barata, máis comfortable e máis rápida que no tren que naqueles tempos con tanta lentitude atravesaba Galicia, as dúas Castelas e a propia Andalucía.

Pero voltemos de novo á nosa tenda de frituras. Xeralmente o peixe despachábase pola ventá se a había e senón no mostrador do interior do local envolto nun cartucho de papel de estraza co prezo dunha peseta nos anos cincuenta e cun peso aproximado de 15/20 gramos de peixe frito. Pedíase como un *pezcaíto*

frito. Outra modalidade era o que lle chamaban *un surtido gaditano* presentado nunha fonte de cartón onde se mesturaban varias clases de peixe e que xeralmente se compraba para consumo familiar.

Os peixes que máis se consumían eran o cazón –o máis barato naqueles tempos–, a xarda, a raia, o calamar, o chopo e, antes da prohibición por peixe inmaduro, a pescada pequeniña. Os paseantes que camiñaban preto dos postos de venda recibían un forte aroma de peixe frito que lles producía grande estímulo para mercar unha ración de *pezcaíto frito* que gostosamente era servido nos postos de venda.

Algúns veciños destas terras que viaxaron a Andalucía non deixaron de probar estas sabedeiras tapas, que consideraban estupendos estimulantes do apetito. Estes olores de frituras, como me dicía un amigo informante, facíalle lembranza daqueles anoiteceres das rúas de Santiago cando os envolvían aqueles outros arrecendos de castañas asadas tamén servidas en cartuchiños de papel e os asadeiros que

Antiga tenda de fritideiros de principios do século XX en Cádiz.

remedaban máquinas do tren. Cartuchos de vinte castañas por un peso. Castañas recién asadas que facían quentar as aterecidas mans dos paseantes do inverno.

Toda a venda era ó detalle, en cartucho ou fonte de cartón que moitas veces pasaba por comida ou cea.

As horas previas ó xantar ou cea eran as de máis venda. Por outra banda, os anos posteriores á guerra civil foron de grande movemento de venda pois a escaseza de alimentos era grande e só o peixe abundaba no mercado.

O negocio das frituras debía ser proveitoso pois tódolos nosos veciños de San Pedro de Ancorados prosperaron quizais debido tamén á súa capacidade de sacrificio, de constancia e de aforro. Tiven ocasión de botarlle unha ollada a unha libreta de contabilidade dun veciño, fritideiro nos anos 40. Cuha primorosa letra inglesa ía asentando as entradas e saídas diarias de cartos por compra de

peixe, de material necesario, de pagos de persoal e por suposto dos ingresos por venda diaria.

Hai algún asento de 21.220 pesetas por venda de peixe frito no día. Abraia este dato tendo en conta que era venda ó detalle en cartuchos dunha peseta. ¡Moito movemento tería que haber para despacharen tanto peixe! A tempada máis intensa de traballo era de xuño a setembro; a partir deste mes mingua considerablemente a venda, tanto é así que algúns fritideiros pechaban a tenda e retornaban para os seus lares ata as datas de fin de ano.

Dentro do ciclo anual de traballo tamén había oscilación en venda. Crecía no Antroido e por Corpus e seguía así ata comezar o verán.

Había outros trocos de ritmo máis curiosos: aumentaba a venda coa chegada de barcos de turismo internacional e barcos de guerra alemáns ou ingleses. Os avispados donos estaban ó tanto do movemento destes barcos pois os pasaxeiros, marinos ou turistas eran moi xenerosos nas propinas aínda que o produto sofriese un aumento de precio en honra a tan distinguidos visitantes.

Ata aquí tratámo-lo tema dos fritideiros, todos eles nados na parroquia de San Pedro de Ancorados e das súas proezas en terras andaluzas. Tentaremos agora facer un resume histórico, xeográfico e social desta parroquia para mellor comprender as actividades destas xentes en terras alleas.

San Pedro de Ancorados é unha das cincuenta e unha parroquia do concello da Estrada, ubicada na Ulla Alta. Polo norte ten a súa homónima de Santo Tomás, no sur toca con Rubín e Callobre; Agar e Remesar fanlle compañía polo leste e no oeste ten a veciñanza de Moreira.

Con 476 Ha., que pasadas á nosa medida veñen a ser 6.025 ferrados e 15 cuartillos, ocupa o lugar número 32 das parroquias do concello. As súas xentes viven a 105 metros sobre o nivel do mar e as terras forman un fermoso val con feraces terras de cultivo que baixan en declive de este a oeste favorecendo a visión duns fermosos paisaxes cara o Val do Ulla. A poboación actual é de 304 persoas

repartidas entre nove lugares. No cadro que se adxunta vese a evolución da poboación nun período de catro séculos.

Evolución da poboación

	1607	1750	1850	1925	1980	2006
BARRO	----	----	----	27	18	9
O FOXO	----	----	----	56	60	54
MAMUELA	----	----	----	43	25	15
A PENA DE RIBA	----	----	----	8	8	7
POUSADELA	----	----	----	38	28	16
RIBAS	----	----	----	91	52	48
SAN PEDRO	----	----	----	70	60	54
VENTOSELA	----	----	----	76	76	45
BREY	----	----	----	49	60	56
Totales	125	325	295	458	327	304

Fontes Data 1607.- Jerónimo del Hoyo

" 1750. Marqués de Ensenada

" 1850. Pascual Madoz

" 1925. *Geografía de Galicia* de Gerardo Álvarez Limeses

" 1980. *La Estrada Rural* de M. Reimóndez Portela

" 2006. Información oral de Daniel Rey, Alcalde Pedáneo

Parece ser que esta parroquia debeu ser outrora lugar favorable para ermitáns e anacoretas pois hai constancia de que varios grupos que querían vivir en soedade instaláronse aquí e decidiron facer vida comunal fundando un mosteiro baixo a disciplina da orde terceira dos franciscanos. Tamén consta que as clarisas fundaron un convento. As derradeiras paredes deste edificio foron destruídas durante o proceso de Concentración Parcelaria da parroquia. No Catastro de Ensenada faise mención que a dignidade arcebispa percibía polo dereito de alcabala 80 reales e catro maravedís ó ano

Destá parroquia, en fin, saíron os primeiros fritideiros para se instalar en terras andaluzas e crear alí industrias que aínda seguen funcionando na actualidade. Para darlle un repaso ás actividades destas persoas básome nos datos que me aportan os propios industriais ou descendentes.

Daniel Rey Agrelo, fritideiro e trotamundos.

José Villar bisneto de fritideiros e dono de dúas fritidurías en Cádiz.

Elvira Villar veciña da Estrada, natural de San Pedro e descendente directa dos fritideiros instalados en Cádiz soamente se lembra que o seu avó dirixía un establecemento en Cádiz pero que a finais do século XIX xa estaban establecidos outros fritideiros da mesma familia. A seu avó séguelle seu fillo José Villar Vicente e por último pasa por herencia a Luis Villar Soto. Con Luis cérrese o negocio en Cádiz e abre outro en Puerto de Santa María.

José Villar Villar, tamén natural da mesma parroquia, actualmente á fronte da freiduría na Plaza de las Flores y Zapete. Ten unha ampla ascendencia de freideiros en Cádiz e a el teño que agradecer as fotos máis antigas que se conservan desta industria. Este empresario descendente en terceiro grao dos primeiros freideiros da familia, aproveita as épocas baixas para descansar na súa casa petrucial.

Deste home recordo unha manifestación moi interesante para o tema que nos ocupa. Falando dos empresarios galegos que eran os donos da maior parte da industria do peixe, recordoume que en Cádiz hai un elegante e ben surtido fritideiro, acaso sexa o mellor da cidade, pero que está dirixido por un gaditano.

Esperanza López viúva de fritideiro en Chipiona.

Elvira Villar bisneta de fritideiros en Cádiz.

Daniel Rey Agrelo natural e veciño da parroquia de San Pedro e actualmente Alcalde Pedáneo da parroquia, e, teño que dicilo, un exemplo a seguir polos outros cincuenta pedáneos do Concello. Home polifacético, un poco aventureiro nos seus aconteceres, gran coñecedor da problemática da gandeiría local e un estudioso da súa parroquia.

Con doce anos e sen rematar os estudos primarios lévano para Puerto de Tierra, Cádiz, onde seu pai tiña un fritideiro no que entrou como *chiquiyo*. Ós dezaseis anos trasládase a Sanlúcar de Barrameda como empregado fritidor, unha categoría maior na escala do traballo. Pero non contento en Sanlúcar retorna a Cádiz para “Freidurías Palma” dos Villar de San Pedro. Ó chegar á idade do servicio militar enrólase na Marina e de novo retorna ós seus fritideiros pero con troco de alimento a fritir. Deixa o peixe e pásase ós churros. A morriña de San Pedro debeu tirar por el. Funda unha familia, pero de novo o home aventureiro que leva dentro lévao a países europeos. Aforra uns cartos e monta unha vaqueiría na súa parroquia. Agora, xa xubilado, dedica os seus afáns a súa parroquia como representante da alcaldía.

Antiga tenda de *pezcaíto frito* en Isla Cristina.

Tódolos datos das freidurías montadas en Cádiz e gran parte das montadas noutros pobos de Andalucía saíron da súa espléndida memoria.

Para que quede constancia das industrias fritideiras dos de San Pedro aquí expoño a relación dos que me pasou o meu amigo Agrelo:

Provincia de Cádiz

- ▮ “Freidurías Modelo” en Barrio de La Palma, Cádiz. Era fritideiro de luxo con preparación máis delicada. Para xente rica.
- ▮ “Freidurías Anas de Villa” en San José Puerto Tierra, de Agrelo de Castro.
- ▮ “Freiduría Santo Domingo” en Barrio de Santa María, de Anxo López Quintela.
- ▮ “Freiduría Soprales” en San Juan de Dios.
- ▮ “Freiduría Cardenal Zapata”.
- ▮ “Freiduría la Zanja” en San Antonio, de Ángel Villar Villar
- ▮ “Freidurías Vedor” en barrio de San Antonio, de Marcelino Rey Neira.

Gráfico de Andalucía con puntos de venda de frituras.

- ▮ “Freiduría el Corralón” en Plaza de la Audiencia, da familia Gulías de Calobre.
- ▮ “Freidurías la Rosa” en Calle de la Rosa, de López Quintela.
- ▮ “Freidurías la Villa” en Calle de la Villa.
- ▮ “Freidurías Cruz Verde” en Barrio de Cruz Verde, de Ramiro Villar Neira.
- ▮ “Freidurías Hospital de Mujeres” en Calle Hospital de Mujeres, de Manuel Freire.
- ▮ “Freiduría las Flores” en Cardenal Zapata, de José Villar Villar
- ▮ “Freidurías” de Manuel Rey Agrelo, en Huelva.
- ▮ “Freidurías” de Luis Villar Vicente, en Sevilla.
- ▮ “Freidurías a Campana” en Sevilla, de Antonio Ribadulla.
- ▮ “Freidurías” de Servando Villar Villar, en Cádiz ... e bastantes máis das que non teño datos concretos.

Seguindo a información que fun recadando faremos un resumo das fritidurías:

En Cádiz había quince establecimientos. En Sevilla había oito.

E sen precisar máis datos había máis dun posto en cada un dos seguintes pobos andaluces: San Fernando, Puerto de Santa María, Jerez

de la Frontera, Sanlúcar de Barrameda, Chipiona, Sevilla, Puerto de Tierra, Huelva, Santa María de Jerez, Chiclana, Ayamonte, Huelva ...

Non temos datos dos postos que podería haber noutros pobos andaluces pero é de supor que en tódalas vilas, capitais de provincia e cidades da costa occidental de Andalucía houbera tamén fritideiros ó fronte dos que estarían, como non, os nosos galegos de San Pedro de Ancorados. E así só como posibilidade deixo pendurada esta afirmación.

Despois destes datos estadísticos sobre os establecementos do ramo pasemos de novo ás lembranzas de persoaxes que, comezando de carrexóns, chegaron a ser donos de fritideiros.

Citaremos a Xosé Moledo Souto que ós trece anos embarca en Vigo eponse de carrexón ou *chiquiyo* nunha fritiduría de Sanlúcar de Barrameda. Despois de dezaseis anos en varios establecementos faise dono do seu propio negocio en Chipiona e dezoito anos máis tarde retorna para a súa casa por problemas de saúde, morrendo algúns anos despois na súa casa de Remesar. A viuva de Xosé, Esperanza López, con moita amabilidade, ofreceume datos interesantes sobre a vida destas xentes naquelas terras. Este fritideiro levaba unha sinxela contabilidade nunha libreta onde, con fermosa caligrafía, asentaba os gastos das partidas de peixe mercado na lonxa, as compras de fariña, aceite e pagos fraccionados ó personal da tenda. A viúva tamén me relatava anécdotas curiosas que xurdían no trafego diario. Nunha ocasión, estando ela no mostrador despachou *pezcaíto* a Carmiña Franco, filla do xeneral Franco, acompañada, claro está, da súa escolta, nunha das frecuentes visitas que facía a esta vila andaluza. Tamén me contaba que o seu marido, nos primeiros anos de carrexón, debía pasar pola mañanciña coa carreta de peixe preto da praza de touros. Algunhas veces oía disparos que, según lle dixeran, eran os tiros que recibían os fusilados nos convulsionados tempos da guerra civil española. Acaso fose o medo do pobre carrexón o que lle facía imaxinar tan truculenta fantasía pero non podo resistir a tentación de deixar aquí constancia desta anécdota.

Cociñeiros en plena faena. Huelva.

Ó chegar a este punto do tema imos dar un brusco salto no enfoque que ata agora levamos sobre da introdución dos galegos en Andalucía. Pero este troco vainos facer de fío conductor para entrar de cheo no outro tema que xa comentamos ó comenzo desta investigación.

Poñámonos a finais do século XVIII ou comenzos do XIX na parroquia de Rubín, neste concello. Alí vivía un matrimonio, el Francisco de Castro, ela Manuela Ponce, ámbolos dous labradores. Deste matrimonio naceron José, Manuela e Juana. Deixemos a liña de Manuela e Juana e centrémonos na figura de José que, casado con Manuela Bouzón, foron os pais de Agustín e José xa por entón veciños de San Pedro de Ancorados. E seguiremos a acotar a liña sucesoria para quedarnos con José Castro Bascuas, nado como dixemos na parroquia de San Pedro de Ancorados sobre o ano 1875. Xa daquela había unha florecente industria de fritideiros de San Pedro en Andalucía e para alá foi ós catorce anos indo embarcar a Vigo

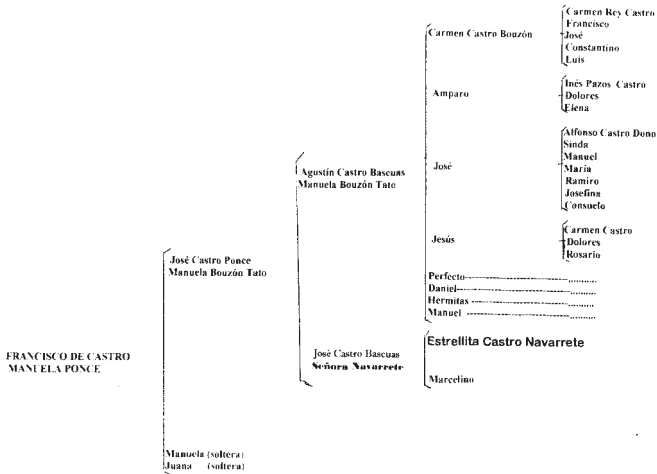
E fixo pousadoiro de Sevilla. Supoñemos que faría de carrexón nos seus primeiros anos e pasaría co tempo a ser o amo do fritideiro. É curioso que nas biografías máis especializadas de Estrellita Castro, súa

filla, só se fale do pai como “de orixe galega”. Temos unha vaga referencia de que traballou cos ascendentes dos Vilar de San Pedro. O que si sabemos é que casou con Sebastiana Navarrete, sevillana, e deste matrimonio naceron doce fillos. Destacan as penurias económicas da parella e as frecuentes enfermidades de José. Só coñecemos o nome do último fillo da parella, Marcelino, e da anterior, Estrella, protagonista da nosa investigación, nacida o 26 de xuño do 1912.

Esta rapaciña de corpo miúdo e tremendamente expresivo foi criada nunha vida chea de carencias económicas e de privacións. Estaba dotada dunha voz extraordinaria e xa de moi pequena cantaba nas rúas en procura de esmola. Nesta escola foi onde aprendeu todo tipo de estilos musicais: coplas, tonadillas, seguidillas, e pouco a pouco a súa voz ía mellorando en firmeza e consistencia. Pouco máis sabemos desta nena ata que os seus pais a levaron para Pousadela na parroquia estradense de San Pedro de Ancorados, a patria pequena de seu pai. Parece ser que precisaban axuda da familia de José por mor de remediar débedas e hipotecas.

Estrellita botou dous anos en Pousadela e con ela levou a esencia da vida andaluza de ledicia, de luz e de sol e de calor. Pero a coitada encontrouse nunhas terras do interior de Galicia onde o sol non lucía abondo, onde os fríos e as choivas son frecuentes e as xentes caladas, reflexivas e pouco amigas de expresar sentimentos cantando ou bailando. E aquí estaba Estrellita caendo ás veces nunha fonda morriña polo que a súa tía-aboa lle chamaba “a pasmada”. Outras veces os seus dez anos espertábanlle desexos de bailar e cantar. Toreaba as cabras que andaban ceibas pola eira e as pobres ovelliñas que a miraban con ollos de asombro ... e cantaba as coplas que traía aprendidas da súa Sevilla natal enchendo coa súa voz infantil os prados e corredoiras do seu lugar de Pousadela.

Contan que en certa ocasión “toreando” unha cabra coa súa mantiña bermella, quere darlle uns pases pero engancha nos cornos do animal e velaquí que cabra, pano e rapaza vanse de rebolos polo monte abaixo. Estas e outras anécdotas se contan dos dous anos que

Xenealoxía de Estrellita Castro aportada pola Familia Rey Castro, recuperada dos arquivos de Francisco Rey.

pasou na terra natal de seu pai José que máis dunha vez lle tivo que berrar para que se comportase coma as demais rapazas do lugar. Ó cabo dos dous anos retorna Estrellita a Sevilla onde asiste a escolas de canto e ó dereito comeza a súa moi temperán carreira profesional.

Cómpre agora aclarar que todas estas información da vida e aventuras de Estrellita Castro, descoñecidas a meirande parte delas, débollas a Dolores Pazos Castro e María Castro Dono, ambalas dúas primas en segundo grao da artista, a quen coñeceron persoalmente. Queremos ademais insistir en que fuximos de incluír aquí datos da súa biografía que se poidan encontrar en calquera libro especializado.

Temos xa de novo a Estrellita en Sevilla cun dominio admirable da técnica do canto. Nunha ocasión cantou ante o Rei Alfonso XIII e a súa dona María Victoria Eugenia. Tal foi a complacencia da Raíña que ó remate da actuación preguntoulle á artista que quería que lle regalase. A inocente nena, mentras cantaba coplas e tonadillas ollaba para unha pulseira de ouro que a Raíña locía no seu brazo, de modo que despois de oír este ofrecemento contestou axiña con toda desenvoltu-

Casa restaurada en Pousadela, San Pedro de Acorados, onde naceu o pai de Estrellita Castro.

Estrellita Castro en plena xuventude.

ra: *quiero eso que tiene usted en el brazo*; e para asombro dos presentes a Raíña saca a pulseira e colócalla no brazo á entusiasmada cativa.

Ós doce anos, nun concurso de canto no Ateneo de Madrid acada o primeiro premio, o que lle abre as portas da popularidade e entra como profesional no Teatro Novedades. Segue a súa vida artística progresando. Monta numerosos espectáculos musicais e de teatro, realiza xiras por España e Hispanoamérica e as actuacións en Buenos Aires quedaron fortemente marcadas nos emigrantes galegos na década dos corenta.

Xa consagrada no teatro pasa ó cine e protagoniza películas entre as que destacan: “Rosario la Cortijera”, “Suspiros de España”, “Mariquilla Terremoto”, “Los Hijos de la Noche”, “Torbellino”, “Los misterios de Tánger”, “Gitana tenía que ser”... e así ata corenta títulos.

Curiosamente, a meirande parte das súas películas foron rodadas nos tormentosos e convulsos anos da guerra civil, época moi pouco propicia para este tipo de actividade artística, polo que o equipo de produción instalouse na Alemania de Hiler e na Italia de Mussolini. Por certo que nunha entrevista que tivo co estadista alemán, este botoulle o piropo que máis agradeceu: “*é vostede a muller co corpo máis bonito que vin na miña vida*”.

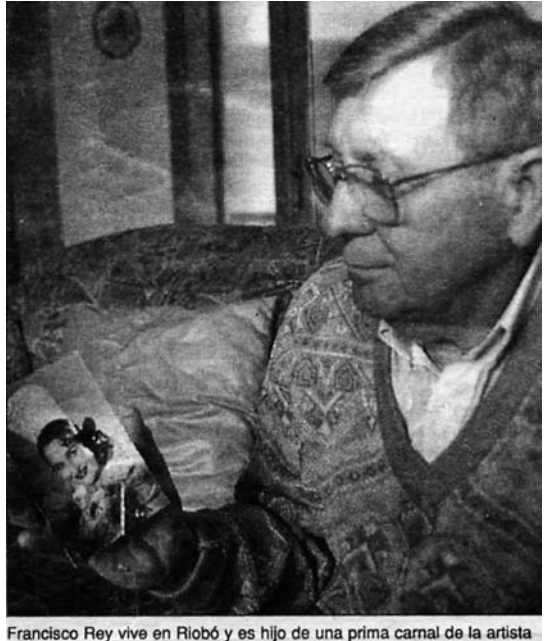
No canto destacou na modalidade de tonadillas, coplas, seguidillas e saetas; en todas elas triunfou en España e América, e máis de

Dolores Pazos Castro, garda con afecto unha foto de Estrellita que lle dedicou persoalmente

Francisco Rey Castro (+2003) con postal dedicada por Estrellita Castro.

Francisco Rey vive en Rlobó y es hijo de una prima carnal de la artista

cen cancións grabadas coa súa sinatura dan fe da popularidade da artista; salientemos só dúas: “María de la O” e “Mi Jaca”, das que se realizaron máis de trinta versións.

Os días 21 e 22 de xuño do ano 1957, nunha das xiras que realizaba por Galicia achegouse ata A Estrada onde actuou en varias sesións co seu repertorio no Teatro Principal. Nos intermedios das intervencións recibiu a varios dos seus parentes máis próximos, segundos primos, no camerino. Dicialles que se lembraba moito dos dous anos que pasou en Pousadela e do ben que lle sabían os chourizos e a tortilla de patacas. A todos eles agasallounos cunha fotografía co característico crenchiño na fronte dedicada nominalmente do seu puño e letra. As súas primas de Riobó leváronlle unha abondosa tortilla de patacas con chourizo para que vise cumprido o seu antollo.

E pouco náis nos queda por dicir. Os derradeiros anos da súa vida pasounos en Madrid co seu compañeiro Demetrio Corbi co que conviviu durante trinta anos sen poder legalizar a súa situación por

Estrellita Castro na derradeira etapa da súa vida profesional.

falla de papeis e coidando ademais ó seu irmán Marcelino que padecía unha importante minusvalía.

Se nos metemos na vida económica da artista atoparemos un total desconcerto. Coido que isto foi o único que herdou de seu pai e de súa nai: a total incapacidade para aforrar un pouquiño dos grandes ingresos que debeu ter nas mellores épocas da súa vida profesional.

Ela era consciente da súa pouca habilidade para levar un control básico da economía e comentaba que tódalas súas xoias fan e viñan con tanta frecuencia á casa de empeños que elas soliñas podían face-la viaxe de

ida e volta. Esta circunstancia levouna a pasar na pobreza os derradeiros anos da súa vida. Por outra banda podemos dicir ó seu favor que non lle interesaba aforrar, que era unha man aberta para todos e que axudou á familia de súa nai e a todos cantos lle pediron favores.

Foi a titora artística de Carmen Sevilla ata que a consagrou como artista internacional. Tamén axudou a Lola Flores á que lle regalou ata seis traxes para que poidese actuar nos escenarios. O pai de Lola era un importante empresario naqueles tempos e a nosa artista tivo que convencelo para que deixase actuar á súa filla: o éxito de Lola Flores foi total.

Pero de tódalas información que fun recollendo dos seus familiares vivos na actualidade –todos eles primos segundos–, ningún recorda que oísen ós seus pais ou avós que recibisen algunha axuda de Estrellita nin que lles mandase algún agasallo. E aínda máis: cando recibiu ás súas primas no camerino do Teatro Principal, manifestou que lle estrañaba que aquí en Galicia ninguén lle pedise regalos nin

favores pois tiña a idea de que os galegos eramos moi aproveitados pois alá en Andalucía moita xente lle pedía axuda asegurándolle que eran familiares da afastada Galicia.

Sexa pois dito; toda a abnegación, entrega e axuda para amigos e familiares só era para os seus de Andalucía e para as xentes necesitadas da súa profesión. Debeu borrar da súa memoria a ascendencia dos Castro de Pousadela. Estrellita era pois unha muller de corpo andaluz e alma andaluza. Máis aínda: nunha extensa e exhaustiva biografía da artista a única referencia, como xa dixemos, sobre a súa ascendencia limítase a dicir que seu pai era de *origen gallego*.

Poida que os dous anos que pasou de nena en Pousadela nun mundo tan diferente ó seu, onde nin podía expansionarse co baile e canto porque lle rifaban, marcouna para sempre e a modo de rexeito instintivo desapareceu da súa vida esta etapa galega.

A morte de Demetrio Corbi provocoulle unha apatía depresiva que a levou á morte ás oito e media da mañán nun día 10 de xuño de 1983, cumpridos xa os 71 anos.

Aquí damos fin en este relato da vida privada e profesional de Estrellita Castro Navarrete cos informes

Postal dedicada a Dolores Castro no ano 1957.

Estrellita Castro coa medalla ó Mérito do Traballo

recollidos maioritariamente dos seus familiares que actualmente viven na parroquia de Riobó e na Estrada.

Por outra banda fixemos un repaso das andainas dos veciños de Ancorados e outras parroquias da bisbarra fritindo peixe en terras andaluzas durante case un século e que aínda o seguen a facer. A min só me queda, estimado lector, invitarte a un cartucho do mellor *pezca-íto frito* do mundo, naturalmente mercado en terras andaluzas nun fritideiro dos de San Pedro de Ancorados, e bo proveito.

Literatura estradense en Internet

Henrique Neira Pereira

1. Da Estrada á rede

Existen hoxe en día ó redor de tres mil libros de autoras e autores galegos dixitalizados e accesibles total ou parcialmente a través de Internet. En galego, castelán ou calquera outra lingua, son só unha pequena parte dos que se poden descargar legalmente da rede de redes. E ademais destes, hai outros que non sendo producidos en Galicia nin creados por escritores e escritoras da comunidade, teñen certo interese para nós. Sumémoslle a estes os relatos e fragmentos de libros e teremos acceso a unha enorme biblioteca virtual de temas galegos sen saírmos da casa. Entre ese gran número de libros é posible atopar uns cantos de escritoras e escritores estradenses. Este texto pretende ser principalmente unha guía para localizar facilmente en Internet os que xa chegaron á rede mundial.

2. Libros e soportes

Antes de entrar de cheo no eido da literatura dixital estradense non estará de máis facer un repaso sobre como aparecerán presentados os contidos e onde se atoparán. Primeiramente, digamos que as novas

tecnoloxías nos permiten ler libros en diferentes soportes: en papel, na pantalla dun ordenador –de sobremesa ou portátil–, na dun teléfono móbil, na dun asistente dixital persoal, na dos novidosos Ultra Mobile PC (UMPC, máis pequenos que ordenadores portátiles e máis grandes que os asistentes dixitais persoais) ou na de calquera outro dispositivo no cal sexa factible ler un texto gardado en formato electrónico ou dixital, posto que se usan estas dúas palabras indistintamente. E o bo é que a publicación nun soporte non impide que se faga ó mesmo tempo noutros, aínda que os xeitos nos que se consulten os libros en cada un deles non teñen por que ser idénticos.

Un exemplo: na década dos noventa, o Grupo Correo Gallego comezou a publicar unha guía de empresas de Galicia e do Norte de Portugal na que achegaba unha serie de datos sobre un determinado número de compañías, número que foi aumentando cos anos ata chegar ás cinco mil na actualidade no caso das galegas. Nas primeiras edicións, a guía en formato papel publicouse acompañada dun disquete que contiña unha base de datos na cal se podían localizar empregando un ordenador as informacións contidas no tradicional libro, e ademais de modo máis rápido que pasando as páxinas. Pouco despois o disquete foi substituído polo CD-ROM e xa desde o ano 1999 e ata o 2005, ademais de en papel e en CD-ROM os datos podían consultarse na edición dixital de ‘El Correo Gallego’, en www.elcorreogallego.es. Sen dúbida outra boa mostra de como se pode dispoñer a mesma información en catro soportes diferentes: papel, disquete, CD-ROM e Internet. Nesta obra, por certo, aparecen como era de esperar, as empresas estradenses de maior volume de facturación anual.

Esta guía de empresas en versión en papel vendíase nos quioscos e librerías conxuntamente co disquete ou o CD-ROM, mentres que a versión en Internet se podía consultar de balde, financiándose a súa publicación na rede mediante a publicidade colocada no apartado da web do xornal dedicado a ela. Neste caso era de consulta libre pero non de distribución libre. Con todo, na rede son moitos os libros que ademais de ler ou consultar en liña podemos descargar

para calquera dispositivo apropiado e conservalo aí para ler en calquera momento ou imprimilo en papel.

Ademais, calquera persoa cun dispositivo electrónico axeitado conectado á rede –non ten por que ser un ordenador– é quen de converterse en editor ou editora. Só fai falta o equipamento mencionado, o contido a publicar e a vontade de facelo. En Internet encontraranse servidores que permitan aloxar de xeito gratuíto ou case unha web ou o blog e colocar aí o libro para baixar. E o mesmo para promocionalo e conseguir que se lea: facendo uso de servizos de correo electrónico non ha resultar difícil promocionalo. E non é preciso envialo a ningún depósito legal nin solicitar permiso ningún para facelo.

Isto, evidentemente, proporciona unha enorme liberdade, o cal non quere dicir que non haxa que axustarse ás leis vixentes para outras cuestións, por exemplo no referido á protección do dereito á honra das persoas, protección da infancia, lei de propiedade intelectual, etc. Cando publicamos na rede estamos suxeitos ás mesmas normas e leis que cando publicamos en papel, salvo polo feito de que, se non queremos, non temos por que pasar ningún trámite administrativo entre a publicación do contido e a obtención do mesmo por parte das persoas que o desexan ler, aínda que se desexamos protexer convenientemente a nosa propiedade intelectual o mellor será rexistralo antes de difundilo.

Entre as vantaxes dos libros dixitais, as bibliotecas virtuais acostuman estar en liña as vinte e catro horas do día sempre que non haxa problemas informáticos, e que nelas as obras poden ser descargadas ou consultadas por varias persoas a un tempo, polo que non hai que agardar que haxa exemplares dispoñibles coma no caso dos volumes en papel. Os libros dixitais ocupan espazo en disco pero non espazo físico, polo que para o caso de libros de uso pouco frecuente ou que se consulten en vez de ler pode resultar moi útil te-las versións dixitais, xa que por medio de aplicacións informáticas é factible localizar rapidamente as páxinas nas que se atopan unha ou varias palabras dadas. E a difusión pode ser moito máis rápida que se se venden en papel en librerías.

Entre os inconvenientes, apunta-lo feito de que non sabemos se os formatos informáticos nos que se están almacenando os libros dixitais hoxe van ser compatibles cos ordenadores e outros dispositivos electrónicos o día de mañá, aínda que supoñemos que no caso de futuras incompatibilidades existirá algún xeito doado de recuperar eses contidos.

Actualmente existen tres formatos básicos para os libros e publicacións dixitais que se desexan difundir libremente a través de Internet: texto, imaxe e PDF.

Moitos dos libros que compoñen os fondos das bibliotecas virtuais son reproducidos a partir de edicións en papel e neste caso o habitual é que as páxinas sexan escaneadas ('fotografadas') e que logo se pasen por un software de recoñecemento óptico de caracteres (OCR, Optical Character Recognition), unha tecnoloxía de recoñecemento de caracteres impresos ou escritos a man en formato papel. É moi empregada para incrementa-los fondos das bibliotecas virtuais porque as aplicacións informáticas de recoñecemento de textos permiten converter o que en principio é unha imaxe escaneada dunha páxina dun libro, en caracteres dos que empregan os procesadores de texto.

Conforme se foron espallando as conexións de banda ancha, as bibliotecas comezaron a ofrecer algúns libros en formato imaxe e en formato texto. O feito de que estean en formato texto permite localizar unha palabra ou expresión no seu contido, mentres que a imaxe facilita unha reprodución exacta da edición orixinal. Ademais, se se desexa facilita-la descarga dun libro completo acostúmase engadir unha versión máis en PDF.

Algúns dos formatos actuais de libro dixital son exclusivos dunha determinada compañía, como por exemplo o LIT, de Microsoft, ou o PDF de Adobe. Chámaselles formatos propietarios e para ler libros almacenados neles é preciso contar con aplicacións informáticas producidas por esas empresas. No caso do PDF, probablemente é xa o formato estándar, o máis empregado, para libros e documentos colocados para descargar desde Internet. Para abrilos precisamos

contar con aplicacións coma a gratuíta facilitada por Adobe ou con módulos de balde que achegan os navegadores de Internet, por exemplo. O beneficio sácao o fabricante vendendo a aplicación que se precisa para crear ese tipo de documentos, aínda que xa existen aplicacións alternativas para crear arquivos PDF sen empregala.

A evolución e converxencia de tecnoloxías durante os vindeiros anos decidirá se este seguirá sendo o formato máis popular, e sobre todo serán anos cruciais para saber se o tradicional libro en papel subsistirá sen problemas ou se comezarán a lanzarse simultaneamente edicións en papel e dixitais das novidades editoriais. O éxito ou fracaso de novos dispositivos electrónicos que están a piques de chegar ó mercado ou que o farán proximamente será a clave.

3. Sobre os libros dixitais galegos

Unha das razóns que explica a proliferación na rede de libros dixitais é que resulta posible legalmente dixitalizar obras sobre as que xa non hai dereitos de autor, isto é, que son de dominio público. E seremos quen de atopar igualmente obras das que foron cedidos os dereitos para unha edición dixital en concreto e de acordo con certas condicións –protección total dos dereitos ou cesión parcial dos mesmos– Pódese optar por manter tódolos dereitos outorgados pola Lei de Propiedade Intelectual ou facilita-la difusión e emprego da obra empregando a licenza Creative Commons, moi de moda ultimamente, sen que por iso se perdan os dereitos básicos de propiedade intelectual.

Como era de esperar, hai quen dixitaliza obras sen consentimento das persoas titulares dos dereitos de autor, pero polo xeral estas soamente están dispoñibles durante unha pequena tempada na rede, e en calquera caso estudar este fenómeno non é o obxectivo deste texto.

Facer un catálogo de publicacións dixitais producidas en Galicia é unha tarefa polo de agora inacabable porque continuamente aumenta o número de webs e blogs que achegan edicións dixitais da

BVG ← Atrás Procurar nas obras deste autor a palabra ou frase: Buscar
 Ajudá

Manuel García Barros
(1876 - 1972)

Biografía	Obras
<p>Manuel García Barros naceu en Berres (A Estrada), onde transcorreu a súa infancia e parte da mocidade. Realizou os seus estudos de Maxisterio, como alumno libre, na Escola Normal de Santiago de Compostela.</p> <p>En 1906 saíu á rúa o xornal <i>El Estradense</i>, do que García Barros foi fundador e director. Nos primeiros anos do século foi nomeado vicepresidente da Federación Sindical Agrícola do concello da Estrada e na década de vinte iniciou a súa colaboración no xornal <i>O Emigrado</i> coa sección 'Contos da terra'. En 1923 conseguiu unha praza oficial como mestre e foi destinado á parroquia de Rubín; uns meses despois asinaba co pseudónimo Ken Keirades os seus artigos anticlericais, que publicou no apartado 'Resoubas' do <i>Emigrado</i>.</p> <p>Ao longo da súa vida xornalística foron frecuentes os problemas coa xustiza e determinados sectores da política e da vida social da zona. No ano 36, viuse obrigado a interromper a súa colaboración con <i>O Emigrado</i>, publicación que continuará a se editar nunha liña máis aproximada ao novo réxime político. Alén disto, foi suspendido de emprego e soldo como mestre, e catro anos máis tarde unha orde ministerial amedrou definitivamente do ensino.</p> <p>A única peza teatral da súa autoría, <i>Carta da Habana</i>, foi encenada no Nadal de 1926 e, cinco anos despois, publicou <i>Contos da Terra</i>, texto financiado economicamente polas Sociedades de Emigrados da Estrada en Bos Aires e A Habana. A novela <i>As Aventuras de Alberto Quiñó</i> (concluída en 1942) só verá a luz postumamente, trinta anos após a súa redacción. En 1952 O Centro Cultural do Partido da Estrada sacou á luz a segunda edición de <i>Contos da Terra</i>, convertida xa nun dos clásicos literarios da época.</p> <p>Ken Keirades recibiu galardóns en varios certames literarios; así, gañou o certame literario promovido pola Sociedade Económica de Amigos do País de Santiago de Compostela, co conto <i>O fútbol en Malpocados</i>; o seu cartaz <i>Falemos na nosa fala</i> obtivo o primeiro premio no Certame de Exaltación da Muller Galega, celebrado en Pontevedra en 1929, do mesmo xeito, <i>As Aventuras de Alberto Quiñó</i> recibirían unha mención especial no Certame Literario do Centro Galego de Buenos Aires de 1949. Desde 1957 o escritor estradense foi correspondente da Real Academia Galega.</p> <p>Manuel García Barros faleceu en 1972. Postumamente foron publicados dous volumes con relatos inéditos do escritor estradense: <i>Enredos</i> (2000), libro que contén unha serie de contos intitulados <i>Flunchos</i> que o autor escribira</p>	

totalidade ou parte dun volume. Con todo, si existen varios sitios web con vocación de biblioteca e que ofertan para a súa consulta ou descarga desde unhas poucas ducias ata máis dun milleiro de obras non só libros, tamén relatos, audiolibros, etc-.

Boa parte deles soamente son consultables, é dicir, que forman parte dunha base de datos, e cando accedemos a ela mediante unha aplicación de busca podemos saber en que páxinas figuran determinadas palabras e mesmo le-lo parágrafo enteiro no que aparecen, pero non ler completo o libro. Isto é así para cumprir coas leis no caso dos volumes que aínda non son de dominio público, e sen dúbida o mellor exemplo é o Tesouro Informatizado da Lingua Galega (<http://www.ti.usc.es/TILG>). Con case 1.500 obras dixitalizadas, o TILG permítenos localizar palabras ou frases e libros e documentos galegos e en galego desde 1612 ata a actualidade, e se logo queremos consulta-lo documento ou libro podemos ir á biblioteca ou a unha librería e localizalo coas referencias facilitadas.

No caso dos libros descargables ou que se poden ler en liña temos iniciativas coma a da Biblioteca Virtual Galega (<http://www.bvg.udc.es>), cuns 1.400 documentos dixitalizados

entre libros, audiolibros, relatos, poemas e outros textos de autoras e autores clásicos e contemporáneos.

Así pois, en Internet non nos han faltar lecturas, sexa para imprimir en papel, para ver ou consultar no ordenador ou para lelas en calquera outro dispositivo electrónico que nolo permita -asistentes dixitais persoais, teléfonos móbiles, etc-.

O procedemento máis rápido para localizar unha obras moitas veces é acceder á web dun buscador coma www.google.es e poñer na caixa de busca o título dun libro e se acaso datos referentes ó autor ou autora. Se así non se atopa nada, unha solución alternativa é visitar webs de bibliotecas dixitais por se dispuxesen da obra que buscamos en formato dixital. Destas webs imos falar agora.

4. Bibliotecas virtuais

Da mesma maneira que hai bibliotecas na vida real, hainas no mundo virtual. Nas que contan con sede física, encontraremos libros en soporte papel e se cadra nalgún outro soporte físico, polo que poderíamos chamarlles a estroutros contidos biblioteca dixital: cassettes ou CD –audiolibros–, vídeo ou DVD –videolibros–, disquetes, CD-ROM ou DVD-ROM –libros electrónicos–. Nas bibliotecas virtuais ou dixitais en liña, é dicir, accesibles a través de Internet, obtendremos contidos dixitalizados en diferentes formatos –texto, audio, vídeo, imaxes– que á súa vez poderán trasladarse a algún dos soportes físicos antes mencionados ou simplemente consúltalos en calquera dispositivo electrónico apropiado.

E hai outra diferenza entre as bibliotecas físicas e as virtuais. Nas primeiras, polo xeral os contidos que gardan e ofertan xa veñen elaborados, mentres que nas segundas poden facer iso, pero tamén resulta habitual que unha ou varias persoas se dediquen a dixitalizar libros ou a solicitarlles contidos a autores e autoras para incrementar os fondos da colección, o que fai que debido a iso conte con fondos que non ten ningunha outra biblioteca virtual. E sen dúbida,

todo isto que estamos aplicando ás bibliotecas virtuais sería válido para algunha librería virtual, coa diferenza de que neste último caso é máis probable que nos cobren dalgún xeito polos contidos.

Chegados a este punto queremos advertir que hai unha diferenza entre biblioteca dixital e biblioteca virtual. As dúas son coleccións de libros, pero a dixital pode, por exemplo, estar dispoñible só nun CD-ROM ou DVD. A virtual é tamén dixital pero caracterízase porque os seus contidos son accesibles a través dunha rede como Internet.

Así mesmo hai que dicir que a expresión biblioteca virtual se presta a confusión en certa medida. Pensamos que o máis axeitado é definila como aquela que ofrece algún ou a totalidade dos seus servizos en liña, a través da Internet ou doutras redes telemáticas semellantes, sexan públicas ou privadas (coma as intranets). Pero esta expresión tamén se empregou para referirse ás bibliotecas que só ofrecían os seus catálogos de xeito virtual. Pensamos que neste último caso é máis correcto falar de catálogo virtual dunha biblioteca que dunha biblioteca virtual propiamente dita.

Na edición en inglés da Wikipedia, a grande enciclopedia virtual elaborada por milleiros de internautas de todo o mundo e accesible en www.wikipedia.org, chámamlles a estes catálogos 'virtual libraries' en tanto que ás bibliotecas que ademais de catálogos ofertan contidos dixitalizados chámamlles 'digital libraries'. Pola nosa parte pensamos que non ten sentido facer esta diferenciación e si, como dixemos, distinguir entre bibliotecas virtuais/dixitais e catálogos virtuais/dixitais.

A primeira biblioteca/catálogo virtual de Internet foi creada en 1991 por un dos 'pais' da rede, o físico Tim Berners-Lee, e hoxe en día pode accederse a ela desde <http://vlib.org>. Trátase dun directorio de recursos en Internet agrupados por categorías.

En canto ó primeiro proxecto de biblioteca dixital, dise que Michael Hart comezou co seu proxecto Gutenberg en 1971, e hoxe, coa axuda de centos de voluntarios, achega máis de 18.000 libros en www.gutenberg.net.

The screenshot shows the search results for 'Maxina; ou a filla espurea.' on The European Library website. The page is in English and displays results from various national libraries. The search results table is as follows:

Country	Library Name	Count
UK	British Library integrated catalogue	4
DE	Online catalogue of the German National Library	0
PT	Collections from the National Library of Portugal	0
NL	General Catalogue Koninklijke Bibliotheek	0
FI	HELKA - Union catalogue of all Helsinki University libraries	0
CH	HELVETICAT - the catalogue of the Swiss National Library	0
SI	KANLINK: the catalogue of the Slovene National and University Library	0
IT	SRN OPAC	0

The main record shown is from the British Library integrated catalogue. The title is 'Maxina; ou a filla espurea.' by VALLADARES NUNO-DE, Marcial. The type is 'text' and the language is 'Galicia, 1770'. The publisher is 'Vigo: Galaxia, 1970.' and the location is 'British Library'. The page also includes a 'Services' menu with options like 'AVAILABLE AT LIBRARY', 'Denmark', 'Hungary', 'Netherlands', 'United Kingdom', and 'All countries'. There are also options to 'Save in Favourites', 'Send by E-mail', and 'Print'.

5. Bibliotecas virtuais galegas con obras de autores e autoras estradenses

A seguir achégase unha listaxe de webs galegas que dispoñen de volumes dixitalizados para a súa consulta ou descarga. Sen dúbida son unha ferramenta formidable para o ensino, tanto en aulas físicas como en aulas virtuais -cada vez é máis importante o teleensino-. Como se apunta no título, excluíronse aquelas bibliotecas virtuais galegas ou webs onde máis dificilmente se van atopar contidos referentes á Estrada ou á literatura estradense.

Biblioteca dixital de Galicia

<http://www.csbj.org/bibliotecadixital/asp/index.asp>

Dependente do Centro Superior Bibliográfico de Galicia da Consellería de Cultura, "pretende ofrecer, ademais da referencia Bibliográfica dos impresos, a imaxe e polo tanto o acceso ó documento dunha importante parte do Patrimonio Bibliográfico Galego ou de interese para Galicia". Na web está previsto dar acceso a cartografía, gravados, manuscritos, monografías e prensa. Polo de agora

só están activos o apartado de cartografía –varios centos de mapas de Galicia ou de zonas da comunidade– e o de prensa –reprodución de páxinas de máis de cen cabeceiras de prensa galegas que xa non se editan hoxe en día–. No caso da prensa, nalgunhas publicacións o contido pode consultarse en formato texto (en termos técnicos texto ASCII), PDF e imaxe (TIFF).

Sería interesante que no apartado de monografías se creara xa un directorio de todos aqueles libros dixitalizados que consellerías, institutos e outros organismos da Xunta de Galicia ou dependentes dela van publicando nas súas webs de xeito independente.

No apartado de prensa está dixitalizada parte da colección do periódico estradense ‘El Emigrado’, en concreto exemplares publicados entre 1927 e 1935 –a publicación en papel durou de 1920 a 1940–. E no apartado cartográfico podemos consultar reproducións en miniatura de mapas deseñados por José Dionisio Valladares, o pai de Marcial e Avelina.

Biblioteca virtual da Estrada

<http://www.aestrada.com>

Na web do Concello da Estrada, no apartado de Cultura e subapartado Persoeiros das letras podemos atopar varias obras ou fragmentos de obras para descargar, entre elas ‘Maxina ou a filla espúrea’ de Marcial Valladares.

Biblioteca virtual Galega

<http://www.bvg.udc.es/>

Naceu no ano 2002 coa idea de "chegar a ser o grande Portal Web da literatura e a cultura galegas", tal como se explica na web, e desde aquela xa recibiu máis dun millón de consultas. A iniciativa iniciouna un grupo de traballo interdisciplinar de especialistas en Filoloxía Galego-Portuguesa e Informática (Laboratorio de Bases de Datos) da Universidade da Coruña, que contan coa colaboración de numerosas persoas e institucións para ir incrementando os fondos. A

directora do equipo filolóxico é Pilar García Negro e a directora do equipo informático Nieves R. Brisaboa.

O sitio web está aloxado nos servidores da Universidade da Coruña e achega obras completas e fragmentos en formato textual, imaxe (reproduccións fotográficas das páxinas), audio e audiovisual, así como biografías de autores e autoras. Cremos que é a biblioteca virtual feita en Galicia máis completa: dispón de obras de narrativa, poesía, teatro, literatura infantil e xuvenil, ensaios e outros xéneros. O catálogo é de fácil acceso e podemos consultar por autoría, por título, por xénero, por formato...

Inclúe tanto textos completos de descarga libre como fragmentos de libros ou textos cedidos polos seus autores e autoras, e suxeitos á lexislación vixente neste eido. Entre libros, textos e contido noutros formatos, nesta biblioteca hai xa preto de 1.400 documentos. Hai desde relatos de Manuel García Barros como 'Eu vin unha vez a Curros' ata poemas de Avelina Valladares como 'A Ulla'.

Centro Ramón Piñeiro

<http://www.cirp.es>

A web do compostelán Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades ten un apartado de recursos en liña con bases de datos en liña de libre acceso para investigadores que inclúen milleiros de documentos textuais de diferentes épocas e referencias bibliográficas. Trátase de MedDB, base de datos da lírica profana galego-portuguesa; Bilega, bibliografía informatizada da lingua galega; Corga, corpus de referencia do galego actual do que existen dúas versións, para as cales se dixitalizaron libros galegos e outro tipo de textos, e Codolga (Corpus documentale latinum gallaeciae).

Cultura Galega.org

<http://www.culturagalega.org>

O soportal LG3 de Culturagalega.org dispón de preto de 200 documentos para descargar, a maioría deles procedentes da biblioteca vir-

tual do Consello da Cultura Galega. Atopamos obras coma 'O exilio galego. Unha primeira achega'. Elaborado polo Arquivo da Emigración Galega do Consello da Cultura Galega, este volume contén relatos de vida de 2.100 exiliados galegos da Guerra Civil, entre eles estradenses.

Instituto da Lingua Galega

<http://www.usc.es/ilgas>

O Instituto da Lingua Galega (ILG) da Universidade de Santiago dispón de dúas xoias de grande interese para as persoas dedicadas á investigación en humanidades: o Tesouro Informatizado da Lingua Galega (<http://www.ti.usc.es/TILG>) e o Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega, que está aloxado na web do Centro Ramón Piñeiro (<http://corpus.cirp.es/tmilg>).

O director do proxecto do Tesouro Informatizado da Lingua Galega, que comezou en 1986 co apoio da Consellería de Educación, é o académico e ex director do ILG Antón Santamarina. Os textos incluídos nesta base de datos están escritos en lingua galega, e van "desde o 'Soneto' de Pedro Bázquez de Neyra recollido na 'Relación de las exequias que hizo la Real Audiencia del Reyno de Galicia a la Magestad de la Reina Dª Margarita de Austria nra. Señora', de 1612, ata a actualidade (varios textos de 2002)', segundo se informa na propia web. O número de obras incluídas ata o mes de novembro de 2004 é de 1.464, "que van desde a extensión dunha décima ata moitos centos de páxinas".

Aquí non podemos consultar un libro completo, pero si saber en que páxina e en que liña dunha obra das que están dixitalizadas aparece unha palabra ou palabras, o que pode ser de grande axuda á hora de buscar información ó redor dun tema determinado. Como veremos máis adiante, este proxecto ten algunhas similitudes co do portal Google, xa que neste último tamén hai obras que non se poden consultar completas debido ós dereitos de autor.

Buscando por Estrada na web do TILG xa aparecen centos de referencias, por poñer unha citaremos 'Gallegada. Tradicións, costu-

REAL ACADEMIA GALEGA

Información da RAG | Día das Letras Galegas | Biblioteca | Arquivo | Axenda | Ligazóns

BIBLIOTECA VIRSUAL

Obras
Procurar

Biblioteca da RAG
Hemeroteca da RAG
Publicacións da RAG

Valer ao índice de obras

Ficha da obra

Título: Cantigueiro popular
Época: XIX
Autor: Valladares, Marcial
Observacións: Edición dun manuscrito datado en 1867. Fondos da Real Academia Galega.

Versións en liña da obra

- Versión en texto

A catalogación, publicación e dixitalización das obras da Biblioteca Virtual Real Academia Galega foi posible grazas ao convenio de colaboración coa Consellería de Innovación e Industria (Dirección Xeral de Promoción Industrial e da Sociedade da Información).

© 2008 Real Academia Galega

mes, tipos e contos d'a terra. Tomo I' de Valentín Lamas Carvajal, onde algúns personaxes son da Estrada.

En canto ó Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega (TILG), dirixido por Xavier Varela, é un proxecto do ILG que permite consultar a presenza de determinada palabra ou palabras na documentación medieval dixitalizada.

Real Academia Galega

<http://www.realacademiagalega.org>

A centenaria institución con sede na Coruña dispón de tres apartados na súa web desde os que se poden descargar documentos: biblioteca virtual, hemeroteca virtual e publicacións. Na biblioteca virtual podemos consultar polo de agora 25 obras, como o 'Cantigueiro popular' de Marcial Valladares. Na hemeroteca virtual hai 29 publicacións, entre elas 'Diario de Santiago' ou 'A Fuliada'. No apartado de publicacións, podemos descarga-lo discurso de ingreso na RAG de varios académicos e na web da Academia están así mesmo os catálogos tanto da biblioteca coma da hemeroteca da institución.

6. Outras webs galegas que achegan libros dixitais

Non son bibliotecas, pero poñen o seu grao de area virtual para incrementa-lo patrimonio bibliográfico galego en Internet. Persoas, empresas e entidades varias fan que este medre de xeito continuo. Evidentemente esta é só unha escolma, pois polas características de Internet semella case imposible a día de hoxe confeccionar unha relación exhaustiva de webs onde hai libros virtuais sobre un tema determinado.

Arquidiocese de Santiago

<http://www.archicompostela.org>

A web da Arquidiocese de Santiago achega en formato dixital a 'Guía diocesana' con información sobre as parroquias que a integran, entre elas as estradenses.

Cantigas de Santa María

Hai varias webs en Internet que nos presentan a totalidade ou unha escolma: en <http://www.pbm.com/~lindahl/cantigas> temos unha reprodución facsimilar do orixinal das 'Cantigas de Santa María' de Afonso X o Sabio; en <http://myschwerk.webzdarma.cz/cantigas.html> ofrécese en edición bilingüe en galego e mais en checo unha selección e hai ademais outro apartado dedicado ás cantigas de amigo en <http://myschwerk.webzdarma.cz/cantamigo.html>; en http://www.3to4.com/Cantigas/e_index.html hai outra web cun índice en inglés e o resto do texto en xaponés, que mostra reproducións de imaxes das 'Cantigas'; finalmente <http://brassy.club.fr/PartMed/Cantigas/CSMIDI.html> é unha web en francés sobre as 'Cantigas de Santa María'. http://www.3to4.com/Cantigas/e_index.html. José Sanmartín, na páxina 45 de 'Un país chamado A Estrada' (Pontevedra, Deputación de Pontevedra, 1997) apunta a posibilidade de que cando menos unha cantiga se refire a terras estradenses, en concreto a Ribela.

CESGA

<http://www.cesga.es>

A falta de atlas dixitalizados, ben pode valer o servidor de mapas do Cesga, visitable en <http://www.cesga.es/content/view/498/84/lang,gl> e que mostra sinxelos mapas interactivos de Galicia (físico, administrativo e de solo empresarial) e do mundo (físico e político). Hai outras publicacións dixitais para descargar, galegas e non galegas, desde a revista 'Díxitos' ata informes técnicos. Neste apartado explica que formatos son máis axeitados para crear libros dixitais: <http://www.cesga.es/content/view/397/48/lang,gl>.

Galiciaencantada.com

<http://www.galiciaencantada.com>

Enciclopedia da fantasía popular de Galicia que a través da súa páxina web amosa lendas tradicionais e recolle as que envían as persoas que o desexan. Temos, entre outras, a do Penedo do Lagarto do Monte da Rocha, de San Miguel de Curantes, ou a da Cruz do Raposo de Santa Mariña de Agar, as dúas parroquias estradenses.

Galipedia

<http://www.galipedia.org>

Un dos proxectos nados ó abeiro da coñecida enciclopedia en liña Wikipedia (www.wikipedia.org). A Galipedia comezouse o 8 de marzo do 2003. Con máis de 16.000 voces, podemos atopar nela información sobre A Estrada e sobre estradenses. Un proxecto irmán é o dicionario galego en liña Galizionario (<http://gl.wiktionary.org>) e tamén están os Galilibros (<http://gl.wikibooks.org/wiki/Portada>).

Universidade de Santiago

<http://www.usc.es>

A Biblioteca Xeral da Universidade de Santiago ten no seu sitio en Internet a disposición dos internautas oito volumes dixitalizados

que achegan bibliografía sobre os autores homenaxeados no Día das Letras Galegas en 1992 e 1993 e de 2000 a 2005 en http://busc.usc.es/A_BUSC_dixital/letrasga.asp. A do ano 1992 é a correspondente a Fermín Bouza-Brey, quen como é sabido foi xuíz na Estrada. O catálogo da biblioteca física pódese consultar en <http://busc.usc.es>.

Xunta de Galicia

<http://www.xunta.es>

Na web da Xunta de Galicia atoparemos múltiples publicacións dixitais en distintos formatos e en distintos apartados. Na portada, por exemplo, temos a 'Toponimia de Galicia', como base de datos, aínda que tamén existe como publicación en papel. Móstranos tódolos nomes de lugar e das parroquias estradenses, así como os do resto de Galicia.

E practicamente cada consellería ou departamento pon na rede publicacións dixitais. Atoparemos desde o 'Diccionario da Real Academia Galega' e 'Diccionario de pedagogía' na de Educación en <http://www.edu.xunta.es/diccionarios/index.html> ata os informes do Instituto Galego de Estatística.

7. Bibliotecas virtuais españolas

Como no caso das galegas, incluímos neste apartado webs que son bibliotecas virtuais ou cando menos dispoñen dun apartado de biblioteca, así como arquivos con documentos dixitalizados de interese para usuarios e usuarias da Estrada.

Archivos españoles en red

<http://www.aer.es>

Milleiros de documentos históricos dixitalizados e catálogos en liña de arquivos estatais. Entre os documentos hai moitos referidos a Galicia e por suposto tamén á Estrada, por exemplo preitos ou autorizacións a pasaxeiros para embarcar para as Indias.

Biblioteca de recursos de Universia

<http://biblioteca.universia.net>

O portal universitario iberoamericano Universia achega unha biblioteca de recursos de aprendizaxe dixitais composta por máis dun millón de documentos. É preciso rexistrarse para empregala. Buscando por 'A Estrada' varias referencias, polo que pode ser interesante utilizala.

Biblioteca Nacional

<http://www.bne.es/esp/catalogos/coleccionesdigitales.htm>

A BNE dispón dun servizo de biblioteca dixital na que hai milleiros de libros, manuscritos, documentos, revistas, periódicos, gravados, debuxos, fotografías, mapas, planos, partituras e gravacións sonoras. De interese para os usuarios da Estrada son, entre outros moitos fondos, os mapas antigos de Galicia que amosan distintas poboacións situadas nas terras que hoxe compoñen o concello. Por suposto, a BNE achega o catálogo virtual dos seus fondos físicos, xa na portada: <http://www.bne.es>.

8. As grandes bibliotecas virtuais internacionais

A seguir imos achegarnos a dous grandes proxectos de bibliotecas dixitais que están en distintas fases de desenvolvemento e que poden resultar de interese coñecer a pesar de que polo momento non se lle vaia sacar tanto rendemento como dentro duns anos.

Print, o proxecto de Google

<http://books.google.com>

A propia Internet no seu conxunto é considerada como a maior biblioteca da humanidade, cos contidos repartidos en innumerables servidores e cos buscadores como os seus catálogos. Para o buscador

Google "Airiños da Ulla" Búsqueda de libros Búsqueda avanzada de libros
 Búsqueda de libros de 8174 Búsqueda de libros de 50528 - Avanza

[Volver a los resultados de la búsqueda](#) [Vista de fragmentos](#) - [Más información](#)

1 referencia a "Airiños da Ulla" en este libro Página 59

PRENDOR), *Leandro Carré* (A RUIN MATERIA, A PRIMEIRA CONQUISTA, PRA VIVIR BEN DE CASADOS), *Núñez Rodríguez*, «Lameiro», *Villar Ponte*, *Jolete Roza*, *Quenda Airiños da Ulla do Estrado*

¿Dónde está el resto de este libro?

Sinopsis
 Bibliography: p. 229-253.

Información relacionada
[Búsqueda en la web de críticas sobre O teatro galego](#)
[Otras páginas web relacionadas con O teatro galego](#)

Información bibliográfica
 Título: O teatro galego
 ISBN: 8474920132
 Editorial: Edicións do Castro
 Autor(es): Manuel Lourenzo, F. (Francisco) Pillado Mayor
 Fecha de publicación: 1979
 Páginas: 253

O teatro galego
 Autor Manuel Lourenzo, F. (Francisco) Pillado Mayor

Comprar este libro
[Amazon.com](#)
[Barnes & Noble.com](#)
[BookSims.com](#)
[Casa del Libro](#)
[Froogle](#)
[Amazon UK](#)
[El Corte Inglés](#)

[Buscar este libro en una biblioteca](#)

Buscar en este libro
 "Airiños da Ulla"

Acercas de la Búsqueda de libros de Google - Información para editores - Enviar comentarios - Google Página principal

©2006 Google

Google iso non era suficiente e por iso comezou o proxecto Print (<http://books.google.com>) en decembro do ano 2003. Aspira a se-la maior biblioteca virtual da humanidade, con quince millóns de libros dixitalizados ata o ano 2015. Para chegar a esa enorme cantidade conta con acordos con varias importantes bibliotecas –as das universidades de Michigan, Harvard, Stanford e Oxford e a Biblioteca Pública de Nova York– que cederán os seus fondos para ofrecelos dixitalizados a través do portal, e creou ademais un programa de afiliación para editoriais que lles permite ofrecer os seus libros –recentes ou procedentes do seu fondo editorial– a través do mesmo.

Os libros sobre os que xa ninguén ten dereitos de autor pódense consultar completos. E para os casos nos que estes aínda non caducaron, Google ten dúas fórmulas, unha para libros fornecidos por editoriais, que deixa ver enteiras soamente un número reducido de páxinas da publicación, e outra para libros sobre os que existen dereitos de autor e que proceden dalgunha desas bibliotecas, que consiste en amosar soamente unhas poucas liñas da páxina ou páxinas onde aparecen a palabra ou palabras que buscamos. Unha terceira fórmula que vemos que está adoptando é mostrar soa-

mente os datos do libro nos que aparecen a palabra ou palabra que buscamos, sen mostrar ningún fragmento: sabemos que atoparemos aí o contido que nos interesa pero teremos que ir á biblioteca ou á librería.

Ante as críticas de editoriais e de persoas titulares de dereitos — non necesariamente os propios autores ou autoras—, está por ver se os tribunais estadounidenses lle permiten á empresa manter estas fórmulas ou se pola contra deberá retirar todos aqueles libros sobre os que existen aínda dereitos de autoría. A compañía xa advirte que para estes volumes en concreto a intención non é ofrecelos completos, senón facilita-la localización da información, para que despois os podamos consultar en bibliotecas ou mercar en librerías se o desexamos.

Un exemplo de libro do que só podemos ver un fragmento é ‘O teatro galego’, de Manuel Lourenzo e Francisco Pillado Mayor, no que se menciona o coro Airiños da Ulla da Estrada.

A iniciativa de dixitalización de libros de Google provocou dúas reaccións a grande escala: primeiro a de varios países europeos (<http://www.theeuropeanlibrary.org>), temerosos de que o predominio da cultura en lingua inglesa sexa prexudicial para a cultura noutras linguas, e máis recentemente a dos competidores de Google agrupados na Open Content Alliance (<http://www.opencontentalliance.org>, a Alianza do contido aberto, en tradución literal), que planean ofrecer contidos no último trimestre de 2006.

A Biblioteca dixital europea

<http://www.theeuropeanlibrary.org>

No 2004, meses despois de anunciar Google o comezo do seu proxecto, houbo unhas primeiras xuntanzas de alto nivel entre representantes de Francia, España, Alemaña, Italia, Hungría e Polonia, países que solicitaron en varias reunións no 2005 o apoio do resto dos estados europeos, e deste xeito, o 14 de novembro dese ano o consello de ministros de Cultura europeos celebrado en Bruxelas apoiou de forma unánime que se cree unha biblioteca

dixital europea. Está dando os seus primeiros pasos trala creación dun 'comité de pilotaxe' que se encarga de facer un informe sobre o que debe ser esta institución, e poñendo a disposición dos internautas na rede o portal www.theeuropeanlibrary.org, desde o cal se pode consultar simultaneamente os catálogos informatizados das bibliotecas nacionais alemá, británica, checa, croata, dinamarquesa, eslovaca, eslovena, finesa, francesa, holandesa, húngara, italiana, lituana, portuguesa, serbia e suíza, catálogos que remiten fundamentalmente a obras en papel e a algunhas dixitalizadas, pero é un primeiro paso. A biblioteca non está restrinxida ós países da Unión Europea, senón aberta a outros coma Serbia ou Suíza que teñen diversos vínculos coa UE.

A Comisión Europea non quixo partir de cero, senón que se optou por facilitar un acceso integrado desde unha web multilingüe ó material xa dixitalizado polas institucións culturais europeas, e non só bibliotecas, senón tamén arquivos ou museos entre outras. Ademais de libros dixitalizados, o proxecto europeo contempla ofrecer material audiovisual, fotografías e reproducións de documentos conservados en arquivos.

Durante os primeiros catro anos, agárdase que se invistan no proxecto entre 200 e 250 millóns de euros que asumirán os estados membros e a Unión.

Para o 2008 espérase xa que exista un acceso único a través do portal multilingüe a tódolos catálogos das bibliotecas nacionais europeas e un mínimo de dous millóns de obras dixitalizadas, incluíndo libros, imaxes, arquivos de son, etc. As expectativas para o 2010 son a incorporación das coleccións de arquivos, museos e outros bibliotecas, e posiblemente editoriais, ofrecendo xa acceso a uns seis millóns de documentos dixitalizados, número que podería ser maior se se consegue a participación nesta biblioteca europea de institucións locais. Os 138 millóns de usuarios rexistrados nas bibliotecas europeas terán así un acceso doado a catálogos e a fondos dixitalizados.

Por medio do buscador, sabemos que na Biblioteca Británica ou British Library hai un exemplar en papel de 'Maxina ou a filla espúrea' editado por Galaxia en 1970. E é só un exemplo do que a web dará de si no futuro.

9. Outros proxectos de interese

Polo elevado número de volumes que achegan, pode ser interesante consultar estoutras bibliotecas dixitais, aínda que nunha revisión rápida semellan non dispoñer de ningunha ou de moi poucas obras de autores e autoras estradenses:

<http://bnd.bn.pt>

<http://gallica.bnf.fr>

<http://libro.uca.edu>

<http://www.archive.org>

<http://www.bibliotecasvirtuales.com>

<http://www.bl.uk/treasures/treasuresinfull.html>

<http://www.britannica.com>

<http://www.cervantesvirtual.com>

<http://www.gutenberg.net>

<http://www.ibiblio.org>

<http://www.literature.org>

<http://www.loc.gov>

<http://www.opencontentalliance.org>

<http://www.ulib.org>

10. Pensando no futuro

As bibliotecas virtuais sen dúbida gañarán protagonismo no futuro, especialmente aquelas que contarán con máis fondos, coma as de carácter internacional. Pero a rede é moi grande e hai sitio para multitude de proxectos mediante os cales se irán dando a coñecer as obras de autoras e autores da Estrada. A dixitalización de textos para

a súa difusión pola rede favorecerá así que se coñezan e recuperen obras que en moitas ocasións quedan no esquecemento. Para a literatura estradense, a galega e calquera outra que bote man das vantaxes das novas tecnoloxías, as posibilidades que se abren son enormes e só queda saber aproveitalas.

Análise da xeografía electoral do concello da Estrada (Pontevedra)

Ángel Miramontes Carballada

Un ano máis teño o pracer de colaborar na revista *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural*, publicación que amosa as características históricas, etnográficas, sociais, económicas, xeográficas, etc., do concello ao cal teño a honra de pertencer.

Seguindo a liña das últimas colaboracións, todas elas vencelladas directamente coa ciencia da Xeografía, nesta ocasión pretendo realizar unha pequena síntese e reflexión sobre o comportamento político da Estrada, concretamente na súa xeografía electoral.

En primeiro lugar destacar que este traballo carece de intención política ou ideolóxica esforzándome en amosar do xeito máis neutral e real un tema tan fundamental e característico como é o comportamento electoral. Á súa vez, destacar que este traballo permitiranos coñecer unha das características fundamentais do concello da Estrada, pois “detrás” dun comportamento electoral local atópanse moitos factores identificativos desa sociedade.

Ademáis da correspondente introdución e as conclusións, este artigo consta de dous apartados. No primeiro deles amósanse os datos e diferentes comportamentos dos gobernos locais en Galicia, que ademáis de mostrar a evolución política dos gobernos locais galegos cumprirá a función de contextualizar o segundo e último

apartado no que se profundizará nas principais características da xeografía electoral local do concello da Estrada.

Debo destacar que para desenvolver este traballo utilizáronse os datos que oferta o IGE (Instituto Galego de Estatística) e unha bibliografía que se detalla adecuadamente na parte final deste traballo, podéndose destacar a autores como Guillermo Márquez Cruz, profesor titular de Ciencia Política e da Administración da Facultade de Ciencias Políticas e Sociais da Universidade de Santiago de Compostela ou a doutora en Historia Antiga Ana Suárez Piñeiro membro do IDEGA (Instituto Universitario de Estudos e Desenvolvemento de Galicia) da Universidade de Santiago de Compostela.

Introdución

Unha primeira mostra da significación e importancia que ten a política nunha sociedade e, polo tanto nun territorio, atopámola ao retroceder no tempo e observar como nas civilizacións grega e romana asentáronse algunhas das bases da estrutura política e electoral da actualidade.

A política sempre despertou a curiosidade e a involucración da sociedade, ben coa pretensión de vincularse directamente con ela na procura do poder, do recoñecemento, do estatus social ou ben para crítica-la, odiala ou despreciala en función do xuízo que se teña dela nun momento determinado. Pero dende a antigüidade resultou practicamente imposible sustraerse da ansia de coñecemento da política de cada territorio.

Na antigüidade o liderazgo político sempre foi asumido e monopolizado polos grupos máis ricos de cada comunidade. Os políticos ocupaban a élite social e o grupo definíase en termos oligárquicos. Pese a elo, en palabras de Suárez Piñeiro (2003) sempre pervivirá a consecución do benestar da *res publica* máis alá do interés individual como motor principal da súa acción e como ideal e inspiración.

En Grecia o termo político significaba aquilo que caracterizaba propiamente a polis. Os gregos identificaban a cidade coa cidadanía,

polo que o significado de político equivalía a “xeral” e implicaba os asuntos de todos. O concepto de cidadanía transformouse na idea de “constitución xusta”, ao igual que “político” orientouse no sentido de “conforme á polis”. Deste xeito, a acción política consistía en actuar con xusticia dentro da polis. Así, na cultura grega, a política asumía o papel da totalidade tanto para os individuos como para a colectividade. Porén os políticos tampoco chegaron a ter a fama e recoñecemento social que pretendían.

Este recoñecemento e estatus si o acadaron os políticos romanos. Na civilización romana a política era definida como o acceso ás maxistraturas, ao propio exercicio dunha carreira pública. O político romano era pola súa orixe necesariamente oligárquico. Pero aínda que era unha sociedade patriarcal e a orixe familiar era moi importante, os ancestros non aseguraban a carreira dun político no Foro. Realmente dependía dunha argumentación e dunhas técnicas de persuasión; ademáis, dase por suposto, dos sufraxios do pobo. Polo que a arte da oratoria convertiuse nunha das ferramentas máis requeridas e fundamentais para poder acceder á carreira pública.

Sen a pretensión de profundizar na estrutura política romana, cómpre destacar que nesta civilización desenvolvéronse diferentes grupos políticos e o sistema de votación comenzou a ser a máis importante ferramenta política, polo que desenvolveronse campañas electorais (algunhas non esentas de procesos de corrupción similares aos actuais) e xurdiron unha serie de manuais dos candidatos (campañas electorais) que con total seguridade superarían en contido, en coñecemento e sabiduría a moitas das campañas da actualidade, como por exemplo se pode leer na obra “En campaña electoral por la Roma de Cicerón” (Suárez, 2003).

Despois de retroceder no tempo, coa única pretensión de amosar a significación que sempre tivo a política nas sociedades, e que ten a súa orixe na constitución mesma das sociedades e os pobos, a continuación amósase, de novo dun xeito introductorio, a vinculación que ten a ciencia da Xeografía coa política.

Os estudos de xeografía electoral sempre destacaron a correlación existente entre os resultados obtidos polas opcións en liza nos diferentes territorios e toda unha serie de características da súa poboación, ou ben a influencia do entorno sobre os comportamentos individuais e colectivos dos electores. Tamén puxeron de manifesto, aínda que en menor medida, a influencia exercida polo mapa electoral preexistente sobre a traslación dos votos emitidos polos cidadanos e ao grao de representación acadado por uns e outros.

A reiteración de procesos electorais en España dende fai un cuarto de século constata a permanencia de certos sesgos neste sentido, que suscitan o interese dos medios de comunicación e un elevado número de cidadanos. Situacións como a non coincidencia entre o partido máis votado e aquel que obtén a maior representatividade, ou o desigual esforzo electoral que esixe ás formacións políticas a obtención dun escano, ou a fidelización do voto en determinadas circunscricións, coa independencia das circunstancias políticas fronte á maior inestabilidade doutras, espertaron sempre a curiosidade da xente. En todas elas, o componente espacial ten unha importante capacidade interpretativa, que a menudo non é percibida polos cidadáns nin explicada suficientemente, perdéndose con elo unha boa ocasión para difundir a cultura xeográfica, circunstancias todas elas que nos moveron a explicar do xeito máis claro e conciso posible a xeografía electoral de Galicia, e dun xeito máis profundo a do concello pontevedrés da Estrada.

1. Os gobernos locais en Galicia

Os gobernos locais asumen as competencias estatais sobre o réxime local e as políticas electoriais como a elaboración e distribución dos fondos de cooperación local e a localización de inversións públicas. Dende 1979, e máis dende 1983, entendeuuse que a política local, a das Comunidades Autónomas e a estatal, tiñan que estar correlacionadas e manter uns fluidos intercambios que fosen beneficiosos para

o colectivo social e territorial. Aínda que co paso dos anos comprobouse que realmente esta suposta correlación entre as diferentes escalas políticas, realmente limitouse á pretensión de obter recursos dos niveis de goberno superiores e non en potenciar o desenvolvemento dos propios gobernos locais.

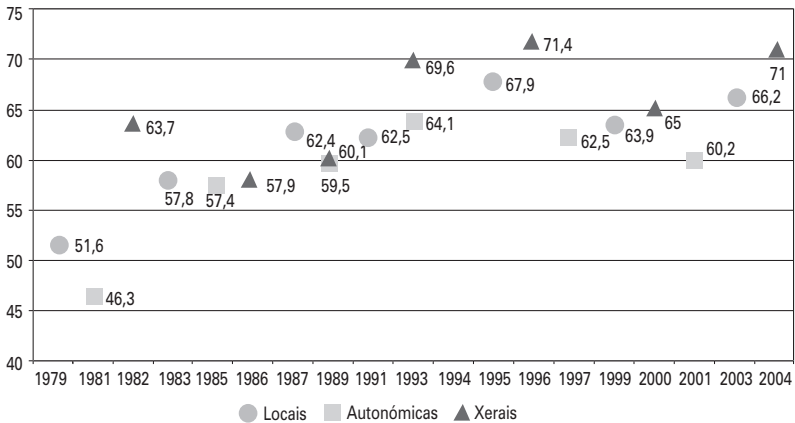
Este proceso de clientelismo, moi presente na actualidade, o que provocou foi que o goberno local se atope debilitado polas súas carencias estruturais e a súa atomización. Este proceso deriva nunha menor capacidade de influencia política na toma de decisións que lles afectan ante os niveis superiores de goberno.

De tódolos xeitos débese recordar que os resultados das eleccións locais, ademais de constituir os gobernos locais, inflúen noutras entidades como son as Deputacións Provinciais que se conforman a partir dos resultados obtidos polas entidades políticas nas eleccións locais e polos postos de concelleiro. Tamén inflúen na Comisión Nacional de Administración Local e na Comisión Galega de Cooperación Local.

En canto á participación nas eleccións locais de Galicia compróbase ata as celebradas a partir do 1991, que as porcentaxes de participación cidadá foron bastante reducidas, polo que se entende que dende a sociedade percíbíanse como de segunda orde fronte as eleccións xerais. De feito nas eleccións locais de 1979 a participación foi só dun 51,6%. A media de participación nas eleccións locais de Galicia entre 1979 e 2003 é un 61,8%, mentras que en España é un 66,3%. Reiterar que nas últimas catro eleccións locais a media de Galicia cada vez está máis próxima á española; unha das razóns que hai que ter moi presente refírese ós diferentes problemas que presentaba o Censo de Poboación, por exemplo atopámonos con que o censo da emigración cuadruplicouse entre 1986 e 2004.

De tódolos xeitos compróbase como a participación nas eleccións locais sitúase entre o 62 e o 68% ao longo dos anos de 1990, mentres que a participación nas xerais, por poñer un exemplo, en dúas ocasións xa superaron o 70% de participación (Gráfico 1).

Gráfico 1. Evolución da participación electoral nas eleccións xerais, autonómicas e locais (1979-2004)

Fonte: elaboración propia a partir de Márquez (2004).

En canto ás tendencias da dinámica da política local, entre 1979 e 1981 o partido maioritario foi a UCD que coincide coa posición que ocupou este partido no primeiro ciclo en España. Hai que destacar que as eleccións locais caracterizáronse pola desaparición de partidos, as fusión e integracións e as coalicións electoriais, ademais de comportamentos de transfuguismo. Con todo pódese afirmar que a personalización é un dos elementos de identidade das eleccións locais.

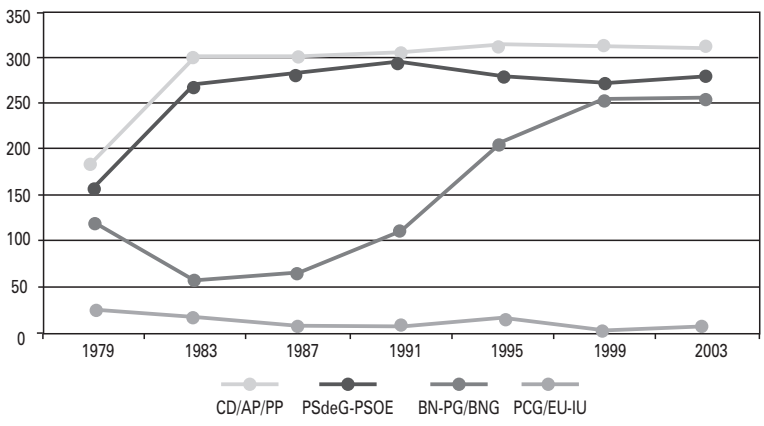
A representatividade das agrupacións políticas de ámbito estatal (UCD en 1979, e AP/PP e PsdeG-PSOE a partir de 1995) comezou a reducirse e isto débese a dous motivos: primeiro a case desaparición das entidades políticas centristas (as coalicións electoriais por Coalición Galega e a integración de Centristas de Galicia no PP); e en segundo lugar, polo incremento do BNG unha vez aque aglutinou a partidos como o Partido Nacionalista Galego (PNG) e a Unidade Galega.

As agrupacións electorais de independentes cobraron maior significación entre 1979 e 1987, momento a partir do que cada vez tiveron menor influencia nos gobernos locais. Unha das razóns deste descenso está relacionada coa captación de membros independentes por parte dos diferentes partidos.

En Galicia a representatividade dos grupos políticos de ámbito español sempre tiveron moita presenza, de feito entre 1979 e o 2003 obtiveron o 72,2% dos apoios electorais mentres que os partidos de ámbito non español lograron unha media do 15,3%. A competición electoral caracterizouse por unha pluraridade ideolóxica e de entidades políticas sobre todo entre 1979 e 1991. A partir das locais de 1995 esta disputa, entendida como a capacidade por presentar candidaturas no maior número de concellos, concéntrase ao redor de tres partidos: PP, PsdeG-PSOE e BNG. De feito no gráfico 2, compróbase como na práctica totalidade dos concellos galegos hai representación de concelleiros do PP e do PsdeG-PSOE dun xeito continuo xa dende 1983. O partido que co paso das lexislaturas foi adquirindo maior representatividade nos concellos galegos foi o BNG crecendo dun xeito continuo e constante dende 1987.

Gráfico 2. Representación do número de municipios que obteñen representación de concelleiros os partidos nas eleccións locais en Galicia (1979-2003)

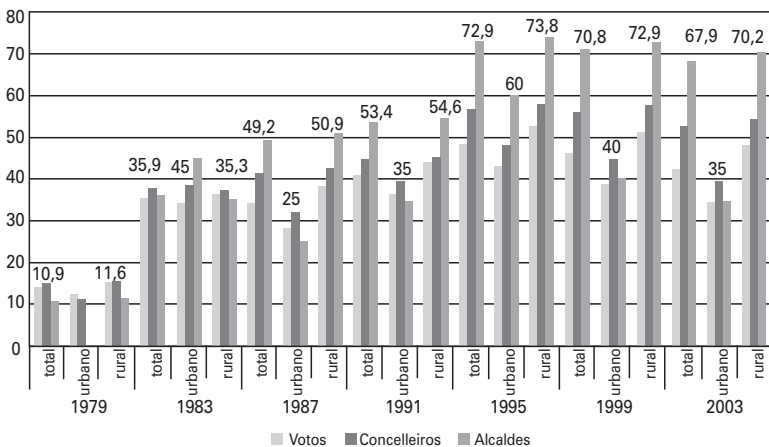

Fonte: elaboración propia a partir de Márquez (2004).

En canto á evolución electoral local de AP (Alianza Popular) / PP (Partido Popular) a partir das eleccións locais de 1983 nótase un aumento de representatividade en gran medida grazas ao obter o

gobierno da Xunta de Galicia nas autonómicas de 1981, á desaparición da UCD e a integración de parte destes militantes en AP. A pesar das diferentes crises que padeceu o goberno autonómico de Coalición Popular (AP, PDP, PL e CdeG) a mediados da década de 1980, nas locais de 1987 revalidou os rexistros da anterior lexislatura e aumentou a representatividade de concelleiros e o número de alcaldes. Estes valores mantivéronse nas eleccións locais sucesivas de novo apoiadas nas maiorías absolutas nas eleccións autonómicas de 1997 e 2001. Unha característica máis da evolución deste partido político é a significación que sempre tivo o voto rural (concello de menos de 20.000 habitantes) fronte ao descenso continuo de votantes do ámbito urbano de Galicia (concellos de máis de 20.000 habitantes) (gráfico 3). De feito dentro da relación dos 20 concellos urbanos nunca conseguiu a alcaldía en máis de 6.

Gráfico 3. A evolución das porcentaxes¹ de representatividade de AP/PP nas eleccións locais en Galicia (1979-2003)

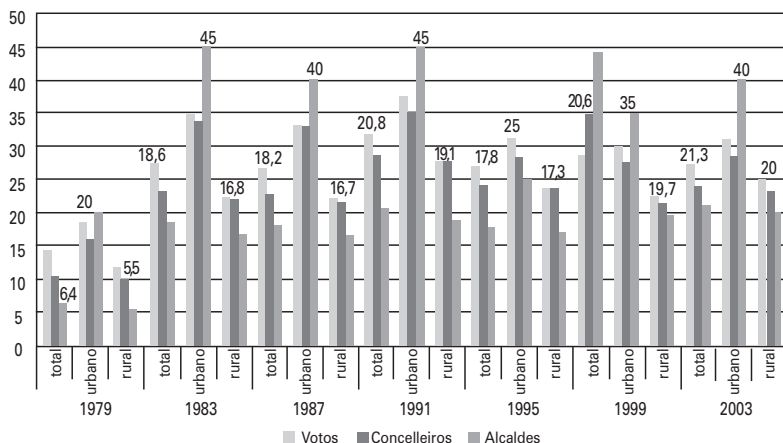
Fonte: elaboración propia a partir de Márquez (2004).

1 Nesta tipoloxía de gráficos represéntanse, sempre en tantos por cento, a porcentaxe de votos, concelleiros e alcaldes co respecto ao total de cada unha destas variables ao longo das eleccións locais que se celebraron en Galicia. Así como a porcentaxe de votos, concelleiros e alcaldes dentro do total dos mesmos nos concellos catalogados como urbanos (máis de 20.000 habitantes) e os concellos rurais (menos de 20.000 habitantes).

Nas primeiras eleccións locais o apoio electoral ao PSOE foi bastante similar ao do AP. Porén en 1991 foi cando acadou os seus mellores resultados tanto en representación de concelleiros como número de alcaldías así como a presidencia da Deputación Provincial da Coruña con maioría absoluta.

En canto á distribución do voto entre urbano e rural, compróbase como segue unha evolución a inversa do AP/PP, pois o voto urbano cada vez ten maior significación fronte ao rural. De feito no 36% dos concellos de máis de 20.000 habitantes algunha vez foron gobernados polo PSOE. Ademais destacan os largos periodos nas alcaldías de cidades como A Coruña, Santiago de Compostela ou Vigo.

Gráfico 4. A evolución das porcentaxes de representatividade do PSdeG/PSOE nas eleccións locais en Galicia (1979-2003)

Fonte: elaboración propia a partir de Márquez (2004).

A capacidade de influencia e significación do BNG nas eleccións municipais adquiriu a súa maior potencialidade a partir de 1999. De feito nese ano obtivo 14 alcaldías, das que 6 foron por maioría absoluta. Esta representatividade en Galicia aumentou nas eleccións do 2003 acadando 19 alcaldías, destacando que o incremento de alcaldías produciuse, nalgúns casos, como consecuencia de coalicións postelectorais co PSOE.

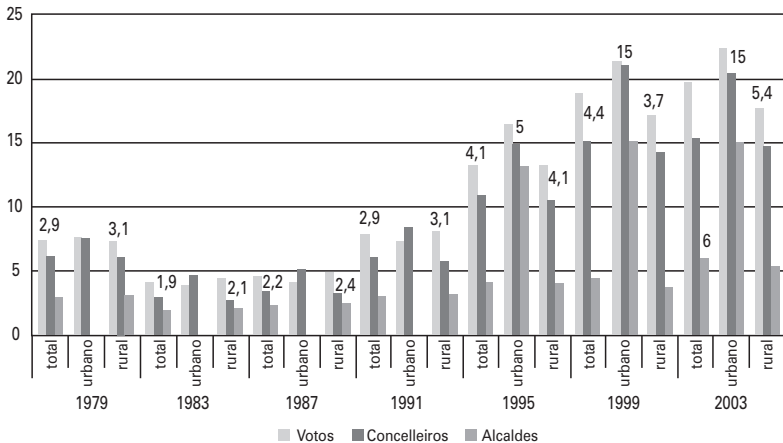
Hai que aclarar que o BNG sempre foi a terceira forza máis votada aínda que é un partido que se constituíu no 1982 e començou a tener moita máis significación na política galega despois da incorporación do PNG e, a partir de 1993, de UG.

En canto á distribución do voto do BNG en urbano e rural, presenta un comportamento diferente ao do PP e o PSOE, xa que é moito máis equilibrado e ten representatividade tanto nos concellos de máis de 20.000 habitantes como nos de menos.

A primeira alcaldía en concellos urbanos foi a de Cangas en 1995, pero nas seguintes eleccións xa adquiriu as de Vigo, Ferrol e Pontevedra. Na actualidade ostenta o 15% das alcaldías dos concellos de carácter urbano de Galicia.

Ademáis do PP, PSOE e BNG hai outras agrupacións políticas como o Partido Comunista de Galicia / Esquerda Unida ou as coalicións electorais centristas que aínda que tiveron representatividade en certos momentos da evolución electoral galega, sempre foi a un nivel inferior ao dos partidos xa mencionados.

Gráfico 5. A evolución das porcentaxes de representatividade do BN-PG/BNG nas eleccións locais en Galicia (1979-2003)

Fonte: elaboración propia a partir de Márquez (2004).

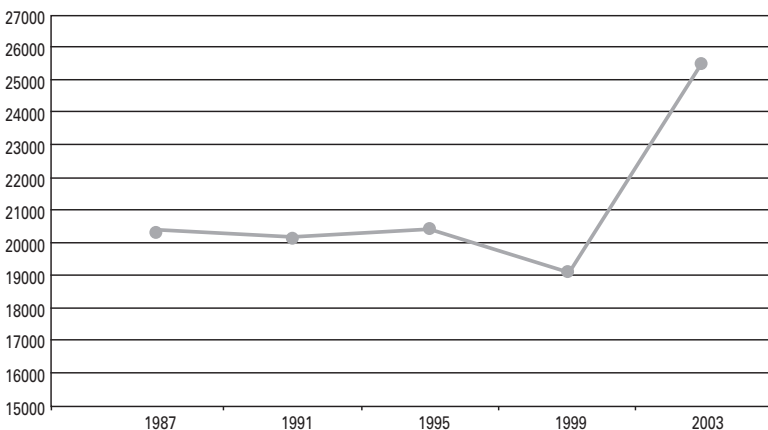
2. A Xeografía electoral local do concello da Estrada

Unha vez realizada unha análise xeral e breve da evolución dos gobernos locais en Galicia, a continuación expóñense as características da xeografía electoral local do concello da Estrada.

Para realizar este apartado utilízanse os datos que facilita o IGE (Instituto Galego de Estatística) que oferta unha boa información, aínda que neste caso tan só permite retroceder ata 1987.

Unhas das principais características dunhas eleccións locais é o censo de poboación, advertindo que este documento, a pesar da súa importancia en calquera sociedade, sempre presentou problemas e desfases coas realidades demográficas de certos territorios, sobre todo, galegos. De tódolos xeitos compróbase como o concello da Estrada ao longo destes últimos 20 anos ten unha media que supera os 20.000 censados o que permite á Estrada estar no grupo dos concellos máis importantes de Galicia.

Gráfico 6. A evolución do censo do concello da Estrada (1987-2003)

Fonte: elaboración propia a partir de datos do IGE (2006).

En canto á evolución do número de votantes, agás nas eleccións de 1999, compróbase como esta é positiva e creceu ao longo dos anos

chegando aos 14.000 votantes. Un comportamento similar presenta o número de votos en branco e nulos, circunstancia de pouca significación na Estrada.

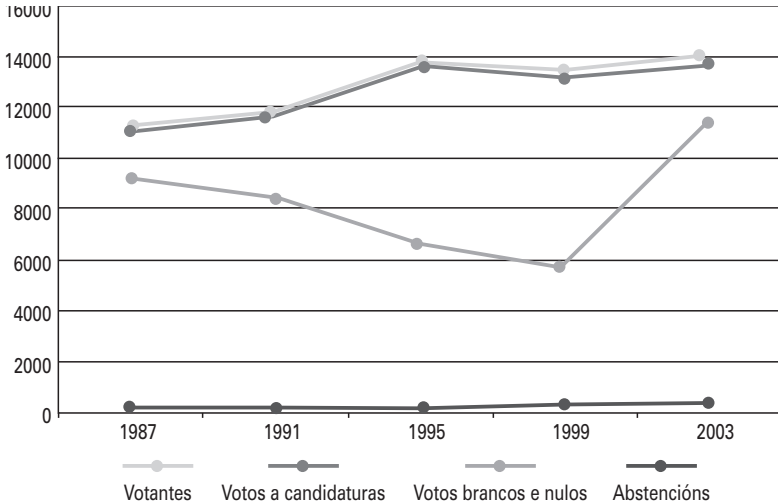
A tipoloxía de votos que presenta un comportamento heteroxéneo son as abstencións. Esta é una característica a ter moi en conta, de feito detrás dunha alta abstención pódense atopar diversos factores. Un deles pode ser a falla de convencemento ou descoñecemento por parte do electorado dos programas electorais dos partidos que se presentan; outro motivo pode ser o convencemento electoral dunha maioría absoluta.

Con todo isto na Estrada compróbase como a evolución das abstencións dende 1987 a 1999 presenta un descenso continuo mentras que do mínimo acadado no 1999 pasouse ao máximo do 2003, momento no que a abstención na Estrada presentou o seu máximo histórico.

Na historia do número de votantes por partido político, a primeira realidade que podemos destacar é que o PP foi o grupo máis apoiado en tódalas eleccións locais (menos nas de 1987 coa maioría dun grupo independente, e a de 1995 na que obtivo un “empate técnico” co PSOE). De tódolos os xeitos atópanse unha serie de peculiaridades dignas de mención. Unha delas é que aínda que fose o partido máis votado, non sempre acadou a alcaldía.

Ademáis, a evolución de votantes do PP ten dous feitos moi significativos como foron o forte crecemento que presentou entre 1991 e 1995, chegando case a dobrar o seu número de votos e o descenso que sufriu nas últimas eleccións locais, que o situaron en valores menores aos de 1995.

Gráfico 7. A evolución do número de votantes e característica do voto (1987-2003)

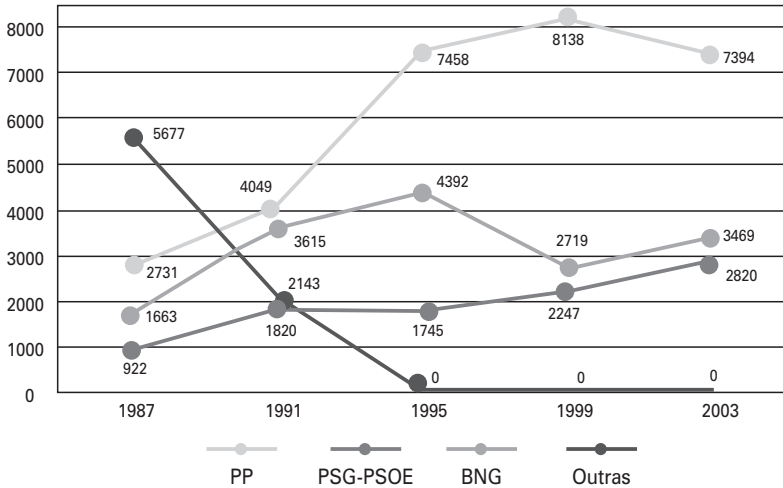
Fonte: elaboración propia a partir de datos do IGE (2006).

En canto á representatividade e votos que recibiu, o PSOE da Estrada destaca por ser sempre o segundo partido máis votado, agás no 1995 cando foi o primeiro. De todos os xeitos hai que destacar que despois de ser o máis votado na seguinte elección descendeu considerablemente, incluso por debaixo do número de votos que tivo en 1991, aínda que na actualidade atópase nun proceso de crecemento como se pode observar nos valores das eleccións do 2003.

O crecemento en canto ao número de votos máis homoxéneo e constante deténtao o BNG, pois xa dende as eleccións de 1987 foi aumentando o número de votos, de tal xeito que nas dúas últimas eleccións chegou a aproximarse en gran medida aos valores do segundo partido máis votado, o PSOE.

Un dos feitos máis peculiares e propios das eleccións locais da Estrada foi a significación que tiveron nas eleccións de 1987 e 1991 outras organizacións políticas nas que se inclúen as agrupacións electorais independentes.

Gráfico 8. A evolución do número de votantes por partido político (1987-2003)

Fonte: elaboración propia a partir de datos do IGE (2006).

A escala galega as agrupacións independentes acadaron unha certa significación nos primeiros períodos de mandato electoral; agora ben, sempre se caracterizaron por ser unhas candidaturas volátiles e ausentes de continuidade, como aconteceu na Estrada. Ademais, a nivel galego, estas agrupacións foron fonte de extracción para as candidaturas de partido, pero tamén se nutriron de ex autoridades locais transfugas, disidentes e expulsadas doutras entidades políticas.

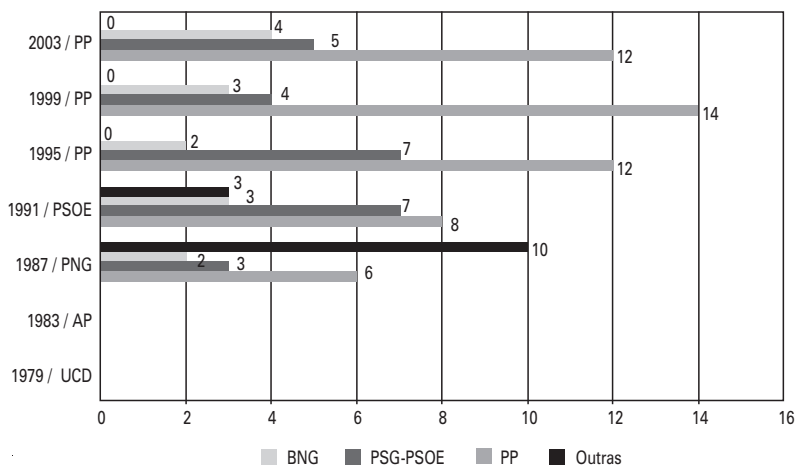
De tódolos xeitos na Estrada compróbase como nas eleccións de 1987 unha agrupación independente obtivo máis votos que a suma das demais agrupacións políticas e, nas de 1991, foi o terceiro grupo político máis votado.

Coa finalidade de apreciar o resultado que tiveron estas votacións en canto a acadar a alcaldía –a finalidade principal dos partidos políticos nas eleccións locais–, e mostrar como non sempre os partidos máis votados conseguen o seu obxectivo, no gráfico 9 represéntanse os grupos políticos de tódolos alcaldes da Estrada así como o número de escanos.

En primeiro lugar hai que destacar que nas eleccións de 1979 e 1983 os alcaldes da Estrada pertencían á UCD e ó PP, respectivamente. Nas eleccións de 1987 xa atopamos un feito propio da caracterización electoral da Estrada como foi que a forza máis votada, e que polo tanto acadou máis escanos, foi unha agrupación independente chegando a ter 10 dos 21 escanos do concello. Estes resultados concedéronlle a alcaldía ao PNG por única vez na historia da Estrada (Márquez, 2004).

Gráfico 9 A evolución do número de escanos por partido político e o partido político do alcalde (1979-2003)

Fonte: elaboración propia a partir de Márquez (2004) e datos do IGE (2006).

Tal e como se afirmaba anteriormente, non sempre o grupo político máis votado é o que acada a alcaldía. Un exemplo atópase nas eleccións de 1991 onde o PP foi o que recibiu o maior número de votos, sen embargo a alcaldía acadouna o PSOE apoiado por outros grupos políticos. Aínda que un ano máis tarde, no 1992, produciuse unha moción de censura² que permitiu ao PP acadar a alcaldía.

2 Sen entrar na valoración da presente moción de censura, cómpre destacar que este instrumento político ten a función de constituírse como un instrumento racioanlizador, de estabilidade e de integración dos conflitos.

A partir de 1995 ata as últimas eleccións do 2003 ten lugar o predominio do mandato e alcaldía do PP na Estrada. O grande apoio do número de votos e representatividade en número de escanos permitiulle por un lado gobernar con certa liberdade e, sobre todo de 1999 a 2003, ter unha oposición moi reducida e limitada na súa capacidade de amosar a súa ideoloxía e programas políticos fronte ao goberno local. Neste período débese salientar que a composición da oposición local tivo certas modificacións, pois fronte ao comportamento aleatorio do PSOE, pasando de 7 a 4 e na actualidade a 5 escanos, o outro partido da oposición, o BNG, presenta un comportamento máis estable e de progreso co aumento constante na obtención de escanos.

Conclusiones

Unha vez que coñecemos as características principais dos gobernos locais de Galicia e a xeografía electoral local da Estrada, pódese afirmar que neste concello déronse unha serie de feitos peculiares, como a significación que acadaron agrupacións políticas independentes fronte aos grupos políticos nacionais e galegos, ou feitos como a moción de censura de 1992. Estas realidades amosan que a política da Estrada sempre estivo viva, preocupándose a sociedade por manifestar os seus pensamentos e ideoloxías políticas, nun concello, nun territorio, onde temos a fortuna de ter unha ampla área de carácter rural e un espazo urbano perfectamente definido, que amosan as súas inxerencias e necesidades sociais. Unha estrutura económica diversificada na que ademais dunha significativa representatividade do sector servizos (comercio, banca, sanidade, educación, etc.) tamén ten presenza o sector industrial e o sector primario (agricultura e gandería). Polo que dende o punto de vista xeográfico electoral, e máis nestes momentos nos que nos atopamos ás portas dunhas novas eleccións locais, o concello da Estrada presenta unha serie de peculiaridades que nos conceden unha identidade propia, diferente á doutros territorios.

Bibliografía

- ARMAS, M., CUIÑAS, E., e SANZ, R. (2004). “Eleccións municipais de maior de 2003 ¿Outra Galiza é posíbel?”. En ABALAR (A Xeografía Galega en construción), nº1 outono-inverno '03. Santiago de Compostela, páxinas 4-15.
- MÁRQUEZ CRUZ, G. (2004). “Futuro e perspectivas do goberno local en Galicia”. En Os concellos galegos para o século XXI. IDEGA (Instituto Universitario de Estudos e Desenvolvemento de Galicia) USC (Universidade de Santiago de Compostela). Santiago de Compostela. Volume I, páxinas 423-543.
- SUÁREZ PIÑEIRO, A. M^a (2003). En campaña electoral por la Roma de Cicerón. La política romana a finais de la República. Edicións Lóstrego, colección Ex Cathedra. Verín-Santiago de Compostela, páxinas 121.

www.ige.es

Algúns topónimos das parroquias da Estrada, Matalobos, Ouzande e Toedo

Fernando Cabeza Quiles

Como indicamos no número 4 desta mesma *Miscelánea* (Cabeza Quiles, 2001: 11 e ss.) o nome da Estrada, pode ter dúas procedencias moi próximas e parellas. A primeira retraería este topónimo ao sintagma latino **(via) strata*, en alusión a unha vía, vereda ou camiño construído, xa dende tempo dos romanos ou dos tardorromanos, estrando laxes ou pedras. Dende este parecer ou perspectiva a voz latina *strata*, antecesora da palabra galega “estrada”, proviría, á súa vez, de *stratus*, participio do verbo *stemere*, igual a espallar, cubrir, botar por riba do chan, empedrar un camiño. De aí o significado de camiño empedrado para o topónimo *Estrada* ou *A Estrada*. A expresión latina **(via) strata*, “camiño empedrado”, coa elipse ou desaparición da voz *via* e a sonorización do seu *-t-* intervocálico en *-d-*, máis a aparición do *e* protético diante do *s-* líquido latino, dá en galego, con todas as garantías que ofrece a gramática histórica, a voz “estrada”, logo toponimizada, segundo parece, nos nomes de lugar *Estrada* ou *A Estrada*.

A segunda posibilidade etimolóxica e significativa que podemos manexar para explicar o topónimo concreto da *Estrada*, referido á vila e concello así chamados da provincia de Pontevedra, consiste, dada a modernidade desta poboación, que parece unha creación urbana recente, que documentalmentemente non podemos retraer máis alá do sécu-

lo XVII, en considerar este lugar particular chamado *A Estrada* como procedente do sintagma galego e non latino (lingua que debeu morrer moito antes da aparición deste topónimo) *(*vía*) ou *(*verea*) *estrada*, sendo “estrada”, neste suposto, participio galego do verbo “estrar” (e non do latino *stemere*) no seu significado de estender estrume, xeralmente capas de toxo, non nas cortes do gando, senón nas corredoiras; operación que se facía, sobre todo en tempo de inverno, nos lugares costentos ou, tamén, nos pasos erosionados ou mesmo onde había moita lama. Así, malia que os dicionarios de galego só recollen o sentido moderno da recuperada voz “estrada” como sinónimo da castelá *carretera*, aínda é felizmente recordada na tradición oral a voz “estrada” co seu significado xenuinamente galego de canella ou corredoira estrada ou cuberta de estrume; significado que estivo vivo ata hai ben poucos anos en varias comarcas galegas, a saber no concello coruñés de Tordoia (noticia de Xosé Pereiro) e no lugúes de Láncara, como lle escoitamos ao profesor Basilio Losada (*Encontros de narrativa castelá, catalana e vasca*, Uned da Coruña, 19-4-2001).

Ao anterior respecto, o *Diccionario enciclopédico gallego-castellano* de Eladio Rodríguez ofrece as voces “estrar” e “estrumar” co significado de estender “estrume en los corrales y en las corredoiras para facilitar el tránsito en días llovedizos (sic) y hacer abono para mejorar las tierras”. Así mesmo, don Eladio, tamén explica, co seu especial estilo decimonónico, que “Antiguamente se *estrumaban* también las calles de algunas ciudades gallegas; y como esto era peligroso para la salud pública, las ordenaciones (sic) de Orense de 1509 han prohibido que desde el primero de cada mes de diciembre se lanzaran *estrumes* en las rúas” (Rodríguez González, 1980, (reed.), voz *estrumar*, t. 2: 309). Operación, descrita por don Eladio, que quizais se fixese na *Estrada*, aínda que esta nosa teoría sobre a explicación do topónimo se faría definitiva, que aínda non o é, se algunha persoa maior recordase, a través da tradición oral, a devandita acción de estrumar con toxo algún camiño antigo máis ou menos flanqueado de casas da nosa *Estrada*. Operación que se verían obrigados a facer

O cruceiro do barrio do Cruceiro, núcleo poboacional orixinario da vila.

os nosos tataravós sobre unha vía impracticable, costenta, descarnada ou con lama e que estivese un tanto apartada das actividades comerciais con casas campesiñas ao seu carón, máis relacionadas con esixencias agrícolas e rurais que coas de tipo puramente comercial. Camiño ou vereda dese tipo que existiu, para molestia e desespero dos nosos devanceiros, na *Estrada*, concretamente na rúa do Cruceiro, que debeu ser o núcleo poboacional orixinario da vila. A este respecto, o que foi o noso excelente profesor de primaria nos anos sesenta e hoxe escritor, don Olimpio Arca Caldas, explica nun traballo, aínda que sen se meter na posible etimoloxía do topónimo, que a actual rúa estradense do Cruceiro “Barrio emblemático (abofé) de la villa y quizás el más antiguo” foi un “Camino con pendiente pronunciada y durante mucho tiempo sin ser asfaltado, las lluvias, en su efecto de erosión y transporte, depositaron sus sedimentos en el rellano, al pie del crucero... Aquel camino descarnado y un tanto apartado de la actividad comercial, con sus casas asentadas según las exigencias de tipo agrícola, estuvo muchas veces olvidado en los planes de urbanización. En el año 1911 se declara nece-

sario su arreglo inmediato. En los años 1924-25 los vecinos denuncian la existencia de una zanja inmundada (que) ´constituye desde hace mucho tiempo (¿canto?) un foco de infección` ... la calle uno de los asentamientos más antiguos y representativos de nuestra Villa....” (Arca Caldas, 1995: 151-152).

Deixando o topónimo *A Estrada*, que se viñese do latín **(via) strata*, en referencia a un camiño estrado de laxes, non tería para nós máis categoría que se o fixer do galego **(verea) estrada*, en alusión a un camiño estrado de toxos (a falta de pedras bos son os humildes toxos para estrar unha verea), pasamos ao topónimo *A Cañoteira*, nome de lugar estradense que debeu facer referencia en orixe a un lugar antano cuberto de cañotos ou canotos, que puideron ser cachopas ou cepas arbóreas, canas secas de millo ou mesmo canas ou restrollos de centeo, trigo, etc.

Outro lugar, como o devandito da *Cañoteira*, hoxe próximo, aínda que non tanto, ao núcleo urbano da vila da Estrada é o chamado *Figueiroa*, que se diversifica nos topónimos *Figueiroa de Arriba* e *Figueiroa de Abaixo*, nome de lugar tamén de orixe vexetal, que fai referencia neste caso a unha figueiriña ou figueira pequena, que habería no lugar no momento do nacemento do topónimo, xa que *Figueiroa*, mellor ca *Figueroa*, vén da palabra latina *ficariola*, diminutivo de *ficaria*, “figueira”.

Moi próximo tamén á vila da Estrada está o lugar coñecido como *As Colonias*, topónimo moderno que está relacionado co carácter de vila “airista” co que se coñecía á Estrada a comezos do século pasado, polos seus saudables aires de media montaña, idóneos para curar enfermidades pulmonares e outras doenzas. Así, á parte de edificarse un sanatorio, hoxe desaparecido, e de explotarse daquela varias pensións e hospedaxes, que acollían no verán doentes adultos, no ano 1917 o filántropo vigués don Fernando Conde Domínguez establece no lugar do Sixto, a menos dun quilómetro do centro da vila, unha residencia destinada ao albergue das chamadas “Colonias Escolares”, onde cada verán acudían os escolares viganeses de máis

cativa economía (Arca Caldas, 2000: 194); establecemento ao que alude o actual topónimo *As Colonias*, que recolle o último significado da polisémica palabra “colonia” igual a “conxunto de actividades educativas e lúdicas destinadas a completar a acción educativa da escola”, e, por extensión, “lugar onde se realizan esas actividades” que, como vemos, tamén pode ser un lugar de vacacións e descanso.

Aínda que non o pareza nun principio, co noso topónimo *As Colonias* está relacionado o de *Colonia*, en alemán *Köln*, referido á cidade xermana dese nome, así chamada por ser no tempo do imperio romano unha colonia, do latín *colonia*, recollendo este topónimo outro significado da palabra “colonia”, igual a “territorio ou país sometido e dominado por outro país máis poderoso”.

Na devandita cidade de Colonia empezouse a fabricar un perfume composto de auga, alcohol e esencia, que nun principio se chamou “auga de Colonia”, xurdindo a voz e o concepto “colonia” con estoutro significado, ao que cómpre engadir o de “*coloniales y ultramarinos*”, referido ás tendas de comestibles dese nome, hoxe case desaparecidas, que nun principio venderían exclusivamente produtos ultramarinos (té, sucre, cacao e especias), isto é, produtos de *ultra* ou máis alá do mar, é dicir, produtos *coloniales* ou das colonias, que o imperio español tiña ao outro lado do mar océano. A este respecto, recordamos con señardade a tenda de *coloniales e ultramarinos* ou *ultramarinos e coloniales*, tanto monta, monta tanto, que o señor Silva rexentaba (hoxe faino un fillo) na rúa estradense Pérez Viondi, onde nos escasos, mais creativos e heroicos anos sesenta, xogabamos de nenos ás tendas nunha tenda de verdade, grazas ao bo carácter e paciencia do citado señor.

Outro lugar de nome atraínte que nos retrae á nosa nenez, situado daquela a carón da vila estradense, pero neste caso emprazado na estrada de Codeseda, é ou era nos devanditos anos sesenta o chamado *El Caño Sifón*, que hoxe, coa xusta, lóxica e natural restitución dos topónimos galegos ao galego (non vaia ser que esteamos en Galicia), cómpre chamar *O Cano Sifón*; hidrónimo que nos fala da

existencia dun sifón no lugar; isto é, dun artiluxio hidráulico que fixese pasar a auga dun cano dun nivel máis baixo a outro máis alto.

Verbo da *Baiuca*, nome de rúa e no seu día de descampado, onde, moito despois do nacemento do topónimo, se construíu o campo de fútbol da Estrada, dicir que este nome de lugar é bastante frecuente en Galicia e que se refire á antiga existencia nos lugares así chamados de baiucas, que eran as tabernas do seu tempo. Así, no devandito *Diccionario enciclopédico gallego-castellano* de Eladio Rodríguez a voz “baiuca” aparece co significado de “taberna, bodegón, figón” (Rodríguez González, 1980, (reed.), voz *baiuca*, t. 1: 308), e, segundo o profesor J. L. Pensado, dende mediados do século XVI a toponimia galega énchese de *bayucas* ou baiucas. Este investigador di que o feito se debe ao regreso de emigrantes galegos das grandes urbes hispánicas, que fundaron estas tabernas, nacemento desta maneira as baiucas en Galicia, que no seu tempo cubrirían un servizo, e que hoxe, desaparecidas, quedaron felizmente enquistadas na toponimia.

De que os termos baiuca e taberna foron sinónimos no seu tempo, dá fe un anuncio que vimos, xa hai algúns anos, na porta da igrexa parroquial de Rodís, pertencente ao concello coruñés de Cerceda. O anuncio, que informaba sobre a celebración dunha poxa de fincas, nun dos seus parágrafos dicía así, cita textual: “finca de monte Bayuca, atrás de la Taberna antigua”, onde os topónimos *Baiuca* e *Taberna Antiga* se deben referir a un mesmo establecemento (Cabeza Quiles, 2000: 24).

Con relación ao topónimo *A Baiuca* da Estrada e como anecdótico cómico-sentimental direi que no campo de fútbol así chamado da vila estradense un servidor xogou moito e ben ao fútbol, antes de se ter que reciclar como ciclista, porque os adestradores dos equipos infantís dos anos sesenta (joer que tropa) non me puñan nas aliñacións -porca miseria- por ser alumnos de meu pai, profesor de matemáticas seguramente demasiado estricto. Téñolle que estar moi agradecido a aqueles *justicieros* de a patacón, que querían aprobar sen daren pancada, porque logo fun ciclista limpo de competición

O actual campo de fútbol da Baiuca.

durante moitos anos e pasei e aínda paso momentos deliciosos coa miña querida bicicleta.

A carón do campo de fútbol da Baiuca, aló tamén polos recordados anos sesenta, había unha única moreira á que un servidor, aproveitando a súa axilidade de neno miúdo, agabeaba para coller as súas follas coas que alimentar uns vermes de seda, que gardaba nunha caixa de zapatos. Moito anos despois, grazas a un artigo de don Mario Blanco Fuentes, eficaz e culto alcalde da Estrada nos devanditos anos, decátome que aquela árbore solitaria debía ser a derradeira sobrevivente dun conxunto delas da súa mesma especie. Así, no número 5 desta mesma *Miscelánea histórica e cultural* correspondente ao ano 2002, nun artigo do devandito señor sobre a historia do campo de fútbol da Estrada, publicado postumamente, con transcripción, edición e notas de Juan Andrés Fernández Castro, leo: “Este campo de A Baiuca (antes de faceren o actual estadio)... se encontraba al final del conocido por entonces *Paseo de las Moreras* que hoy ocupa la carretera que lleva a la Torre de Guimarei” (Blanco Fuentes, 2002: 38-39). Foi, xa que logo, *O Paseo das Moreiras* un fermoso topónimo urbano da Estrada hoxe tristemente desaparecido, que facía alusión a un conxunto de árbores postas en renque da especie chamada moreira, familia vexetal que, malia ser foránea e chegar relativamente tarde a

Galicia, creou topónimos de tipo *Moreira*, *A Moreira*, *Moreiras* e *As Moreiras* ou *Moreiriñas* e, na Estrada, o devandito *Paseo de las Moreras*, que, de existir hoxe, sería *O Paseo das Moreiras*, non vaia ser outra vez que esteamos en Galicia.

Outro lugar e topónimo senlleiro da parroquia de San Paio da Estrada é *O Pedregal*, nome de lugar tamén próximo á capital municipal, que é, tal como parece, un abundancial de pedra en -al, que nos fala dun “pedregal”, de *petricale*, isto é, dun lugar cheo e abondoso en pedras. Ao respecto deste fermoso e sonoro nome de lugar, dicir, viaxando outra vez no tempo, que nos lembramos, esta vez con moito agarimo, de Concha; unha señora que nos axudaba na casa como asistenta doméstica e que me levaba moitas veces canda ela á súa aldea do Pedregal, onde a súa nai, unha velliña valente e enloitada das de antes, ao irmos coas vacas (eu tamén fun coas vacas de rapaz) falábame de lendas de mouros que vivían debaixo de grandes pedras, que xacían soterradas baixo o herbal da aldea onde o gando estaba a pacer. Lembro tamén que, para ilustrar e demostrar a característica pétreo daquel terreo, a devandita señora vareaba con forza o chan co seu pao de aguilloar os animais, obtendo como resposta inmediata un eco descomunal, que viña das profundidades daquela misteriosa pradaría, que resoaba dese xeito por ter debaixo un gran pedregal, perfectamente toponimizado como *O Pedregal*.

Non lembro se dende a aldea do *Pedregal* se vía a do *Vilar*, de *villare*, en alusión a un vilar ou aldea pequena, pero si recordo que se podía divisar o *Río dos Sapos*, xa pertencente á limítrofe parroquia de Santa Baia de Matalobos; topónimo de obvio e transparente significado que nos fala, coma se fose un segredo a voces, dunha pequena corrente fluvial frecuentada ou abondosa en sapos, voz onomatopeica que se refire ao son (sa, sa, po, po ou algo similar) que producen diversas especies de anfibios anuros, a maioría do xénero bufo, entre os que se atoparían os sapos perpetuados no topónimo.

Se no *Río dos Sapos*, había sapos, no próximo lugar chamado *A Brea* houbo unha vereas, vieiro ou camiño, xa que *A Brea* é un nome

de lugar que provén da palabra do baixo latín *vereda*, “ruta de posta, camiño”, vocábulo que á súa vez procede do latín *veredus*, que significa “cabalo de posta”. Así, a aldea estradense da parroquia de Matalobos chamada *A Brea* está hoxe á beira dunha estrada nova que se construíu, segundo nos contaron no lugar, sobre o trazado dunha antiga vereas (quizais a do topónimo), que era, cita textual dun vello señor do lugar, “tipo congostra e ía moito máis fonda ca hoxe” (Cabeza Quiles, 2002: 123).

Por outra banda, dicir que o termo latino *vereda* estaba asociado a diversas actividades ou traballos relacionados co camiño antigo dese nome, dando palabras derivadas coma a tamén latina de *veredarius*, o correo-mensaxeiro así chamado por se desprazar no seu cabalo de posta ou *veredus* pola *vereda*. Máis modernamente e dende o romance a partir da palabra xa galega “verea” temos o vocábulo derivado desta voz “veredeira”, igual a “recadeira que andaba polos camiños ou polas vereas” (*Gran diccionario...*, 2000: 1956 e Franco Grande, 1972: 835). Tamén o adxectivo “vereador/a”, igual a “concorrido, frecuentado” (*Gran diccionario...*, 2000: 1956 e Franco Grande, 1972: 835), que nun principio se referiría a unha vereas vereada, isto é, concorrida ou frecuentada. “Vereiro”, igual a “justicia, gobernador” e “verear” co significado de “hacer justicia, gobernar”; vocábulos que Carré dá como arcaicos (Carré Alvarellos, 1972: 870), e que nun principio terían o significado máis restrinxido de enviar mensaxeiros con ordes (para seren cumpridas) polas vereas. Os devanditos mensaxeiros chamábanse en castelán *veredores*. O portugués recolle os vocábulos *vereador* co significado de “membro da cámara municipal, edil” e *verear*, “administrar como vereador, exercer funcións de vereador” (Cabeza Quiles, 2002: 130).

Outra expresión que naceu por e para a vereas, en castelán *vereda*, é a de *poner en vereda*, que nun principio debeu significar “transmitir ou poñer en circulación certas ordes postas por escrito utilizando as *veredas*”, e que máis tarde, por unha ampliación de significado, pasou a expresar a idea de espelir a alguén para que se poña en

circulación: “a ti voute eu poñer en *vereda*”, dicímoslle a alguén indolente, preguiceiro ou pasmán.

Fóra da *Brea*, outro lugar da parroquia de Matalobos é o chamado *A Graña*, topónimo procedente dunha antiga palabra igual ou parecida a **grania*, que se refire a antigas “grañas” ou granxas; fundacións eclesiásticas de rango inferior aos mosteiros e priorados, as cales, tendo á fronte un monxe labrego chamado mestre, eran, as que fornecían alimentos e produtos agropecuarios aos seus respectivos cenobios (Cabeza Quiles, 1992: 220).

Verbo de *Guendos*, non sabemos o que significa, mais si coñecemos, ou cremos coñecer a etimoloxía e o significado do topónimo *Matalobos*, onde, malia a aparencia do topónimo, non era un lugar no que mataban lobos, xa que, aínda que este rechamante nome de lugar poida ter outras explicacións, nós coincidimos coa apreciación do profesor Pensado en canto a que podería referirse ao nome dunha planta. Así, este autor sinala que: “Quizás sea un fitónimo aludiendo al ‘matalobos’” (Pensado/P. Sarmiento, 1999, t. 1: 128); planta que segundo o padre Sarmiento “Llámase así (o ‘matalobos’) en Galicia a todo género de acónito o de lycoctono” (Pensado/P. Sarmiento, 1999, t. 1: 128).

En castelán tamén existe a palabra *matalobos* para referirse á mesma planta (Corominas-Pascual, 1997, voz *matar*, t. 3: 880). O mesmo que en portugués (Machado, 1977, voz *mata-lobos*, t. 4: 75). Esta planta, ao pertencer ao xénero acónito, é velenosa e puido recibir, segundo pensamos, o nome de “matalobos” ao aplicarlle o folclore popular a propiedade de matar o lobo, animal maldito na nosa e outras culturas, e auténtica besta negra de bosque, da que había a necesidade de protexerse, gardarse e mesmo exorcizar con plantas como a devandita de “matalobos” ou queimando, entre outros costumes ou ritos, a folla doutras, como a chamada en castelán *guardalobos*, da que nos fala o marqués de Villena, que tiña a suposta propiedade, como indica o seu nome, de ser un antídoto contra o temible animal.

Volvendo ao topónimo *Matalobos*, este puido ser nun principio **Horta de Matalobos* ou **Campo de Matalobos*, como ocorre cos topó-

nimos, entre outros, *Verdeogas*, Dumbria (A Coruña), que antes foi *Campo de Verdeogas*, en alusión a un campo onde abundaba outra planta; e *Malvares*, topónimo repetido en Galicia, que debeu nacer a partir do de *Campo de Malvares*, en clara alusión a un campo de malvas.

Un nome de lugar similar ao de *Matalobos*, que pode reforzar o significado deste, é o de *Matacáns* que, como nos casos anteriores, antes foi *Huerta* (no sentido de campo) de *Matacáns* (Pensado/P. Sarmiento, 1999, t. 1: 161), que se converte en *Matacaes* en Portugal, e que para o profesor Pensado é un sintagma toponímico transparente, que pode remontar a un alcume ou a un fitónimo semellante ao portugués “*mata-caes*. Acónito, cólquico (cólchico), matalobos o *mata-cao*. Planta venenosa... (é a mesma que a chamada “matalobos”)...” (Pensado/P. Sarmiento, 1999, t. 1: 1161-162).

Outros nomes de plantas similares á galega de “matalobos” e á portuguesa de *mata-caes*, na composición do nome das cales entra o verbo “matar” por seren velenosas, que parecen reforzar o carácter de fitónimo do topónimo *Matalobos*, son as de “matacabalos” e “matapulgas” (trátase doutro nome do trobisco). En canto á planta chamada “matalobos”, para nós a causante do topónimo da mesma forma, o devandito dicionario enciclopédico de Eladio Rodríguez a rexistra co significado de “Acónito, planta anual ranunculácea, de flores azules. Es frecuentemente venenosa; sus raíces y hojas tienen sabor acre y quemante...” (Rodríguez González, 1980, (reed.), voz *matalobos*, t. 2: 599).

Malia o anterior, o profesor Pensado tamén indica do topónimo *Matalobos* que (é certamente outra posibilidade viable) “no se puede desechar la posibilidad de que remonte a un apodo de persona” (Pensado/P. Sarmiento, 1999, t. 1: 128).

Na parroquia de Matalobos tamén existe un lugar chamado O *Chan das Saíñas*, que ofrece, de acordo coa primeira parte deste topónimo, un chan ou superficie plana onde antano puido haber varias “saíñas”, voz que debe ser neste caso concreto diminutivo do vocá-

bulo de orixe xermánica (gótica) *salas*, plural de *sala*, “casa dunha soa habitación ou habitáculo pechado con paredes”, que tamén deu os topónimos galegos *Sas* e *Zas*, este último debido a un proceso de falsa corrección con ceceo (Cabeza Quiles, 1992: 517). Como os devanditos topónimos *Sas* e *Zas* deben facer referencia a grandes explotacións agrícolas, tipo granxa ou vila agropecuaria do período suevo, o *As Sañas* do topónimo *Chan das Sañas*, poden aludir a pequenas granxas ou espazos agrícolas pechados. A este respecto, nada menos que o profesor e investigador Piel opina que “parece muito posíbel que tamém o gal. *Saiñas* (La Coruña e Pontevedra) assente em *Sal-iña, ou seja ‘sá pequena` ” (Piel, 1989: 124).

Pola súa banda, o profesor Mariño Paz, que coma J. M. Piel non distingue as “sañas” terrestres das litorais (nós farémolo de seguido), opina que “o substantivo gótico SALA (cf. Piel 1973), que tiña un significado para nós incerto, pero probablemente próximo dos de ‘casarío’, ‘pazo’ ou ‘quinta’ ” daría “nomes de lugar como *Saa*, *Sa*, *Saas*, *Sales*..., e, cun sufixo diminutivo, *Sañas*” (Mariño Paz, 1998: 69).

Aínda que o topónimo *As Sañas* pode ter ese significado cando se documenta terra dentro, como no caso da parroquia estradense de Matalobos, se nomea territorios costeiros, e razoable que se refira, neste segundo caso, a antigas *salinas*, vocábulo latino, que pode dar, ao pasar ao galego, o de “sañas”, perdendo, no seu paso ou evolución do latín á nosa lingua, o seu *-l-* intervocálico e aparecendo un *Ô* entre o *i* tónico nasalizado e o *a*, como sucede, por exemplo, no paso de *gallina* a “galiña” (Cabeza Quiles, 2000: 379).

Abandonando a parroquia de Santa Baia de Matalobos e saltando á de San Lourenzo de Ouzande, dicir que *Ouzande* puido ser nun principio *Ousande (sen o seu actual posible ceceo), topónimo que acocha, segundo pensamos, un nome de persoa de orixe xermánica (suevo ou visigodo) rematado en *-sande*, ou mellor en *-sende* (sen a posible disimilación do primeiro *e* -*Sende-* en *a*), que recolle a terminación latinizada *-indus* do gótico *sinths*, “camiño”. Así, dunha suposta, pero moi posible, *(*villa*) *Ausendi*, é dicir, *villa*, en canto a

explotación agrícola medieval, graña, granxa dun tal *Ausendus*, puido saír o topónimo estradense *Ouzande*, que tan bos recordos nos trae e que de neno visitabamos con frecuencia co noso amigo Manolo Barral, os avós do cal nos agasallaron unha vez cun saboroso chourizo da súa matanza. A este respecto, non ao respecto do chou-

Camiño de Ouzande, a primitiva posesión de *Ausendus*.

rizo, senón da explicación do topónimo *Ouzande*, nun documento do ano 954, publicado por don Antonio López Ferreiro (nós non compartimos a teima pseudodemocrática e pseudoprogresista de quitarlle o don a quen o merece) cítase unha persoa chamada *Ausendus* (López Ferreiro, 1901, (edic. facsím.): 227). O tal *Ausendus*, á parte do de *Ouzande*, tamén puido dar o topónimo, repetido en Galicia, *Ousende*, que non sufriría o ceceo, conservando o seu -s- etimolóxico, nin a devandita disimilación do seu primeiro *e* en *a* (*Ousende*); fenómenos fonéticos que si se deron en *Ouzande*, que por iso non é hoxe *Ousende*, aínda que ambos os dous topónimos veñan ou poidan vir do devandito sintagma medieval *(*villa*) *Ausendi*, isto é *villa* de *Ausendus*.

Seguindo nesta parroquia, que, por mor do chourizo de marras, sempre me lembrará, como a Marcel Proust a madalena, a miñanenez, atopámonos co topónimo *Alemparte*, formado por *Alén*, do latín *ad illinc*, “ao outro lado de”, e “parte”, en clara alusión á situación desta aldea así chamada, que se atopa, segundo a perspectiva de quen crearon o topónimo, alén ou da outra parte do río Pinguela, se vimos da vila da Estrada, en dirección norte sur.

Seguimos en San Lourenzo de Ouzande e non dicimos ren ao indicar que o topónimo transparente *O Castro* se refire a existencia no lugar dun destes poboados fortificados da Idade do Ferro, que tanto adornan e humanizan a paisaxe da nosa terra.

O lugar de Alemparte na lonxanía, da outra parte do río.

Se na aldea chamada *O Castro* hai un castro, na denominada *O Formigueiro* houbo un formigueiro, isto é, un galería cavada polas formigas debaixo da terra para criaren e viviren.

No lugar da *Penarada*, no canto de viviren e laboraren as formigas, debe haber unha pena, e o topónimo *O Redondo*, nome doutra aldea da parroquia de Ouzande, é un topónimo orográfico, que se refire e alude á configuración redonda do terreo.

Xa na parroquia de Toedo, este topónimo, tal como explicamos noutra *Miscelánea* (Cabeza Quiles, 2003: 155 e ss.), pode ter dous posibles significados. En primeiro lugar pode ser un topónimo de traslado, traído a Galicia e ao actual concello da Estrada por un grupo de mozárabes procedentes de Toledo, que fundarían aquí un pequeno núcleo poboado co nome da súa cidade de procedencia. Mais, aínda considerando a presenza certa en Galicia de toldaos ou toledáns, os posibles fundadores e creadores do topónimo *Toedo*, esta teoría tropeza, segundo pensamos, coa perda do *-l-* intervocálico de *Toedo*, procedente de **Toletum*, xa que esta desaparición debeu producirse antes da chegada dos hipotéticos emigrantes procedentes da cidade de Toledo.

Verbo da segunda possibilidade, para nós a máis fiable, coidamos que o topónimo *Toedo*, coma o seu case homónimo *Toledo*, pode proceder dunha base *tol, “altura”; detalle orográfico que se cumpre en relación ao *Toedo* estradense, situado sobre unha pequena pero definida altura e, de maneira aínda máis manifesta no caso da cidade de *Toledo*. A este respecto, do topónimo *Toledo*, para nós o tocaio castelán do *Toedo* galego e estradense, di o investigador Emilio Nieto: “A pesar de que la bibliografía es amplia y compleja, sólo puede asegurarse que *Toletum* es adaptación latina de un topónimo anterior, en el cual se puede aislar un elemento *tol- cuyo significado es, probablemente, “altura”, presente en una amplia serie de topónimos de España y fuera de ella” (Nieto Ballester, 1997, voz *Toledo*: 340). Entre esa serie de topónimos atópase, segundo pensamos, o *Toedo* galego.

Tocante á orixe do topónimo *Toledo* e, por extensión, do noso *Toedo*, parece moi antiga. Así, para Menéndez Pidal o *Toledo* español podería ter correspondencia cun *Toleto* lígur do Piemonte italiano da provincia de Alexandría e cun *Tuleto* existente en Toscana (Menéndez Pidal, 1980: 173).

A mesma posible orixe lígur ou ilirio-lígur ou ambro-lígur-iliria que propón para o topónimo *Toledo* Menéndez Pidal é referendada por Rafael Lapesa, quen atopa correspondencia entre o *Toledo* hispano e o devandito *Toleto* do Piemonte e con outro *Toleto* que hai en Lombardía (Lapesa, 1962: 14-15).

Para Moralejo Laso o substrato ilirio-lígur ou ambro-ilirio, coma di el, tamén estaría presente nos devanditos topónimos peninsulares *Toledo* (*Toletum* en época romana), o *Toledo* de Huesca, *Toledillo* de Soria, *Toleda* de Badajoz e o *Toleto* do Piemonte. Todos estes nomes de lugar tiveron, segundo o citado profesor, o seu correspondente galego nun *castellum Toletum* tirado da expresión *castellani Toletenses* da inscrición latina dunha táboa de hospitalidade romana achada no Caurel e publicada na revista “*Emérta*”, XXVIII, 1960, 143-146 (Moralejo Laso, 1977: 28-29 n. 13). Este *Toletum* é dado por desaparecido polo profesor Moralejo (Moralejo Laso, 1977: 32 n. 23).

Malia o anterior, nós consideramos que o devandito e documentado *castellum Toletum* puido dar, por eclipse ou desaparición do vocábulo *castellum*, a perda do *-l-* intervocálico e a sonorización do *-t-* tamén intervocálico, o topónimo *Toedo*, quizais desaparecido no Courel, pero presente no concello da Estrada (Cabeza Quiles, 2003: 158).

No lugar chamado *A Carballa*, aldea da parroquia de San Pedro de Toedo, houbo unha carballa, isto é, un carballo vello e grande, toda vez que este topónimo toedán debe recoller o denominado xénero dimensional, que en feminino non indica, como cabería esperar, xénero nin sexo, senón tamaño (de aí o seu nome de xénero dimensional); referíndose os vocábulos en feminino a obxectos e realidades máis grandes cós mesmos vocábulos expresados en masculino. Así, unha carballa é máis grande ca un carballo, coma unha leira é máis grande ca un leiro, ou unha agra máis grande ca un agro (Cabeza Quiles, 2000: 113-114).

Seguindo na parroquia de Toedo, no lugar nomeado *O Soutiño* houbo un souto, do latín *salto*, pequeno, é dicir, unha pequena superficie arborada preferentemente con castiñeiros.

Verbo de *Talló*, mellor *O Talló*, é un diminutivo de “tallo”, e vén, como tal, do latín *taliolo*, en alusión a un tallo, isto é, a unha finca ou terreo cultivado de pequenas dimensións. Este topónimo *Talló*, engadindo na pronuncia un *-n* final, pasou como apelido a *Tallón*, antroponimo que documentamos na veciña vila da Estrada, demostrándose moi ben neste caso que os topónimos *Talló* e *Tallón* son o mesmo, aínda que o de *Tallón*, moi espallado por Galicia, tomouse como un aumentativo (se ben realmente é un diminutivo enmascarado de falso aumentativo) pola teima parva de querer fuxir do pequeno e do humilde para instalarse no grandilocuente e grande, pois, xa se sabe que “cabalo grande, ande ou non ande”.

O significado dos topónimos *Talló* e *Tallón* (en realidade son o mesmo) aínda está nos dicionarios de galego, que documentan a voz “tallo” co significado de “leira moi pequena ou parte separada ou dividida doutra leira grande” e “anaco de terreo rectangular utiliza-

do como sementeiro”; significados que tamén se lle aplican á voz “tallón”, pois, como indicamos antes, é a mesma palabra e topónimo ca “talló”, que provén, como tamén dixemos anteriormente, de *talio*-lo, diminutivo de *talio*, e este do verbo latino *taliare*, “cortar, dividir”.

Nos documentos antigos vese ben o sentido da voz e do topónimo *Tallo* de finca ou herdade. Así, nun do ano 1115 podemos ler: “tam istam (quintam) quam et illud talium quod est in Fiscain in ripa Ulie” (López Ferreiro, 1983, (reed.), ap. 3: 101), en referencia a unha finca máis ou menos pequena ou *talium* (tallo), que estaba situada na ribeira do río Ulla.

Noutra proba documental do ano 1267 da Colección diplomática do mosteiro de Oseira unha tal Xoana Pelaez e outra persoa venden unha herdade, finca pequena ou tallo por cincuenta soldos: “et ego Johanna Pelaiz... vendemos a vos... u (o) nosso tallo do Negral” (Romaní Martínez, 1989, t. 2: 899).

Noutro testemuño documental do Tombo de Celanova cítase un tallo de viña: “et uno talio de vinea” (Andrade Cernadas, 1995, t. 1: 180).

Noutro escrito do ano 1433 aparece o vocábulo “tallo”. Así, “Item o tallo do campo do rio, que entesta no tallo de Juan Martins... do qual tallo perteesçe a Lourenço Afonso dous sestos, huun por Albertina e outro por Marina Vella; e o terço do outro sesto por Martin Franquo e o quarto do outro sesto por Marina de Carnota” (Justo-Lucas, 1991: 340), documento a partir do cal albiscamos que en tempos máis antigos os tallos non eran tan pequenos coma hoxe.

Para rematarmos, digamos que no lugar da parroquia de Toedo chamado *A Igrexa*, está a igrexa, vocábulo que vén do latín vulgar *ecclesia* ou, mellor, *ecclesia(m)*, “assemblea”, palabra que, coa aparición e afianzamento do cristianismo, pasou a sinalar o lugar onde se reunían en assemblea os fieis seguidores desta confesión para realizaren as súas prácticas relixiosas; emprazamentos nos que axiña construírían, para se resgardar das inclemencias do tempo e lograr un maior recollemento espiritual, os edificios de pedra chamados igre-

xas, detalle máis tanxible, que é ao cal se refire o frecuentísimo topónimo *Igrexa* ou *A Igrexa*.

Bibliografía

- ANDRADE CERNADAS, J. M., 1995. *O Tombo de Celanova: estudio introductorio, edición e índices (ss. IX-XII)*, t. 1, Consello da Cultura Galega.
- ARCA CALDAS, O., 1995. *Callejero Histórico de la Villa de A Estrada*, Xunta de Galicia e Concello de A Estrada.
- ARCA CALDAS, O., 2000. “A Estrada, terra saudable. O sanatorio de “Nuestra Señora del Carmen”, en *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural* 3. Fundación Cultural da Estrada. Museo Manuel Reimóndez Portela.
- BLANCO FUENTES, M., 2002. “Achegamento á historia do campo de fútbol da Estrada e do ‘Deportivo Estradense’ ”, en *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural* 5. Fundación Cultural da Estrada. Museo Manuel Reimóndez Portela.
- CABEZA QUILES, F., 1992. *Os nomes de lugar: a súa orixe e o seu significado*, Xerais, Vigo.
- CABEZA QUILES, F., 2000. *Os nomes da terra. Topónimos galegos*, Toxosoutos, Noia.
- CABEZA QUILES, F., 2001. “Sobre o nome da Estrada”, en *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural* 4. Fundación Cultural da Estrada. Museo Manuel Reimóndez Portela.
- CABEZA QUILES, F., 2002. “Sobre o topónimo Brea”, en *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural* 5. Fundación Cultural da Estrada. Museo Manuel Reimóndez Portela.
- CABEZA QUILES, F., 2003. “En torno ó topónimo Toedo”, en *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural* 6. Fundación Cultural da Estrada. Museo Manuel Reimóndez Portela.
- CARRÉ ALVARELLOS, L., 1979. *Diccionario galego-castelán*, Galaxia, Vigo.
- COROMINAS J. e PASCUAL, J. A., *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, t. 3, Gredos, Madrid.
- FRANCO GRANDE, X. L., 1972. *Diccionario galego-castelán*, Galaxia, Vigo.
- JUSTO MARTÍN, M. X. e LUCAS ÁLVAREZ, M., 1991. *Fontes documentais da Universidade de Santiago de Compostela*, Consello da Cultura Galega, Santiago.

- LAPESA, R., 1962. *Historia de la lengua española*, Escélicer, Madrid.
- LÓPEZ FERREIRO, A., 1983, (reed.), *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago*, apéndice documental 3, Santiago.
- LÓPEZ FERREIRO, A., 1988, (edic. facsím.), “Colección diplomática”, *Galicia histórica*, Edicións do Cerne.
- MACHADO, J. P., 1977. *Dicionário etimológico de língua portuguesa*, t. 4, Horizonte, Lisboa.
- Mariño Paz, R., 1998. *Historia da lingua galega*, Sotelo Blanco, Santiago.
- MENÉNDEZ PIDAL, R., 1980. *Toponimia prerrománica hispana*. Gredos, Madrid.
- MORALEJO LASO, A., 1977. *Toponimia gallega y leonesa*, Pico Sacro, Santiago.
- NIETO BALLESTER, E., 1997. *Breve diccionario de topónimos españoles*, Alianza, Madrid.
- P. SARMIENTO, 1999. *Onomástico etimológico de la lengua gallega*, t. 1. Edición y estudio por J. L. Pensado, Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- PENSADO, J. L., 1999. “Estudio preliminar” en P. Sarmiento, *Onomástico etimológico de la lengua gallega*, t. 1. Edición y estudio por J. L. Pensado, Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- PIEL, J. M., 1989. *Estudos de linguística histórica gallego-portuguesa*, Imprensa Nacional-Casa da Moeda.
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, E., 1980, (reed.), *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*, t. 1 e 2, Galaxia, Vigo.
- ROMANÍ MARTÍNEZ, M., 1989. *Colección diplomática do mosteiro cisterciense de Santa María de Oseira (Ourense)*, t. 2, Consellería de Cultura.
- VV. AA. 1977. *Dicionário da língua portuguesa*. Edições Melhoramentos, Centro do Livro Brasileiro.
- VV. AA. 1988. *Nomenclátor de Galicia*. Pontevedra. Xunta de Galicia.
- VV. AA. 2000. *Gran diccionario Xerais da lingua*, Xerais, Vigo.

A Estrada rural e urbana. Estudo comparativo de dous modelos demográficos (1870-1970)

Juan Andrés Fernández Castro

.II tñorudicnón

aesugdn aematedd oésucolX XIn ca e eocsnlodísa e aerladida erua-
band asErtda,ap boaoicnóq eum iop ortn oese irexc mo oacipat
luminicap l eúnlcoer ieot rudhn aocamcr aede oconím ameninee-
temtn egaírocale l noagh siotir aeporc raneee de tradición urbana. A
nova *vila* irrompe no século XX cun capital humano de máis de mil
almas e preparada para asumir a súa función de capital municipal e
centro urbano terciario dispensador dos servizos que demanda o seu
amplo territorio.

Cen anos antes, alá polo ecuador da décimoitava centuria, esta-
bleciamos¹ certas diferencias entre o modelo demográfico tradicio-
nal e aqueloutro que poderíamos denominar *protourbano* estradense
caracterizado por unhas taxas de nupcialidade, fecundidade, natali-
dade e proporción de casados craramente superiores ó do seu entor-
no rural, mentres que a mortalidade de párvulos e adultos mantiña
unha tónica absolutamente acorde coa xeral, circunstancias revela-
doras dun optimismo demográfico que, unido á achega da inmigra-

1 FERNANDEZ CASTRO, J. A. "Familias e veciños do *lugar y aldea de La Estrada* a media-
dos do século XVIII", en *A Estrada, miscelánea histórica e cultural* nº 8, 2005, pp. 113-139.

ción interna, propiciou o definitivo despegue da vila dende o punto de vista poboacional.

Pasado o tempo ambos mundos, rural-urbana evolucionaron deica acadar o estado actual, non definitivo senón cambiante e suxeito ás particulares interaccións e influencias externas que rexen os reximes demográficos. Chegados a este punto cómpre propoñer xa algúns interrogantes; ¿cal é a realidade demográfica actual estradense?; ¿de que modo evolucionou no ámbito cronolóxico deste estudo?; ¿confírmase aquel *modelo urbano* de crecemento?; ¿cales son os seus rasgos distintivos?; ¿en que se diferencia do *modelo rural*?; ¿de que maneira se establece a interacción rural-urbano?; ¿como se concreta a relación entre os activos demográficos municipais e os supramunicipais?

A procura de respostas a estas e outras cuestións xurdidas ó fio do relato constitúen o principal obxectivo deste estudo.

1.a. Ámbito xeográfico

Comprende os 281'83 km² do municipio estradense, repartido en 51 parroquias e dispoñible en todo tipo de cartografía, polo que non precisa maior concreción.

Cómpre sen embargo definir xa de principio o concepto de *vila* ou *área urbana* termo que nesta monografía adquire un significado amplo, asimilable a núcleo urbano e área periurbana, entidades que conforman a parroquia da Estrada. Así, dende o punto de vista demográfico a vila estradense sumaría a poboación do propio e estrito núcleo máis as barriadas periféricas que co tempo acabarán integrándose totalmente na rede urbana: Cañoteira, Decoita, Figueroa, Pedregal, Pozo do Barro, O Regueiro e Vilar. Estas pequenas entidades achegan ó conxunto urbano o 20 %, aproximadamente, do seu activo demográfico; as cantidades exactas especificadas por anos poderanse encontrar no apéndice que se ofrece ó final deste traballo.

1.b. Ámbito cronolóxico

A creación en España do Rexistro Civil, fonte primaria empregada na elaboración deste traballo, o 26 de decembro do 1870, vén coincidir, aproximadamente, co despegue demográfico da vila estradense. No século que transcorre deica a data límite deste traballo –1970–, A Estrada urbana multiplica por cinco a súa poboación inicial mentres que o conxunto municipal, que acada na década do sesenta o seu máximo secular, ve minguar inexorablemente o seu censo de habitantes. Nesta centuria defínese e desenvólvese plenamente o modelo demográfico estradense, certamente orixinal e ategado de peculiaridades que consideraremos polo miúdo no decurso do traballo.

1.c. As fontes; análise e crítica

No ano 1862 publicaba don Antonio de Valenzuela Ozores un curioso e hoxe venerable opúsculo² que consultamos na Biblioteca da Universidade compostelá, por certo cunha adicatoria do autor á *Sociedad Económica de Amigos del País* de Santiago. No preámbulo efectúase unha encendida loanza da estatística, método novedoso de análise matemático ó que se someten os datos resultantes do censo do 1860 na provincia de Pontevedra. Trátase dun feito moi significativo e revelador do tratamento que dende aquela pasou a dársele ós grandes censos nacionais, elaborados e publicados con criterio científico a partir dos datos que proporcionaban os Rexistros Cívís, organismos ós que unha nova lei³ encomenda a recollida, custodia e rexistro nos libros correspondentes dos nacementos, defuncións, matrimonios e tutelas e curadorías da súa xurisdición. Nace esta ley imbuída do espírito revolucionario do sesenta e oito, plasmado na constitución do 1869 que consagra a liberdade de cultos e o matrimonio civil, circunstancia aducida polos lexisladores para retirar ós centenarios rexis-

2 VALENZUELA OZORES, A., *Memoria estadística sobre la provincia de Pontevedra y el censo de 1860*, Pontevedra, 1862.

3 A Lei de Rexistro Civil, aprobada polas Cortes Españolas o día 26-12-1870, entra en vigor o primeiro de xaneiro do ano seguinte.

tros parroquiais o carácter oficial que deica entonces detentaban. Sen embargo a lectura dos libros rexistrais civís –que empregamos a modo de fonte primaria na elaboracion deste traballo–, revela a constante alusion ás actas sacramentais parroquiais deica épocas ben recentes, chegándose no século dezanove a transcribir íntegra e literalmente as partidas de matrimonio extendidas polos párrocos correspondentes.

Dende o punto de vista do seu contido, presentación e organización podemos engadir:

- I.c.i. As partidas dos primeiros anos exténdense en folios totalmente manuscritos, non normalizados e describindo polo miúdo o acto rexistral, circunstancia que fai laboriosa a lectura e explotación dos datos. Unha vez instaurados os formularios impresos, estes sofren multitude de variante no decurso dos anos.
- I.c.ii. Obsérvase tamén unha certa desorganización a causa da lentitude coa que se estende polas áreas rurais a nova obriga rexistral. Esta eiva induce fundamentalmente rexistros fóra de prazo, dándose demoras de ata vinte anos no asentamento de matrimonios, decesos e nacementos.
- I.c.iii. Cómpre prestar moita atención a aquelas particularidades rexistrais dos primeiros anos, pois poden producir erros cuantitativos e cualitativos no investigador, só soslaiables, para esta época, mediante a revisión de cada acta.
- I.c.iv. As diferentes partidas constitúen unha ricaz e variada fonte de información. Así, na marxe da puramente demográfica, aqueles documentos son susceptible de explotación en áreas tan diversas como a economía, hábitos relixiosos, medicina histórica, toponimia, rueiro histórico, onomástica, xenealoxía, sectores económicos, diversificación profesional e moitos outros non trasladados posteriormente ás publicacións periódicas oficiais.
- I.c.v. A explotación directa da fonte primaria, neste caso os diversos libros do Rexistro Civil de A Estrada (RCE)⁴ entre os anos

4 A miña gratitude a tódolos funcionarios do Xulgado de A Estrada, especialmente a Ángeles e Santiago, responsables do Rexistro Civil.

1871 e 1970, abondo lenta e laboriosa, ofrece sen embargo a enorme vantaxe de poder acceder, como arriba se especifica, a aspectos de capital importancia no proceso de reconstrucción demográfica de pequenas áreas xeográficas de xeito que a redución da escala propicie un coñecemento máis detallado e intensivo daquela realidade. Así mesmo circunstancias que trascenden do puramente demográfico, raianas co estudo das mentalidades ou co relato vivo da historia da vida cotiá, só se fan perceptibles mediante a lectura directa dos rexistros.

II. Unha panorámica xeral

Preténdese neste capítulo ofrecer unha visión global e eminentemente cuantitativa da poboación estradense en comparación coas cifras provinciais, de Galicia e do total español. Máis adiante ofreceremos un cadro semellante a escala reducida integrando exclusivamente os datos municipais desdoblados respectivamente nos agregados rural e urbano.

Táboa 1. Poboación municipal estradense no conxunto provincial, galego e nacional

Ano	Municipio	Pontevedra	Galicia	España
1860	22.807	440.259	1.799.224	15.655.467
1877	23.528	451.946	1.848.027	16.631.869
1887	24.891	443.385	1.894.559	17.560.352
1897	24.700	447.612	1.941.023	18.121.472
1900	23.916	457.261	1.980.515	18.616.630
1910	24.168	495.356	2.063.589	19.990.909
1920	25.471	533.419	2.124.244	21.388.551
1930	26.623	568.011	2.230.281	23.677.095
1940	27.240	641.763	2.495.860	26.014.278
1950	28.169	671.609	2.604.200	28.117.873
1960	28.716	680.229	2.602.962	30.582.936
1970	27.550	750.701	2.583.674	33.956.047

FONTE: Instituto Nacional de Estadística (INE).

Na análise das columnas pódese salientar a práctica inmovilidade demográfica do concello estradense que no decurso de máis dun

século apenas multiplica por 1'20 o seu activo poboacional logrado case exclusivamente a expensas do dinamismo da vila, como máis adiante se verá.

A provincia dá, sen embargo, mostras de certo optimismo demográfico, logrado gracias á achega poboacional da zona costeira, a propia capital e a cidade de Vigo. A provincia de Pontevedra multiplica por 1'70 o seu capital humano inicial.

Faise tamén patente a atonía demográfica galega naquel periodo –veremos máis adiante a influencia do efecto emigración–, cun factor de crecemento de 1'43 no que se intúe o lastre demográfico de Ourense e Lugo.

No mesmo periodo o conxunto do país logra máis que dobrar a poboación multiplicando por 2'169 os activos do 1860.

En resumo, un municipio poboacionalmente *pleno* sen apenas capacidade de manobra cun *rus* que se baldeira dramaticamente e unha vila que acolle poboación do propio concello e inmigrantes interiores.

A observación transversal do cadro non fai mais que poñer en evidencia, e incluso resaltar, o anteriormente anotado.

- ▮ Progresivo deterioro do peso específico do concello estradense respecto da provincia: 5'18% da súa poboación total no 1860 e tan só 3'66% no 1970.
- ▮ Confírmase o dinamismo provincial: Pontevedra achega ó total galego o 24'6% de habitantes no 1860, cantidade que ascende deica o 29'05 % no ano 1970.
- ▮ E por último constátase o derrube demográfico de Galicia que contribuía cun 11'49 % ó total español no 1860, facéndoo no 1970 cun mingoadísimo 7'60 %

Táboa 2. A poboación estradense no conxunto provincial. Porcentaxe de participación e índices (1900 = 100)

Anos	Habitantes	% provincial	índices
1860	22.807	5´18	99´04
1877	23.528	5´20	99´42
1887	24.891	5´61	107´26
1897	24.700	5´51	105´35
1900	23.916	5´23	100
1910	24.168	4´87	93´11
1920	25.471	4´77	91´20
1930	26.623	4´68	89´48
1940	27.240	4´27	81´64
1950	28.169	4´19	80´11
1960	28.716	4´22	80´68
1970	27.550	3´66	69´98

FONTE: INE. Elaboración propia

A presente táboa permítenos a análise pormenorizada da evolución da poboación estradense e a súa progresiva perda de peso no conxunto provincial. Obsérvase, en primeiro lugar, que o municipio chega ó século XX cun volume poboacional estabilizado que ronda os 24.000 h. de media nas catro últimas décadas do XIX, o que lle permite achegar ó conxunto provincial un nada despreziable 5´3 % da súa poboación. Sen embargo a entrada do século XX vai supor o inicio do progresivo descenso daquela porcentaxe, que pasa a situarse en torno ó 4´5 % entre 1910 e 1960, para caer definitivamente na derradeira década –a pesar do aumento da poboación municipal en termos absolutos–, deica alcanzar un 3´66 %, equivalente ó índice 69´9, no 1970. A modo de resumo: lentísimo crecemento do concello da Estrada achacable ás baixas taxas de natalidade e fecundidade e ó peso da emigración fronte a unha provincia moito máis dinámica que basea o seu crecemento nas vilas e cidades costeiras.

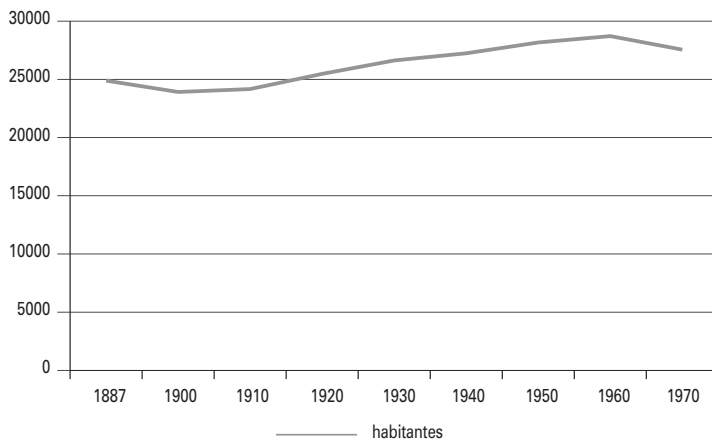
Táboa 3. Poboación urbana: cifras absolutas e aportación ó conxunto municipal (índice 100 = 1910)

Ano	Pob. urbana	% participación	Índices
1887	1.105	4'43	70'54
1900	1.421	5'94	88'92
1910	1.616	6'68	100
1920	1.869	7'33	109'73
1930	2.295	8'62	129'04
1940	2.467	9'05	135'47
1950	2.977	10'56	158'08
1960	3.408	11'86	177'54
1970	4.964	16'01	239'67

Fonte: INE. Elaboración propia.

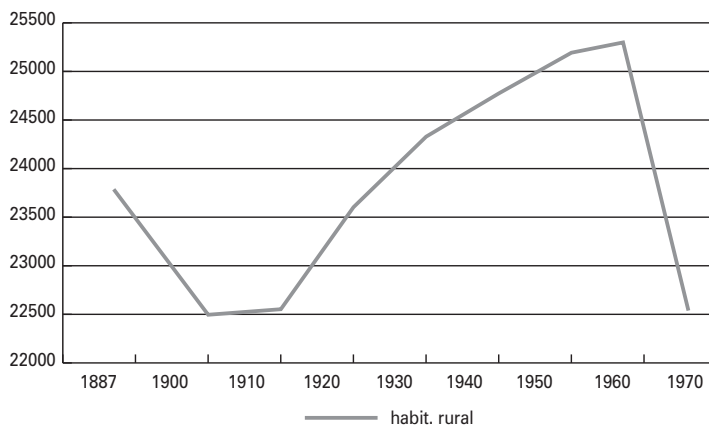
A análise evolutiva da poboación urbana estradense evidencia, en primeiro lugar, un incremento poboacional de 3.859 entre os anos extremos da mostra, equivalente a un factor de crecemento do 4'49 %, cifra moi considerable que explica abondo o progresivo aumento da influencia da vila da Estrada no conxunto municipal. Así, no 1887 só o 4'43 % dos estradenses (1.105 persoas) residían na capital municipal, mentres que o outro 95'57 % (equivalente a 23.786 almas) facían na súa área rural. A situación sofre no decurso do século unha fonda e progresiva transformación que culmina no 1970 de forma ben distinta; agora fan vida urbana nada menos que o 16'01% dos estradenses, cifra equivalente a case cinco mil persoas, mentres que habitan o rural o 83'9 % (22.586 persoas). As cifras expresan con meridiana claridade a realidade do proceso: fulgurante incremento da poboación urbana fronte a un rural que se baldeira dramaticamente.

Gráfica 1. Evolución da poboación total estradense 1887-1970

FONTE. INE. Elaboración propia

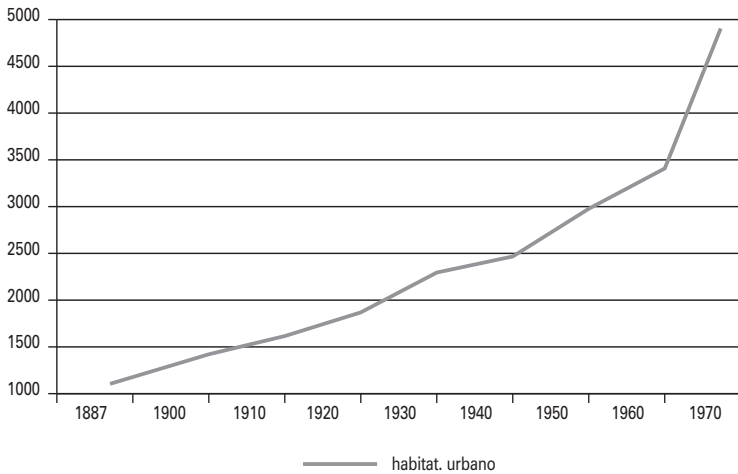
Unha liña case plana con lixeira tendencia alcista: velaquí a plasmación gráfica do modelo evolutivo da poboación estradense, caracterizado polo seu escasísimo crecemento.

Gráfica 2. Evolución da poboación rural estradense, 1887-1970

FONTE. INE. Elaboración propia.

A longa e sostida remontada do crecemento rural, localizada entre os anos 1920 e 1960, e a súa posterior caída constitúen as incidencias máis salientables desta gráfica, complementaria da seguinte, que representa o crecemento urbano. Esta perda de activos demográficos do rural coincide co inicio do ciclo migratorio europeo e a intensificación do xa antigo abandono do campo para se instalar na capital municipal, circunstancia que se constata nidiameante na seguinte gráfica.

Gráfica 3. Evolución da poboación urbana estradense, 1887- 1970

FONTE. INE. Elaboración propia.

O crecemento constante e regular deica o 1960 caracteriza este modelo urbano estradense. A inflexión alcista daquel ano, que eleva a 4.964 habitantes no 1970 os 3.408 de dez anos antes, vén coincidir, aproximadamente, co descenso que experimenta a área rural.

Táboa 4. Crecemento municipal comparativo 1900-1970
(índice 100 = 1900)

Concellos	Habit. 1900	Habit. 1970	Crecemento	Índices
A Estrada	23.916	27.550	3.634	115'19
Forcarei	7.751	7.045	- 706	90'89
Cuntis	5.866	7.282	1.416	124'13
Lalín	16.238	19.405	3.167	119'50
Silleda	11.483	10.493	- 990	91'37

FONTE: INE. Elaboración propia.

O estudo rexional dos crecementos municipais pon de manifesto, basicamente, dúas realidades demográficas. Por unha banda están os axuntamentos que perderon poboación (Silleda e Forcarei) cuns índices de 91'37 e 90'89 respectivamente e, pola outra, os concellos que medraron, entre os que se encontra o da Estrada que incrementou en 3.634 o seu haber poboacional –índice 115'19–.

Cabería establecer unha gradación entre estes últimos, situándose Cuntis, cun índice 124'13, no primeiro lugar, seguido de Lalín (119'50) e por último A Estrada que apenas sobrepasa o índice 115. Rexionalmente, pois, ponse tamén de manifesto a apatía demográfica desta comarca da Galicia interior, que nalgúns concellos acadaba cifras moi preocupantes.

III. Distribución territorial da poboación

O termo municipal estradense abrangue unha superficie de 281'83 km² sobre a que se asenta, dunha maneira abondo irregular, o seu efectivo humano. Chairas de uso agrícola, vales fluviais, pequenos núcleos protoindustriais e, sobre todo, a capital municipal actúan como polos de atracción dun territorio organizado en parroquias, mentres que as áreas antiecuménicas, fundamentalmente as zonas montañosas da periferia, historicamente deshabitadas, constitúen áreas de moi escaso asentamento humano.

Táboa 5. Densidades de poboación do concello estradense (281'83 km²)

Ano	A h/km ²	B h/km ²
1887	88'31	85'70
1900	84'85	81'05
1910	85'75	81'25
1920	90'37	85'04
1930	94'46	87'65
1940	96'65	89'26
1950	99'95	90'77
1960	101'89	91'19
1970	97'75	81'38

FONTA. INE. Elaboración propia. A: densidade total. B: densidade da área rural.

Na columna A do cadro expresamos a densidade total ou bruta do concello, que supera levemente a media galega do periodo (83 h/km²) pero encóntrase bastante lonxe da media provincial, situada en torno ós 143 h/km².

Sen embargo, tendo en conta que un promedio moi importante da poboación –que fluctúa entre o 6 e o 16 % –, ubícase no reducido ámbito de capital municipal (1'52 % do territorio) optamos por segregar a parroquia urbana (4'3 km²) e efectuar o cálculo exclusivamente cos efectivos da zona rural, o que nos ofrece, na columna B, unha distribución da poboación máis acorde coa realidade.

Táboa 6. Estudo comparativo das densidades

Ano	A Estrada h/km ²	Pontevedra h/km ²	Galicia h/km ²	España h/km ²
1900	84'85	102'14	67'59	36'84
1910	85'75	110'64	70'10	39'48
1920	90'37	119'15	72'16	42'21
1930	94'46	126'87	75'77	46'69
1940	96'65	143'35	84'79	51'27
1950	99'95	150	88'57	55'43
1960	101'89	151'94	88'43	60'29
1970	97'75	167'67	87'77	67

FONTA. INE. Elaboración propia.

As cifras de densidade do concello estradense, que acadan o seu cumio secular no 1960, sitúanse nunha posición intermedia entre as moi optimistas da provincia, engrosadas polos aportes das cidades e franxa litoral, e as máis demoradas de Galicia, que acusan o déficit de Ourense e Lugo. A análise diacrónica evidencia o moderado crecemento estradense e galego, con factores de crecemento 1'15 e 1'29 respectivamente; o máis optimista de Pontevedra, que multiplica por 1'64 a súa densidade, e o espectacular crecemento do conxunto nacional case duplicando as cifras do ano 1900.

Táboa 7. Densidades de poboación. Estudo comparativo comarcal

Ano	A Estrada h/km ²	Lalín h/km ²	Silleda h/km ²	Forcarei h/km ²	Cuntis h/km ²
1900	84'85	53'94	70'98	46'09	72'9
1910	85'75	54'18	76'49	49'93	81'44
1920	90'37	55'87	81'62	54'54	83'45
1930	94'46	58'23	77'41	53'44	81'65
1940	96'65	61'86	75'42	54'97	89'75
1950	99'95	63'12	83'39	53'76	96'83
1960	101'89	65'20	72'68	48'04	95'57
1970	97'75	64'46	64'86	41'89	90'51

FORNTE. INE. MIRALBÉS BEDERA, R., TORRES LUNA, M., RODRÍGUEZ MARTÍNEZ, R., *Mapa de límites de las Parroquias de Galicia*. USC. Santiago de Compostela, 1979. Elaboración propia.

IV. A evolución do crecemento

A natalidade ou número de nados vivos e a mortalidade constitúen os dous factores básicos do crecemento da poboación. Sen embargo este cálculo básico debe ser correxido mediante a introdución do factor migratorio. A área estradense constitúese historicamente en área exportadora de poboación; sen embargo cómpre matizar este feito, no sentido de que o propio núcleo urbano, a vila da Estrada, basou o seu crecemento na importación de inmigrantes interiores.

Táboa 8. Concello da Estrada, crecemento natural

Anos	Nacementos	Defuncións	Crecemento natural
1871-1880	5.481	5.379	102
1881-1890	5.290	5.506	- 216
1891-1900	5.785	5.005	780
1901-1910	6.458	4.809	1.649
1911-1920	6.179	4.591	1.588
1921-1930	5.956	3.730	2.226
1931-1940	5.976	3.850	2.126
1941-1950	5.910	3.636	2.274
1951-1960	4.436	2.658	1.778
1961-1970	3.903	2.451	1.452

FONTA. Rexistro Civil da Estrada (RCE) libros de nacementos e defuncións 1871-1970. Elaboración propia.

Obsérvese que a entrada no século vinte vén precedida dunha época de altísima mortalidade que hipoteca dramaticamente o crecemento poboacional. Dende entón, e a pesar da anomalía da década 1911-20 producida pola epidemia gripal do 1918, e a leve ralentización da Guerra Civil, o ritmo de crecemento segue unha marcha bastante homoxénea deica a década dos anos sesenta, cando se produce o cambio de tendencia á baixa. O bache do decenio 1881-1890 prodúcese polo efecto recorrente de epidemias de varicela, tífus e cólera ó que cómpre engadir a acción permanente da tise ou tuberculose pulmonar.

A evolución da natalidade estradense poderíase secuenciar da seguinte maneira: fase de crecemento deica 1920; fase de estabilización, entre 1921 e 1950 e, por último, fase de franco descenso a partir de entón.

A mortalidade, pola súa parte, revela un descenso progresivo e sostido –que máis adiante se matizará mediante as oportunas taxas–, agás os episodios de sobremortalidade da Guerra civil e posteriores secuelas, facéndose tamén evidente, *sensu contrario*, a xeralización da atención médica e emprego dos antibióticos a partir do 1950.

Sen embargo os índices ofrecidos no cadro anterior (crecemento natural) cómpre matizalos convenientemente sometendo ó oportuno proceso de cálculo os datos que os censos nos ofrecen. O resultado así obtido (crecemento real) axústase máis á realidade.

Táboa 9. Municipio da Estrada: crecemento natural, crecemento real e saldo migratorio

Anos	Crec. Real	Crec. Natural	Saldo Migratorio
1901-10	252	1.649	- 1.372
1911-20	1.303	1.588	- 285
1921-30	1.154	2.226	- 1.072
1931-40	615	2.126	- 1.511
1941-50	929	2.274	- 1.345
1951-60	547	1.778	- 1.231
1961-70	- 1.166	1.452	336

FORNTE: INE. RCE. Elaboración propia según metodoloxía de HERNÁNDEZ BORGE, J. *Dinamismo y estructura de la población en la provincia de Pontevedra (1900-1970)*. Santiago de Compostela, 1974.

O crecemento real acusa un descenso continuo da poboación municipal que culmina na derradeira década cun saldo craramente negativo. Este incesante devalar hai que achacarllo ó masivo éxodo de persoas que buscaban na emigración unha mellora das condicións de vida que a súa terra natal, no límite mesmo da capacidade de subsistencia, lles nega. Salientamos o paréntese migratorio da década 1911-1920, coincidente coa Primeira Guerra Mundial e a 1961-70, momento de descenso da emigración transoceánica e inicio do ciclo europeo.

Como veremos, o saldo migratorio estradense segue unha traxectoria bastante similar á pontevedresa deica a metade do século, momento en que o total provincial se separa do municipal superándoo:

1901-10: 5'70 e 3'26. 1911-20: 1'14 e 0'13; 1921-30: 4'11 e 3'60; 1931-40: 5'04 e 3'16; 1941-50: 4'85 e 6'28; 1951-60: 4'32 e 10'40; 1961-70: 1'19 e 1'92.

As cantidades van expresadas en tantos por cen. A primeira corresponde a A Estrada e a segunda a Pontevedra. O cálculo de

poboación resulta da semisuma do número de habitantes do primeiro e último ano de cada década.

Táboa 10. Taxa comparativa do crecemento vexetativo por decenios

Anos	A Estrada ‰	Pontevedra ‰	Galicia ‰
1901-10	6´85	11´27	10´36
1911-20	6´39	7´26	6´61
1921-30	8´54	9´82	9´44
1931-40	7´89	9´03	8´55
1941-50	8´20	9´87	8´77
1951-60	6´25	11´68	9´07
1961-70	5´16	11´80	8´09

FONTE: Método de elaboración e cifras de Pontevedra e Galicia: EIRAS ROEL, A. "Demografía" en *Gran Enciclopedia Gallega*. T. VIII, pp. 245-256. Para A Estrada: RCE e INE, elaboración propia.

As cifras da Estrada, que son moi baixas, incluso inferiores á media galega, non fan máis que confirmar a apatía demográfica dun territorio que no decurso de setenta anos apenas foi capaz de incrementar o seu activo humano en 3.600 persoas. O período máis optimista sitúase entre os anos vinte e corenta –co consabido declive da Guerra Civil–, entrando xa na década dos cincuenta naquel dramático devalar do crecemento que culmina coa baixísima taxa da década 1961-1970, correspondente en cifras absolutas a un crecemento real negativo de 1.166 persoas.

Táboa 11. Taxa de crecemento natural comparativo: Vila de A Estrada, total municipal e área rural

Anos	Vila Estrada ‰	Total municipio ‰	Área rural ‰
1901-10	14´82	6´85	6´32
1911-20	15´43	6´39	5´71
1921-30	13´49	8´54	8´1
1931-40	9´15	7´89	7´77
1941-50	13´29	8´20	7´65
1951-60	14´03	6´25	5´26
1961-70	14´69	5´16	3´49

FONTE: INE e RCE, según método Eiras Roel, op. cit. pax. 249. Elaboración propia.

V. A natalidade

Táboa 12. Natalidade: conxuntos decenais, 1871-1970. Total municipal, urbana, % de participación da urbana na total e relación de masculinidade no núcleo urbano ó nacer

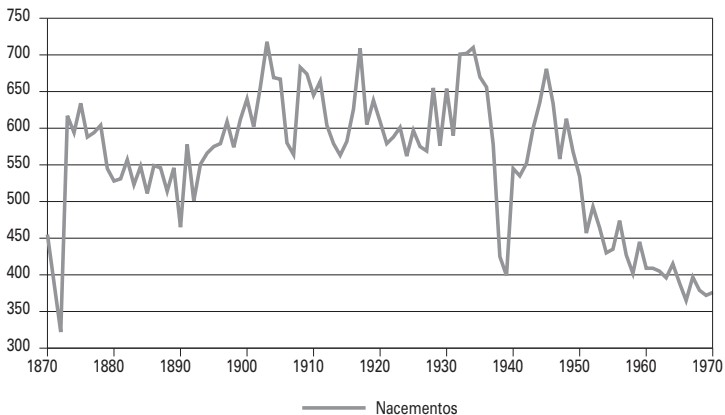
Anos	Total municipal	Urbana	% Participación	R. masc.
1871-1880	5.481	331	6´03	90´22
1881-1890	5.290	390	7´37	121´59
1891-1900	5.785	426	7´36	104´80
1901-1910	6.458	444	6´87	91´37
1911-1920	6.179	502	8´12	117´3
1921-1930	5.956	531	8´91	111´55
1931-1940	5.976	489	8´18	94´04
1941-1950	5.910	650	10´99	115´94
1951-1960	4.436	698	15´73	96´61
1961-1970	3.903	920	23´57	93´68
TOTAL	55.374			102´67

O concello estradense aborda o século vinte cunha natalidade estabilizada en torno ós cinco mil cincocentos nacementos por década, equivalentes a uns 552 por ano. Co novo século ascende a un rango superior que fluctúa entre os 6.400 e 5.900 deica o ano 1950, momento en que empeza o inexorable declive da natalidade,

que acada na derradeira etapa unha media decenal de só 3.903 nados, ou o que é o mesmo, menos de catrocentos anuais.

A vila presenta unha realidade ben distinta, caracterizada por un crecemento continuo e uniforme –coa única excepción da década 1931-40 que acusa a depresión da Guerra–, que culmina nos anos setenta do pasado século acadando máis de novecentos nacementos, ou o seu equivalente a noventa e dous anuais, cifra que ilustra ás craras o fulgurante crecemento da vila cando o comparamos cos 33 de cen anos antes. En resume: o declive da natalidade no ámbito municipal ten o seu contrapunto no optimismo demográfico da vila, que se beneficia do incremento dos nacementos (relativizado polo control da natalidade) e o efecto da inmigración, que compensa sobradamente a feble emigración urbana.

Gráfica 4. A natalidade no concello estradense, 1870-1970

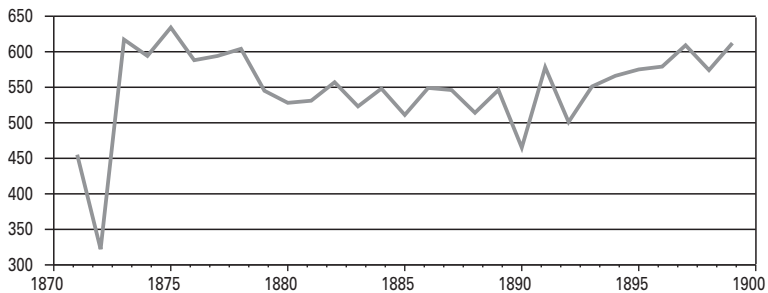
FONTE. RCE, elaboración propia.

A evolución secular da natalidade estradense presenta unha tónica xeral descendente con tres etapas ben diferenciadas:

1. Os trinta últimos anos do século XIX caracterízanse por unha estabilización dos nacementos en torno ós cincocentos cincuenta anuais observándose unha aceleración finisecular que vai elevar amplamente aquel promedio. Poñemos en corente-

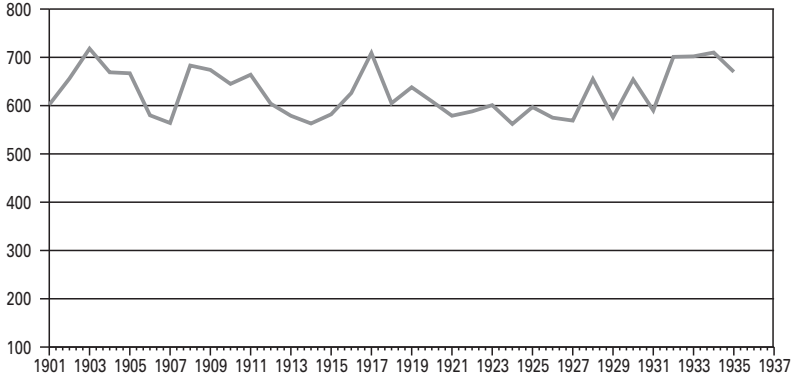
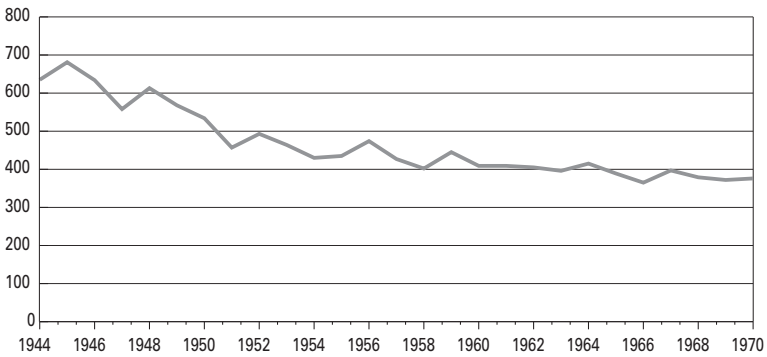
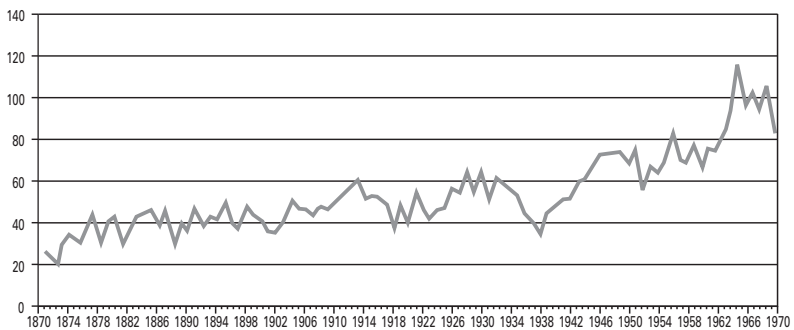
na as cifras dos catro primeiros anos da serie por posibles defectos de rexistro (gráfica 5).

Gráfica 5. Nacementos 1870-1899, estudo de detalle

FONTE. RCE. Elaboración propia

2. Etapa de optimismo demográfico localizada entre o 1900 e 1936, ano en que se inicia a crise da Guerra Civil. Cunha media anual de máis de seiscentos nacementos, neste período rexístranse, ademais, os máximos seculares nos anos 1903, 1917 e 1934 con 718, 709 e 710 nacementos respectivamente (gráfica 6).
3. Período crítico 1936-1940 no que os nacementos se reducen a mínimos históricos (só 399 no 1939). Sen embargo o acúmulo ou “reserva” poboacional co que se chega a este quinquenio vai propiciar a posterior recuperación.
4. Intensa pero breve recuperación demográfica entre os anos 1940 e 1945.
5. Inicio da caída definitiva da natalidade –a pesar da brevísima remontada do 1948–, deica situarse en promedios anuais inferiores a 400 nacementos (gráfica 7).

Gráfica 6. Nacementos 1900-1935, estudo de detalle**Gráfica 7. Nacementos 1944-70, estudo de detalle****Gráfica 8. A natalidade na vila da Estrada, evolución secular**

FONTE: RCE. Elaboración propia.

A poboación urbana estradense presenta unhas pautas de crecemento certamente orixinais e que en nada concordan co total municipal que xa se tratou no anterior apartado. En primeiro lugar, a tendencia evolutiva mostra unha liña ascendente, regular e sen apenas inflexións importantes, agás o periodo da Guera Civil e posguerra deica o 1942. O cumio secular sitúase no 1965 con 116 nacidos, equivalentes ó 30% do total municipal, dato revelador dunha realidade que xa puxemos de manifesto: fronte a apatía demográfica da extensa área rural, a natalidade urbana eríxese en motor e líder do crecemento do concello estradense.

Táboa 13. Taxa anual media de natalidade: ámbito urbano, municipal e provincial, 1887-1970

Anos	Vila	Municipio	Provincia
1887-1900	32'63	22'99	-
1901-1910	29'23	26'86	32'83
1911-1920	28'75	24'89	28'26
1921-1930	25'50	22'86	27'51
1931-1940	20'53	22'18	24'91
1941-1950	23'87	21'33	23'27
1951-1960	21'86	15'59	21'13
1961-1970	21'97	13'87	20'58

FONTE: RCE, INE, EIRAS ROEL, A. Op. cit. pax 248 para a provincia.
Elaboración propia.

A evolución secular da natalidade mostra unha tendencia claramente regresiva nas tres circunscricións analizadas, pero que se fai máis acusada no ámbito municipal onde na década 1961-70 se observan unhas taxas de natalidade equivalentes á metade das rexistradas a comezos do século XX. O descenso é máis moderado na vila dándose na derradeira década unha taxa bastante optimista, superior á provincial, á galega (17'24) e á española (20'52); non esquezamos, sen embargo que se trata de cifras urbanas, de poboación máis xove e un gran número de matrimonios, nin que o seu incremento demográfico se efectuou, fundamentalmente, a base de inmigrantes.

Vi. Unha fonte pouco habitual

No decurso do proceso de explotación das fontes procedentes do RCE, tivemos a oportunidade de examinar uns rexistros que habitualmente non se encontran a disposición do investigador, polo que moi raramente se citan nos estudos demográficos.

Trátase dunha moi breve secuencia cronolóxica dos denominados *Registros de fetos y abortos* ou *Legajos de fetos*, que recollen as certificacións médicas dos abortos e mortes acaecidas antes das vinte e catro horas de vida preceptivas para poder rexistrar civilmente ó nacido. Aínda que non interveñen directamente no proceso demográfico, non pode negarse a importancia destes nacementos frustrados á hora de afrontar estudos sobre a dinámica interna da poboación como fecundidade, número de fillos por matrimonio ou intervalos interxénésicos, entre outros.

A propia limitación e brevidade da serie –apenas vinte anos entre 1932 e 1956–, impide o establecemento de conclusións definitivas e a extrapolación a outros ámbitos demográficos, limitándonos a expoñer un breve resumo de carácter eminentemente cuantitativo (táboa 14).

Táboa 14. A Estrada: nados vivos, abortos e % sobre os nacementos

Ano	Nº nados vivos	Nº Abortos	% sobre os nados
1932	701	26	3´70
1933	702	39	5´55
1934	710	28	3´94
1935	670	36	5´37
1936	656	25	3´81
1937	578	30	5´19
1938	425	21	4´94
1939	399	20	5´01
1940	545	28	5´13
1941	535	27	5´04

Ano	Nº nacidos vivos	Nº Abortos	% sobre os nacidos
1944	635	26	4´09
1945	681	31	4´55
1946	634	25	3´94
1948	613	22	3´58
1949	568	19	3´34
1950	534	24	4´49
1951	457	37	8´09
1952	493	47	9´53
1956	474	37	7´80
Total	11.010	548	

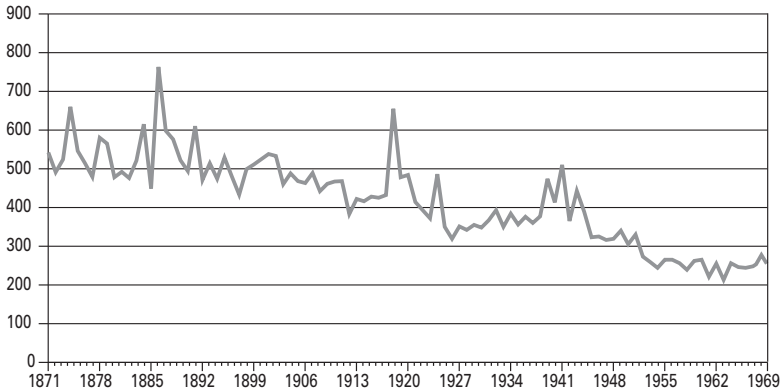
VI. A mortalidade

Antes de abordar o exame detallado da mortalidade ofrecemos os datos brutos do movemento secular de óbitos.

Táboa 15. Número de persoas falecidas, conxuntos decenais 1871-1970; municipio e área urbana

Anos	Municipio	Vila
1871-1880	5.379	171
1881-1890	5.506	239
1891-1900	5.005	261
1901-1910	4.809	219
1911-1920	4.591	233
1921-1930	3.730	250
1931-1940	3.850	271
1941-1950	3.636	288
1951-1960	2.658	250
1961-1970	2.451	305
TOTAL	41.615	

FONTE. RCE. Elaboración propia

Gráfica 9. Mortalidade total na Estrada, 1871-1970

FONTE. RCE. Elaboración propia

A evolución da mortalidade, como ven sendo habitual na demografía galega, presenta unha liña craramente descendente, pasando dos 550 decesos anuais entre 1871 e o remate da década do 1880, ós menos de 250 a partir do 1950. As taxas son, como se verá na correspondente táboa, benignas abondo, inferiores ás provinciais, circunstancia que mitigou o desastre demográfico propiciado pola acción conxunta da emigración e unha feble natalidade.

Táboa 16. Taxas comparativas de mortalidade total por decenios: área urbana, municipio e provincia

Anos	Vila ‰	Municipio ‰	Pontevedra ‰
1887-1900	19´85	21´04	-
1901-1910	14´42	20	21´56
1911-1920	13´37	18´49	21
1921-1930	12	14´32	17´69
1931-1940	12´01	14´29	15´88
1941-1950	10´58	13´12	13´40
1951-1960	8´58	9´34	9´45
1961-1970	7´28	8´71	8´78

FONTE. RCE, INE. Para a provincia de Pontevedra, EIRAS ROEL, A. op. cit. pax. 249. Elaboración propia.

As cifras presentan unha clara tendencia descendente coa única excepción –perceptible só na vila e menos intensa do que cabería esperar–, do impacto negativo da Guerra Civil, circunstancia que no conxunto municipal se traduce nunha mínima ralentización da tónica, cun descenso de só tres centésimas. A xeralización dos anti-bióticos xunto co emprego de vacinas e a mellora da atención médica contribuíu a lograr unhas taxas de mortalidade moi aceptables e acordes coa tónica española daquela época.

Táboa 17. Taxa de mortalidade infantil $\leq$ 1 ano. Vila de A Estrada, 1871-1970

Anos	Mortalidade infantil ‰
1887-1900	4'35
1901-1910	2'30
1911-1920	1'43
1921-1930	1'20
1931-1940	1'42
1941-1950	1'10
1951-1960	0'25
1961-1970	0'23

FONTE. RCE. Elaboración propia.

A demografía histórica ofrece para estas terras unhas taxas de mortalidade que poden chegar a un 20 % dos nacidos menores de un ano, mentres que falece o 41 % antes cumprir os 18º. Sen embargo estas estremecedoras cifras corresponden a mediados do século XVIII, moi alonxadas das que se presentan neste traballo.

A tendencia descendente vese unicamente interrompida polo desastre da GCE e toda a serie de epifenómenos que afectaron moi negativamente ó primeiro e máis vulnerable tramo da vida. As taxas das últimas décadas acusan o descenso espectacular da mortalidade infantil inducido polas melloras médicas, asistenciais, hixiénicas e alimentarias.

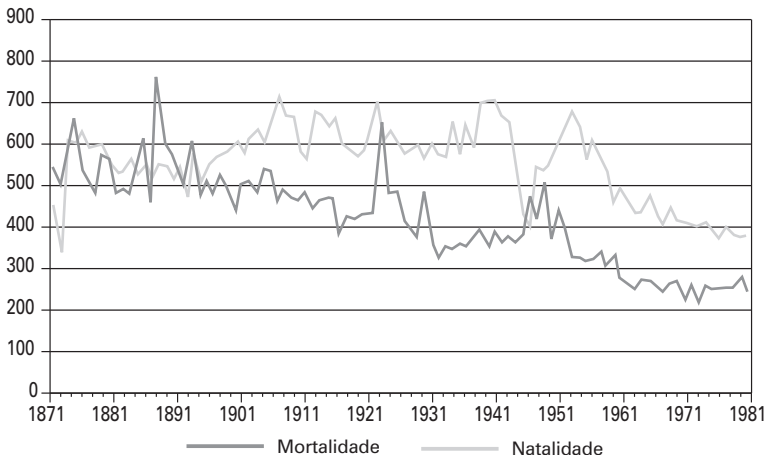
5 REY CASTELAO, OFELIA. *Aproximación a la historia rural en la comarca de La Ulla (Siglos XVII y XVIII)*, Santiago de Compostela 1981, pp. 50-55.

V. a. *Detección e análise das crises de mortalidade*

No ámbito cronolóxico que comprende este estudo localízanse catro periodos críticos, caracterizados todos eles por un incremento dos decesos superior ó 30 %: 1874, 1886, 1918 e o periodo 1938- 43. A cada unha destas profundas crises de mortalidade segue unha recuperación igual de intensa que precede a unha secuela atenuada da anterior, conforme á secuencia: crise → recuperación → subcrise. Así á crise do 1874 (660 defuncións) correspóndelle a do 1879 con 565 óbitos; á do 1886, con 763 defuncións segue a do 1891 na que faleceron 610 persoas. A secuela do 1924, con 486 defuncións vai precedida da crise do ano 1918, que rexistra 655 mortos e, por último, o longo periodo depresivo localizado entre os anos 1939 e 1943 presenta tres cotas máximas de defuncións: 1939 con 474, 1941 con 510 e 1943 que rexistra 443.

As crises demográficas de máis calado prodúcense habitualmente pola acción combinada dunha caída dos nacementos e unha mortalidade anormalmente alta. Con frecuencias estes periodos depresivos van tamén acompañados dunha redución dos matrimonios.

Gráfica 10. Evolución da natalidade e mortalidade no concello estradense 1871-1970

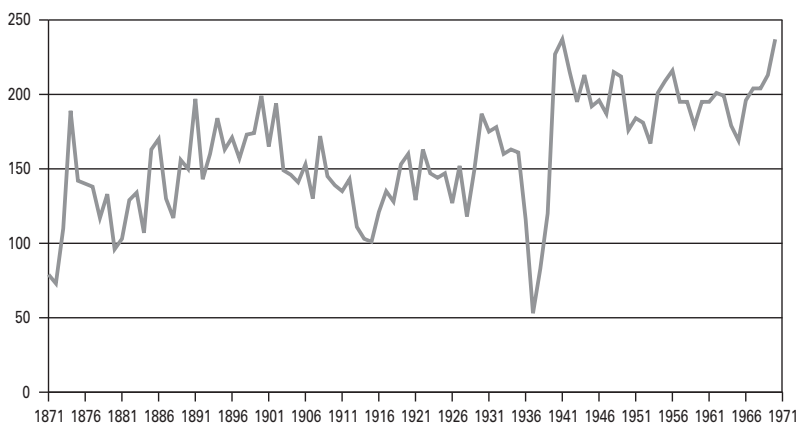
FONTE. RCE. Elaboración propia.

Taboa 18. Vila da Estrada: distribución da mortalidade por sexos. Relación de masculinidade ó morrer, 1871-1971

Anos	Varóns nº	Mulleres nº	Razón
1871-80	79	78	101´28
1881-90	122	117	104´27
1891-00	132	129	102´32
1901-10	110	109	100´91
1911-20	112	121	92´56
1921-30	129	121	106´61
1931-40	138	133	103´75
1941-50	146	142	102´81
1951-60	123	127	96´85
1961-70	139	166	119´82
TOTAL	1.230	1.243	98´95

VII. Nupcialidade

Gráfica 11. Nupcialidade no concello estradense.

FONTE. RCE. Elaboración propia.

A evolución da nupcialidade no concello estradense debuxa unha liña abondo sinuosa con épocas de auxe e declive deica entrar nunha derradeira fase de estabilización trala longa posguerra.

Un primeiro período de vinte anos de duración aproximada, comprendido entre os anos 1885 e 1905, exemplifica o tránsito do século dezanove ó vinte elevando o número anual de matrimonios deica cotas que case acadan os douscentos (199 no 1900) para logo caer en picado deica os 101 celebrados no 1915. A crise de mortalidade epidémica da gripe do 1918 multiplica os efectos daquela tendencia pero a recuperación prodúcese de inmediato: no 1920 rexistramos xa 160 matrimonios e no ano 1930, nada menos que 187.

A Guerra Civil provoca unha profundísima depresión demográfica situando o número de enlaces anuais en cotas mínimas: só cincuenta e tres no ano 1937. Sen embargo, rematada a contenda o ciclo evolutivo entra nunha fase de extraordinario dinamismo colocando a media de matrimonios moi por enriba dos douscentos (237 no 1941, exactamente os mesmos ca no ano 1970), reacción natural dunha poboación castigada pola guerra que intenta recuperar o tempo e as persoas perdidas. A partir do 1946 estabilízanse os matrimonios por riba dos 190 de media anual deica o final da observación.

Táboa 19. Taxa comparativa de nupcialidade e idade media ó matrimonio, varóns e mulleres, 1887-1970

Anos	Concello	Taxa ‰	Vila	Taxa ‰	Idade v.(*)	Idade m.(*)
1887-00	2.274	6´65	121	6´84		
1901-10	1.534	6´38	99	6´51	29´97	25´19
1911-20	1.290	5´19	94	5´39	30´8	26´92
1921-30	1.463	5´61	105	5´04	28´8	23´44
1931-40	1.436	5´33	87	3´65	28´24	24´12
1941-50	2.038	7´35	171	6´28	29´46	25´12
1951-60	1.922	6´75	190	5´95	29´24	25´77
1961-70	1.997	7´09	260	6´21	27´64	24´45

(*) Incluídas segundas nupcias.

FONTE. RCE. Elaboración propia.

A análise deste indicador esixe unha matización previa relacionada co rexistro dos matrimonios, cerimonia que tradicionalmente se

celebra na parroquia da noiva, de modo que este feito pode inducir leves desviacións cuantitativas entre o total do concello e o vilego cando o enlace se celebra dentro do ámbito municipal. As taxas fluctúan entre o 5 e o 7 por mil, un pouco por debaixo da tónica provincial: 7'59 ‰ no 1900; 6'47 no 1910; 6'21 no 1920; 6'72 no 1930; 8'76 no 1940; 6'70 no 1950; 7'41 no 1960 e 8'14 no ano 1970⁶.

Merecen un comentario máis polo miúdo as seguintes incidencias:

- a) A diferenza tan acusada rural-urbano na década 1931-1940, ou, expresado doutra maneira, a causa de que a retracción dos matrimonios fose moito máis acusada na vila ca no total municipal. Parece normal que en épocas de conflito grave –Guerra Civil neste caso–, se anulen ou pospoñan moitos matrimonios (aínda que non todos) á espera de mellores tempos, circunstancia que se aprecia no considerable incremento da idade nupcial desa época. Pero tamén o sería a fuxida de persoas politicamente significadas, circunstancia que afectou especialmente á vila, e a chamada a filas dos elementos masculinos en idade militar, proporcionalmente máis numerosos no núcleo urbano ca no rural. Por último cabe tamén pensar en certo “éxodo urbano” cara as aldeas natis na procura de tranquilidade e refuxio.
- b) O optimismo nupcial 1941-50. As cifras son elocuentes: os 1.436 matrimonios celebrados entre 1931-1940 convírtense na seguinte década en 2.038, salto cuantitativo que encontra a primeira explicación no remate do conflito armado, o regreso dos soldados do fronte de guerra e a celebración dos enlaces aprazados por mor do conflito. Esta aceleración da nupcialidade adoita aparecer tralos episodios de crisis de mortalidade, como se pode comprobar na gráfica correspondente con arreglo ós episodios epidémicos do 1886 e 1918.
- c) Vén sendo unha constante histórica a superior idade dos varóns á hora de acceder ó matrimonio, circunstancia que se constata

6 HERNÁNDEZ BORGE, J. *Dinamismo y estructura de la población en la provincia de Pontevedra (1900-1970)*. Santiago de Compostela, 1974, pax. 43.

neste estudio, incrementada se cabe pola inclusión das segundas nupcias, opción elexida maioritariamente polos homes. A propia emigración retrasa a idade nupcial á espera do regreso definitivo ou da mellora económica que permita o enlace. A idade ó matrimonio das mulleres, que en ausencia de control da natalidade inflúe decisivamente na fecundidade, mantén con respecto ós varóns unha marxe aproximada de catro anos.

VIII. A vila e os núcleos periféricos

No preámbulo deste traballo indicábase que, por cuestións metodolóxicas, consideraríamos como urbana a poboación dos pequenos núcleos que rodean a vila da Estrada. Nos nomenclátore oficiais, con lixeiras variacións, considéranse como tales: Castrelo, Figueroa de Arriba, Figueroa de Abaixo, Río de Sapos-Pedregal, Vilar, Cañoteira, Decoita, Pozo do Barro e Regueiro, circunscricións historicamente vinculados a Ouzande, Guimarei e Figueroa e finalmente anexionados á parroquia da Estrada. Estas entidades participaron moi activamente no desenvolvemento demográfico da vila, chegando, en ocasións, a constituir o 26 por cento dos seus efectivos humanos. Este aporte de poboación evolucionou, con arreglo ós censos oficiais, da forma que abaixo se especifica.

Táboa 20. A Estrada 1887-1970, poboación da área urbana e periurbana; % de participación

Ano	Pob. urbana	Pob. periurbana	% participación
1887	908	197	21
1900	1.224	197	16´09
1910	1.287	329	25´56
1920	1.592	277	17´39
1930	1.958	337	17´21
1940	2.100	367	17´47
1950	2.472	505	20´42
1960	2.700	708	26´22
1970	4.167	797	19´12

FONTE. INE: Elaboración propia.

Táboa 21. Evolución da poboación dos núcleos periurbanos da Estrada. 1887-1970

	1887	1900	10	20	30	40	50	60	70
1	10	-	-	-	-	-	-	-	-
2	64	74	100	110	131	157	161	171	210
3	74	95	127	126	75	92	130	174	177
4	12	*	**	-	26	23	43	31	42
5	-	*	**	-	11	10	51	92	-
6	-	*	**	-	11	20	39	43	-
7	-	*	**	-	20	15	22	118	-
8	-	*	**	-	***	6	9	25	124
9	37	*	**	41	38	44	50	54	244

FONTE. INE. Elaboración propia.

(*) Consígnaselle a “otros” 28 habitantes.

(**) Consígnaselle a “otros” 102 habitantes.

(***) Consígnaselle a “otros” 25 habitantes.

1. Castrelo. 2. Figueroa de Arriba. 3. Figueroa de Abaixo. 4. Río de Sapos e Pedregal. 5. Decoita. 6. Cañoteira. 7. Pozo do Barro. 8. Regueiro. 9. Vilar.

IX. Conclusións

1. A ocupación do territorio estradense apenas sofre transformacións no decurso da centuria 1870-1970, oscilando os índices de densidade entre os 85 e 91 h/km², cifra que ascende lixeiramente –deica 101–, se incluímos a poboación urbana. As estruturas poboacionais fundamentadas nas parroquias seguen vixentes, observándose o crecemento dos núcleos periurbanos (sobre todo Vilar e O Regueiro) e a extensión da propia área urbana da Estrada.
2. A poboación estradense confórmase definitivamente no decurso do século dezanove acadando o vinte nunha situación de plenitude e esgotamento tan acusados que apenas deixa marxe para o crecemento.
3. O modelo demográfico rural ven definido por unhas taxas de natalidade e nupcialidade baixas xunto a unha emigración moi intensa; a súa acción conxunta apenas permite o crece-

mento. Os índices relativos á natalidade, nupcialidade e crecemento da área urbana, pouco optimistas en xeral aínda que superiores ós rexistrados no rural, non explican por sí mesmos o forte crecemento da vila, que medrou, fundamentalmente, a expensas da inmigración.

4. Durante todo o século XIX e gran parte do XX o rural estradense mantense como área emisora de forza de traballo procedente do sector agrario. Paralelamente a vila –típico centro terciario urbano cun moderado grao de industrialización–, asume a función de centro receptor dunha parte daquel excedente humano procedente do seu entorno inmediato pero tamén acolle persoas doutros lugares de Galicia e España.
5. No decurso da centuria 1870-1970, ámbito cronolóxico deste traballo, padécense alomenos catro crises demográficas de distinta intensidade no concello estradense, sendo a máis profunda delas a rexistrada entre os anos 1937-1941, que afectou ós nacementos (mínimo do 1939), matrimonios (mínimo 1937-38) e mortalidade (máximo 1941). A posterior restauración da normalidade demográfica lógrase mediante a activación dos mecanismos internos de recuperación: diminución da idade ó matrimonio, incremento da nupcialidade e ralentización da emigración.

Fontes

Instituto Nacional de Estadística (INE). Nomenclátors, Censos, Anuarios e Reseñas provinciais.

Rexistro Civil de A Estrada (RCE). Rexistros de Nacementos, Matrimonios e Defuncións, anos 1871-1970. Algúns legaxos soltos do *Registro de fetos*.

Bibliografía

- BEIRAS, X.M., *Estructura y problemas de la población gallega*. A Coruña 1970.
- EIRAS ROEL, A. “Demografía” en *Gran Enciclopedias Gallega*, T. VIII. pp. 245-251.
- FARIÑA JAMARDO, X. *Os concellos galegos*. A Coruña 1990.
- FERNÁNDEZ BASCUAS, María J., “Aproximación á xénese urbanística da vila de A Estrada II”, en *A Estrada, miscelánea histórica e cultural*, nº 3, 2000, pp. 101-125.
- FERNÁNDEZ CASTRO, J.A. “Familias e veciños do lugar y aldea de La Estrada a mediados do século XVIII”, en *A Estrada, miscelánea histórica e cultural* nº 8, 2005, pp. 113-139.
- HENRY, L., *Demografía*, Barcelona, 1976.
- HERNÁNDEZ BORGE, J., *Dinamismo y estructura de la población en la provincia de Pontevedra (1900-1870)*. Santiago de Compostela, 1974.
- LÓPEZ TABOADA, X.A., *La población de Galicia 1860-1991; crecimiento, movimiento natural y estructura de la población de Galicia*. A Coruña, 1996.
- MAGARIÑOS, A., *A demografía na Galicia contemporánea, 1900-36. Documentos e textos básicos*. Noia, 2003.
- MIRALBÉS, TORRES, RODRÍGUEZ, *Mapa de límites de las parroquias de Galicia*. Santiago de Compostela, 1979.
- PRECEDO LEDO, A., *Ciudad y desarrollo urbano*. Madrid, 1996.
- PRESSAT, R., *El análisis demográfico: concepto, métodos, resultados*. México, 1983.
- REIMÓNDEZ PORTELA, Manuel, *A Estrada rural*. Pontevedra, 1990.
- REY CASTELAO, Ofelia, *Aproximación a la historia rural en la comarca de La Ulla (Siglos XVII y XVIII)*. Santiago e Compostela, 1981.
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, R., *A Estrada, xente e paisaxe*. A Estrada, 2003.
- XUNTA DE GALICIA, *A poboación de Galicia, a crise demográfica e o seu impacto territorial*. A Coruña, 1994.

APÉNDICE

I. Natalidade

Anos	A	B	C	D
1871	455	16	9	25
1872	322	11	9	20
1873	617	14	15	29
1874	594	20	13	33
1875	634	18	12	30
1876	588	13	24	37
1877	594	17	27	44
1878	604	12	18	30
1879	545	19	21	40
1880	528	17	26	43
1881	531	10	19	29
1882	557	15	23	38
1883	523	22	21	43
1884	548	26	19	45
1885	511	27	19	46
1886	549	23	15	38
1887	546	27	20	47
1888	514	21	8	29
1889	546	25	15	40
1890	465	18	17	35
1891	578	24	23	47
1892	501	14	23	37
1893	551	24	19	43
1894	566	22	19	41
1895	575	30	20	50
1896	579	16	23	39
1897	609	21	16	37
1898	574	28	20	48
1899	612	18	25	43
1900	640	21	20	41
1901	602	20	16	36
1902	656	19	16	35
1903	718	26	15	41
1904	669	21	30	51
1905	667	23	24	47
1906	580	20	26	46

Anos	A	B	C	D
1907	564	16	27	43
1908	683	20	28	48
1909	674	25	21	46
1910	645	22	29	51
1911	664	33	21	54
1912	604	25	32	57
1913	579	34	26	60
1914	563	32	19	51
1915	582	26	27	53
1916	626	32	20	52
1917	709	27	22	49
1918	605	18	20	38
1919	638	20	29	49
1920	609	24	15	39
1921	579	29	26	55
1922	588	28	19	47
1923	601	17	25	42
1924	562	24	22	46
1925	597	18	29	47
1926	575	34	22	56
1927	569	25	29	54
1928	655	34	31	65
1929	576	29	25	54
1930	654	42	23	65
1931	590	28	23	51
1932	701	32	30	62
1933	702	29	29	58
1934	710	27	28	55
1935	670	32	21	53
1936	656	22	22	44
1937	578	19	21	40
1938	425	12	22	34
1939	399	20	24	44
1940	545	16	32	48
1941	535	28	23	51
1942	552	27	24	51
1943	600	37	23	60
1944	635	32	28	60
1945	681	34	33	67

Anos	A	B	C	D
1946	634	42	31	73
1947	558	39	34	73
1948	613	38	35	73
1949	568	38	36	74
1950	534	34	34	68
1951	457	39	36	75
1952	493	26	29	55
1953	464	29	38	67
1954	430	33	32	65
1955	435	36	33	69
1956	474	42	42	84
1957	427	23	47	70
1958	402	33	36	69
1959	445	45	33	78
1960	409	37	29	66
1961	409	43	33	76
1962	405	35	39	74
1963	396	41	40	81
1964	415	49	45	94
1965	389	61	55	116
1966	365	40	56	96
1967	397	46	56	102
1968	379	47	46	93
1969	372	52	54	106
1970	376	31	51	82

A. Nacementos anuais no conxunto municipal. B. Nacementos varóns zona urbana. C. Nacementos mulleres zona urbana. D. Total nacementos zona urbana.

II. Mortalidade

Anos	A	B	C	D
1871	542	6	10	16
1872	491	11	5	16
1873	524	7	7	14
1874	660	10	5	15
1875	546	5	5	10
1876	514	6	6	12
1877	479	6	12	18
1878	580	13	7	20
1879	565	10	14	24
1880	478	5	7	12
1881	492	18	11	29
1882	476	11	12	23
1883	521	12	14	26
1884	615	14	14	28
1885	449	10	9	19
1886	763	11	13	24
1887	598	17	10	27
1888	576	10	11	21
1889	522	6	9	15
1890	494	13	14	27
1891	610	25	18	43
1892	471	9	12	21
1893	514	10	13	23
1894	474	11	13	24
1895	529	13	9	22
1896	480	10	9	19
1897	433	10	21	31
1898	499	11	13	24
1899	511	18	10	28
1900	479	15	11	26
1901	538	12	9	21
1902	533	12	10	22
1903	460	7	7	14
1904	488	14	8	22
1905	468	10	10	20
1906	463	12	14	26
1907	489	10	12	22
1908	442	10	12	22

Anos	A	B	C	D
1909	461	6	13	19
1910	467	17	14	31
1911	468	8	6	14
1912	383	5	7	12
1913	422	14	9	23
1914	416	12	10	22
1915	428	12	12	24
1916	425	4	18	22
1917	432	9	9	18
1918	655	22	19	41
1919	478	11	8	19
1920	484	15	23	38
1921	414	18	11	29
1922	393	14	17	31
1923	372	12	12	24
1924	486	9	13	22
1925	350	16	8	24
1926	319	7	8	15
1927	351	10	15	25
1928	342	14	18	32
1929	355	20	13	33
1930	348	9	6	15
1931	367	15	12	27
1932	393	12	12	24
1933	350	7	7	14
1934	384	16	13	29
1935	356	14	12	26
1936	376	11	10	21
1937	360	14	10	24
1938	377	11	16	27
1939	474	21	21	42
1940	413	17	20	37
1941	510	17	25	42
1942	365	17	19	36
1943	443	15	13	28
1944	389	11	11	22
1945	323	11	12	23
1946	326	16	15	31
1947	316	16	10	26

Anos	A	B	C	D
1948	319	17	7	24
1949	340	17	15	32
1950	305	9	15	24
1951	330	9	8	18
1952	273	7	16	23
1953	259	9	8	17
1954	244	10	12	22
1955	265	15	10	25
1956	265	17	13	30
1957	256	10	18	28
1958	239	14	10	24
1959	262	13	16	29
1960	265	19	15	34
1961	221	14	16	30
1962	255	17	11	28
1963	213	11	17	28
1964	256	12	19	31
1965	246	21	18	39
1966	244	8	18	26
1967	248	14	17	31
1968	251	13	16	29
1969	275	14	18	32
1970	242	15	16	31

A. Defuncións anuais no conxunto municipal. B. Defuncións varóns zona urbana.
C. Defuncións mulleres zona urbana. D. Total defuncións zona urbana.

III. Nupcialidade

Anos	A	B
1871	79	1
1872	73	9
1873	110	4
1874	189	5
1875	142	14
1876	140	6
1877	138	8
1878	117	3
1879	133	8
1880	96	1
1881	103	5
1882	129	1
1883	134	5
1884	107	3
1885	163	10
1886	170	5
1887	130	6
1888	117	4
1889	156	5
1890	150	4
1891	197	2
1892	143	10
1893	160	10
1894	184	12
1895	163	14
1896	171	16
1897	157	9
1898	173	8
1899	174	11
1900	199	10
1901	165	6
1902	194	17
1903	149	7
1904	146	10
1905	141	10
1906	153	10
1907	130	11

Anos	A	B
1908	172	10
1909	145	9
1910	139	9
1911	135	8
1912	143	12
1913	111	10
1914	103	6
1915	101	12
1916	121	8
1917	135	9
1918	128	11
1919	153	8
1920	160	10
1921	129	10
1922	163	12
1923	147	8
1924	144	12
1925	147	11
1926	127	8
1927	152	10
1928	118	10
1929	149	9
1930	187	15
1931	175	16
1932	178	11
1933	160	7
1934	163	9
1935	161	4
1936	116	3
1937	53	2
1938	83	6
1939	120	11
1940	227	18
1941	237	17
1942	215	14
1943	195	20
1944	213	16
1945	192	18
1946	196	18
1947	187	15

Anos	A	B
1948	215	20
1949	212	12
1950	176	21
1951	184	22
1952	181	12
1953	167	14
1954	201	23
1955	209	21
1956	216	23
1957	195	19
1958	195	20
1959	179	15
1960	195	21
1961	195	25
1962	201	17
1963	199	25
1964	179	24
1965	169	19
1966	196	32
1967	204	28
1968	204	31
1969	213	30
1970	237	29

A. Matrimonios anuais no conxunto municipal. B. Matrimonios zona urbana.

Breve reseña biográfica do fotógrafo don Xosé Ramos Garrido (Codeseda, A Estrada, 1887-1967)

José Javier Ramos Pérez

A tódalas persoas que contribuíron a facer posible este traballo, especialmente a don Manuel Antonio Rodríguez Barreiro e dona Xosefina Pereira.

Polos cumes dos montes de Codeseda aparecían paseniñamente uns raios de sol que semellaban espertar do sono da noite anunciando un novo día, outra xornada máis.

Pero na aldea de Barro, na parroquia de San Xurxo de Codeseda, na casa grande, oíanse os choros dun meniño recién nado e víase correr ás mulleres na procura de panos e auga quente para darlle os coidados tradicionais á nai que o trouxera ó mundo. Era o 9 de decembro do ano 1887 e a mañanciña de xiada blanqueara as leiras e os prados que había ó carón da casa do neno. Seu pai, Anxo Ramos, andaba na procura de leña para acender o lume, namentres a súa dona, nai da criatura, tapábase ben coas mantas para quecer e dar calor ó seu fillo.

Tiña o meniño catro irmáns que case non lle facían caso porque xa parecía moi normal o nacemento dun neno, pero así e todo subiron ó estrado para velo. Un deles dixo:

-éche ben pequeniño-.

Paseniñamente o neno foi medrando e xa facía algúns pequenos traballos para a casa e para seus irmáns como ir por leña para manter quente a casa, con aquela lareira acesa todo o día, ou axudaría ós seus irmáns en calquera cousa que fixera falla, como facer algúns recados.

Xa pasaran uns anos, e Xosé, que era o nome do cativo, quería aprender máis e máis, e pola súa conta intentaba ler os libros que había na casa. Seu pai, vendo as ansias de aprender do seu fillo, levouno a Codeseda –á feira, que era como se chamaba o núcleo do pobo por haber feira varios días ó mes–. Falaron cun mestre e quedaron en que Xosé fose á escola tódolos días. Estaba ledado, e máis se puxo cando aprendeu a ler; daquela a súa ilusión era buscar libros para enterarse de todo.

Pouco a pouco, Xosé medraba, xa non lle servían os pantalóns aqueles curtos que lle fixera súa nai. Tomoulle gusto tamén a achegarse ata a feira para charlar cos amigos, pero... faltaba algo: ¡non tiña cartos!

Hoxe é moi doado pedirlos a teu pai, pero naqueles tempos, non había diñeiro para gastar alegremente, e iso pesaba moito no xeito deste mozo que, vendo a necesidade que pasaba, decidiu buscar remedio a aquela mágoa.

Unha tarde que estaba en Codeseda oiu que uns homes, os cereiros, precisaban de xente para o seu traballo, e que recorrían moitos pobos na procura deste produto. A el interesoulle ese choio, e despois de consultar o tema na casa, foron tratar cos cereiros, que eran de Forcarei, e Xosé quedou daquela integrado na cuadrilla.

Efectivamente, o traballo de cereiro non era doado. Había que recorrer moitas aldeas andando; pouca mantenza e, por se fose pouco, un xornal pequeno que malamente cubría os gastos, aínda que Xosé era moi sobrio, e con pouca cousa se conformaba.

Pasaron uns anos e non atopaba acougo; o traballo era moito e os cartos que podía aforrar eran escasos. Nunha conversa cos amigos enterouse de alguén que marchara para Arxentina, alá na lonxana América, e cando escribiu dixo que alí había traballo a feixes, e

pagaban ben e ademais a vida era doutro xeito, e que non había aldeas, pois vivían nuns pobos que eran amplos e bonitos. De regreso para a casa no miolo de Xosé foi agromando aquela idea: ¿Por que el non? Con esa teima, sentado ó carón do lume, aquela noite explicoulle a seus pais e irmáns esa posibilidade, e tamén cal era o principal atranco para marchar: “os cartos”.

Deitáronse todos, pero este mozo quedara engaiolado pola viaxe que faría. Non tiña data, pero faríaa. Por fin, solucionado o tema económico, colleu rumbo ás soñadas terras americanas, concretamente chegou a Buenos Aires, a capital da Arxentina. Tería aproximadamente 24 anos e agora estaba disposto a comer o mundo.

Como tiña un coñecido na grande cidade, foi cabo del e perante uns días tivo cama de balde, por mor desa amizade. Aproveitou o tempo para dar unhas voltas polas rúas que lle pareceron enormes, cousa nunca vista polas terras de España. Había uns grandes cristais que cubrían uns cachos da fachada das casas, e dentro víanse cousas de todo tipo: vestidos, ferramentas, revistas, alimentos, etc. Toleaba co que se podía ver dende a rúa.

Pero a boa vida ten un remate, así que se puxo a traballar, primeiro cun xastre italiano, logo cun panadeiro e... sabe Deus cantos traballos faría.

Nas horas de descanso, adoitaba ler ou pasear por esa grande urbe. Precisamente nun deses paseos veu nun escaparate unha cámara escura para sacar fotos ¡Era o que buscaba! Non sabía usala nin posuía coñecementos de fotografía, de modo que axiña trabou amizade co dono da tenda quen, moi amablemente, lle ensinou a cámara e ademais deulle as instrucións. Mesmo lle ofreceu traballo, que Xosé aceptou no mesmo intre.

¡Qué ledicia! Apareceulle o que andaba buscando. Podo asegurar que estaba coma un neno cos zapatos novos. Así aprendería un oficio que en Codeseda ó menos non tiña competencia. Pero tendo tanto contento, chégalle da súa terra, unha mala nova “Morreu teu cuñado, o esposo da túa irmá María”.

Querer quereselle a todos, pero sempre hai un cariño especial para algunha persoa e eso era o que Xosé sentía por súa irmá. Pensaría “agora queda soa, e non ten quen mire por ela”, e esta pena roíalle as entranas e non lle daba acougo, así que tomou a determinación de voltar á súa terra e estar ó carón da súa irmá para o que precisase. E así o fixo.

De volta na súa aldea, o barro da aldea de Barro luxáballe os zapatos e o traxe, pero el quixo seguir vivindo na casa paterna ó carón da súa querida irmá. Os días van pasando e as bágoas xa se murcharan nas meixelas dos dous irmáns. A vida había que seguir vivíndoa, e entón aparece Xosé facendo fotos coa súa cámara de madeira e fuelle negro de tela.

Aproveitando os días de feira en Codeseda, Xosé colocaba un pano na parede dunha casa, para que lle servise de fondo nas fotos. Despois de sacar unhas cuantas, ó remate da feira, marchaba para a aldea, levando todo, e perante a semana tiña que facer a fartar. Estaba moi tranquilo para facer o que quixese. Co tempo, unha vez que a xente vía a calidade das fotografías, viñan máis e máis clientes e o fotógrafo cáseque non podía descansar nin para xantar. Por certo que tomaba o seu cafeciño nun bar que había no lugar da Sagrada, preto da fonte. Nese café unha moza xeitosa, algo nova de máis, á que lle botaba o ollo facíase ver e pouco a pouco fóronse coñecendo e en pouco tempo chegaron a un acordo para casar. A cerimonia celebrouse o 18 de Xaneiro do ano 1926 na parroquial de Codeseda.

Despois da consabida lúa de mel, Xosé e Xosefa, a súa dona, viviron na casa do café no lugar da Sagrada, onde el fixo o seu estudio permanente.

Na vida do novo matrimonio cada un tiña un cometido distinto; Xosefa adicábase ó traballo da labranza e Xosé ó de fotógrafo ou retratista, nome polo que tamén se coñecía daquela o oficio. A xornada de Xosé escomenzaba bastante cedo, preto das sete da mañán no tempo de inverno e se era polo verán aínda máis cedo. No domingo, que era o día no que viña a xente, primeiro cum-

O retratista de Codeseda don Xosé Ramos e a súa esposa Xosefa Pérez.

plía con Deus indo á primeira misa da parroquia e á volta, dende lonxe, xa vía o traballo que tería pola cantidade de xente que estaba ó carón da súa casa.

Había mozas, moitas mozas, e xente maior con nenos, algúns bebés, esperando. Dentro da casa, unha pequena sá servía para peitearse as mozas para saliren guapas nas fotos. Este cuarto, como era empregado en grande maneira polas mozas, para sempre levou ese nome “cuarto das mozas” que así era chamado por nós moito tempo despois de deixar de facer fotografías.

Xosé, pola semana, adiantara o traballo. Unha vez ó mes preparaba os ácidos que empregaría para o revelado das placas e dos papeis fotográficos. Mercaba a hidroquinona e outros produtos, primeiro nunha tenda de Vigo e finalmente en Santiago. Logo cunha pequena balanza, preparaba eses líquidos coas súas propias mans, que por certo tiñan os dedos de cor marrón por andar con eles nos ácidos e tamén por fumar. Antes de sacar as fotos tiña que poñer a placa no cliché, e isto leváballe un tempo sobre todo cando tiña que cortar os vidros dentro do cuarto escuro e sen apenas luz, para que non se velasen os negativos.

Estes clichés metíaos nunha maleta de coiro de cor negra, e con ela baixaba as escaleiras para dirixirse á sá. Esta comprendía un espacio de aproximadamente 12 metros de longo por 6 de ancho, cuberta con cristais.

Nunha parede do fondo había unha pintura que semellaba o escenario dun teatro, con cortinas e flecos, e precisamente ese era o fondo que saía nas fotos. Un armazón de madeira e ferro sostíña a máquina de retratar que mercara en Bos Aires, e enriba dela, un pano negro. Xosé dicíalle ó cliente como se tiña que por, un pouco ladeado, a cabeza erguida e un leve sorriso, dependendo da finalidade da foto.

Cubríase co pano negro e miraba dentro desa escuridade a figura da persoa que estaba alí diante. Cando todo estaba do seu gusto, dicíalle un pouco mais alto ¡Agora estéase quieto! e axiña se escoitaba un “clic” cando o fotógrafo premía o disparador e así remataba a primeira fase deste traballo.

Con cada persoa tiña que repetir a operación, e non é de extrañar que ás veces o fotógrafo xantase á hora de merendar, pero iso non lle causaba trastorno. Primeiro era o traballo e despois o lecer, e digo isto porque, axiña que xantaba, adoitaba xogar a partida ó dominó no bar de Ignacio en Codeseda, tendo de compañía sempre a seu cuñado, o barbeiro Benigno e a dous amigos máis. De vez en cando, esa partida era interrompida polo fillo máis novo do fotógrafo que lle ía pedir unha peseta para caramelos.

De volta á casa, despois de cear escoitando o parte da radio, metíase na cama lembrándolle á muller o plan de traballo do día seguinte, que coma sempre escomenzaría a primeiras horas da mañá cando o espertaba a sinfonía desafinada de tres ou catro reloxos que el mesmo arranxara pois tamén era aficionado a iso.

Na sá de arriba había unha pequena habitación de aproximadamente catro metros cadrados á que se lle chamaba o “cuarto escuro” e realmente era así. Formada por tres paredes de madeira e unha parede propia da casa, era efectivamente, unha sá escura porque non tiña luz eléctrica, só un pequeno candil. Entrando nese “cuartucho” por unha

porta de madeira, enfrente estaba unha parede de pedra, e á nosa dereita unha de madeira cun estante alto onde Xosé tiña placas e papel fotográfico virxe. Á nosa esquerda, unhas cubetas tamaño folio colocadas enriba dun estante e a continuación un candil. Era un queixonciño de madeira cun pequeno cristal vermello ou verde que tiña dentro unha botelliña con gas e unha pequena mecha que estaba acesa.

Mesmo detrás dela, colgado dun craviño, había un reloxo coma os de bolsillo, que só tiña a agulla dos segundos.

Por suposto que tamén hai unha cadeira de madeira, moi pesada, que lle servía ó fotógrafo para facer o seu traballo sentado. Neste “cuarto escuro” cortábanse as placas, que eran de cristal, cun diamante, e con moi pouca luz, como xa dixeran. O seguinte proceso paso a relatalo: collendo os clichés que estaban na maleta negra, sacáballes con coidado a placa xa impresionada que axiña metía no ácido de revelar situado na primeira cubeta ó carón do candil. Cando era verán non había problema, pero no inverno tiña que quentar o ácido cun pequeno papel. Axiña xurdía a figura da persoa en negativo, e contando o tempo, collía a placa, lavábaa na auga da segunda cubeta, e de seguido introducíaa na terceira cubeta onde estaba o líquido fixador, e alí botaba uns minutos. Con cada placa positivada tiña que facer a mesma función ata rematalas todas.

Despois de pasalas outra vez pola auga, collía unhas pinzas da roupa preparadas cun ganchiño de aramio e colgaba cada placa a secar dentro da casa durante toda a noite. Pola mañán, tamén con coidado, recollía as placas e metíaas nunhas caixas de cartón para levar a cabo o seguinte proceso: o retoque. As emulsions das placas adoitaban ter defectos que logo ó revelalas daban en puntinhos brancos. Tapar eses “desperfectos” era o labor do proceso de retoque.

Para facer posible iso, o fotógrafo construíra un aparello de madeira coma unha caixiña dos puros, cun queixonciño dentro onde se gardaban os instrumentos do retoque. Enriba dela, fixera unhas patas e un cadro de madeira cun cristal no que tiña un oco polo que pasaba a luz, que previamente era reflexada nun espello colocado

debaixo. Ó pasar a luz, os defectos aparecían en manchiñas brancas que habia que “reparar” para que a foto saíse ben. Botándolle á placa unha capiña de resina onde o precisase, o fotógrafo, cuns lápices especiais, moi afiados e tinta procuraba tapar esos defectos. Como era labor de moitas horas, a radio era a súa compañeira xunto cos pitillos de picadura que él mesmo liaba.

Dependendo da cantidade de placas, eran moitas horas adicadas a este traballo de “pintura” pero todo era feito para que as fotos saísen perfectas, e o cliente quedase satisfeito.

Rematada a sesión de retoque, as placas voltaban ás caixas con moito coidado de non producirlles raiaduras coas unllas ou con calquera cousa ata o seguinte proceso que é o de facer a foto final.

E de novo ó cuarto escuro e veña traballar. Nos negativos –nome que se lle dá á placa–, está impresa a imaxe e agora hai que positiva-la, –pasala a papel–. Para iso o fotógrafo de Codeseda ideara un cadriño de madeira adaptable a varios tamaños, cunha tapa por detrás. Nese cadro colocaba a placa e pegada a ela un pedazo de papel fotográfico. Pecha o cadro, mira o candil e o segundeiro, e expón ese cadriño coa placa e co papel á luz do candil, tan só uns cinco ou seis segundos. Co cristal vermello tapa despois o candil e bota o papel no ácido de revelado na primeira cubeta, igual que coas placas. Pasan uns segundos e... aparece a figura, a que chamamos foto. O fotógrafo fai primeiro unha proba para medir os segundos que lle ten que dar de luz, porque se son poucos non sae e se son moitos quéimase a foto. Se á primeira o resultado é satisfactorio, xa vai facendo o resto, e se non, ten que experimentar con outro papel e outro tempo de exposición á luz.

Este proceso había que repetilo tantas veces coma fotos faría, e dependendo da dureza da placa, así tiña que modificar os segundos de luz.

Nun domingo normal de traballo tiña encargos para facer 40 ou 70 fotos para entregar nos seguintes quince días, o que dá idea da súa capacidade de traballo con medios moi rudimentarios se o queremos

comparar cos de hoxe. Unha vez feitas tódalas fotos e sacadas do fixador, eran metidas nun caixón moi semellante a un dos das botellas das cervexas de hoxe, “made in feito na casa”. Collía o “moble” cheo de fotos, e leváboo á fonte, unhas veces á que está no medio da Sagrada e outras á que está máis abaixo e incluso á fonte da Devesa ou a das Hortas, con tal de que lle caese moita auga enriba calquera era boa. Deste modo sacáballe ás fotos calquera resto de ácido que puidese quedar deteriorando a fotografía co paso do tempo. Na fonte estarían unhas catro ou cinco horas. Por certo que cando había unha voda de coñecidos, ás veces a xente abría o caixón por curiosidade e miraba, e mesmo algún “caradura” levou algunha foto.

Recollido o caixón coas fotos ben enxaugadas, secábanse na mesma sá na que se secaban as placas, semellaba aquilo un tendedeiro con moitos panos brancos pequeniños. No decurso da noite tiñan tempo de secar, así que pola mañanciña seguinte, o fotógrafo collía a banquetiña para chegarlle e retiraba unha a unha as fotos, que, xa ben enxoiatas, colocaba en caixas para o procedo de retoque.

O retoque das placas era traballo meticuloso, non o era menos o “perfilado” de cada fotografía. Nas fotos adoitaban sair defectos; unhas veces eran coma manchiñas redondas brancas que podían atoparse na cara ou na vestimenta do fotografado e outras xurdían pola falta de elementos, por exemplo cando lle sacaba a foto a un calvo non aparecía o límite da cabeza. Estas dúas mágoas eran as que lle daban traballo ó fotógrafo, que coa radio acesa e o seu pitillo nos beizos procuraba, coas tintas e plumas, refacer eses “entornos” para que o cliente estivese satisfeito e aínda mellorado se cabía.

Empregando plumas de galo cortadas, e mollándoas nas diferentes tintas conseguía unha uniformidade de cor xa daquela, cando aínda non coñecían o “photoshop”. Retocadas e ben rematadas, poñíalle o cuño. Cando empezou a traballar empregaba un selo, pero máis tarde inventou unha pequena prensa na que tiña gravado *J. Ramos*. No lado esquerdo e abaixo aparece ese nome, troquelado na foto ó metela nesta pequena prensa.

O fotógrafo tiña dúas guillotinas, unha de borde liso e outra máis grande de corte de serra. Precisamente con esta, que era a máis grande, facíalle os bordes ás fotos, que lle daban un aire moi particular, xa que outros fotógrafos cortaban as fotos en liso. Despois de cortadas e recortadas había que mandalas ós seus donos. Ás veces, se non podían vir eles, mandaban a un veciño que viñese á feira pero o máis habitual era envialas por correo ou polo coche do leite. Para iso había que estar á espera de cando pasaba e dándolle unha pequena propina non había problema algún.

Xosé Ramos, cando sacara a foto, escribía nunha libreta o nome e a dirección da persoa, para mandarllelas, pero ás veces, por erros no enderezo ou porque non pasaran a recollelas, moitas fotos nunca chegaron ó seu destino, e quedaban na casa esquencidas. Ás veces, aparecíalle un traballo extra. Resulta que na casa de Menganito ou de Fulanito había unha fotografía dos avós, que estaba desfeita e traíanlla a Xosé a ver se podía facer algo por ela. Eran as famosas “ampliacións”. Collendo a foto coa cabeza para abaixo, colocábaa nunha taboíña que tiña no estudio, e sacáballe deste xeito, unha nova foto. Así, tendo a placa, despois de revelala e retocala, comenzaba o proceso da “ampliación”.

As ventás da casa tiñan contras e preparara unha abríndolle un orificio para poder colocar alí unha máquina de fotos, pero posta ó revés, de tal xeito, que a luz entraba por detrás, e ó poñer a placa dentro, saía a imaxe por diante, polo obxectivo. Enriba dunha mesa grande, outra mesiña de noite pola traseira e alí clavado un cartón branco. A imaxe, ó xeito do cine actual, proxectábase naquel cartón. Dáballe para adiante, ou para atrás ata lograr o enfoque perfecto, o que ás veces era imposible porque a luz natural non era a axeitada e debía deixar o traballo para outro día. Pero se todo ía ben, collendo un papel virxe fotográfico colocábao enriba do cartón branco, e dándolle uns segundos de luz, metíao no ácido a ver se saía ben. Se así era, craváballe unhas puntñas nos lados para colocar mellor o papel no que se faría a foto ampliada que adoitaba ser de 30x40 cms. ou máis.

Unha vez que o papel estaba no seu sitio, a escuras, abríalle o obxectivo e a luz o traveso da placa, impresionaba o enorme papel fotográfico, que logo o fotógrafo gardaba nun sobre moi grande, para cando tivese tempo de facerlle o revelado, que podía tardar uns días ou algúns meses.

Para este mester as cubetas de latón, de case un metro cadrado cada unha, estaban mediadas de ácido, auga e fixador, seguindo o mesmo xeito que coas fotos pequenas, tanto na estancia na fonte coma no retoque que aínda era moito máis complicado, porque as fotos orixinais ás veces estaban estragadas polo paso do tempo ou o mal coidado. Estes traballos levábanlle moito tempo pero ó rematalos víaselle a satisfacción polo traballo ben feito.

Nos derradeiros anos de fotógrafo, foise extendendo facer as fotografías de color pero non coma as de hoxe, senon as chamadas “iluminadas”. Eran as mesmas fotos, que levaban unhas cores pintadas. Xosé non quixo quedarse atrás, e mercou en Vigo un estuche con botelliñas que tiñan tintas de moitas cores. Levoulle tempo idear un método axeitado, ata que atopou unha herba que nace nos sitios húmidos de cor moi verde, e con esa herba, cortándoa, conseguiu “iluminar” fotos, que parecían de color, pero non tan ben logradas coma as de hoxe.

Non sabemos a cantidade de fotografías que sairon do estudio do Fotógrafo de Codeseda ó longo da súa vida profesional, pero sí pode aportar un dato; cando se lle fixo unha reforma á casa, había unha habitación chea ata o teito, de placas do traballo diario. Como non había espacio para tanto “cristal”, colleron o carro e leváronas todas para unha leira en Custiód, preto da aldea de Fontenlo, e alí quedou desparramado o traballo de moitas horas, feito coa ilusión da perfección e de contentar ós clientes.

Unha doenza foi minando a saúde do fotógrafo, que pouco a pouco foi deixando o traballo, esmorecendo a súa lectura do xornal e das revistas e albiscando a modernidade do aparato da televisión, en branco e negro, coas imaxes en movemento que tanto lle atraían.

O día 10 de Xuño do 1967, finou Xosé Ramos Garrido, máis coñecido como Fotógrafo de Codeseda, e ese día rematou a vida dun home que soubo traballar honradamente, que gostaba de complacer a todos coas súas fotos, e que adicaba horas e horas a perfeccionar os seus coñecementos e mañas, coma as de arranxar reloxos, ou traballar de carpinteiro facéndolle as caixas ós reloxos de parede.

Como pai de familia, lembro sempre a súa disposición a atender ós fillos, e mesmo a facerlles xoguetes, coma aquela bicicleta de madeira que foi toda unha atracción en Codeseda, fronte a outro “triciclo” de ferro dunha nena veciña. A lectura do xornal “El Pueblo Gallego” ó que estaba suscrito, e tamén de multitude de revistas e libros, conformaban a vida desta persoa que tiña que escoitar “O parte das dez da noite” na radio nacional, como punto de arranque para facer plans para o día seguinte.

Escolma fotográfica de Xosé Ramos

Tres irmáns. Apréciase no ángulo inferior esquerdo, troquelado na foto, o nome do autor: J. Ramos.

Sacerdote o día da súa primeira misa.

Mestres e alumnos coa bandeira española.

Neno seminarista coa sotana
moi ben abotoada.

Dúas fermosas labregas de Codedesa retradas no estudio de Ramos.

Elenco de actores do grupo de teatro parroquial de Codedesa mostrando un retrato do Papa Pío XII.

A Virxe da Guadalupe do Santuario da Grela (Codeseda), coloreada no retrato orixinal.

Mestre de Codeseda cos seus alumnos no estudio fotográfico de Ramos. Escoltan ó profesor algúns “nenos soldado” cos seus fusís de pau.

O batallón infantil, co seu capitán ó fronte, en plena parada militar.

¡Inaudito! Unha marela no estudio do fotógrafo.

Simpático grupo de curmáns.

Aprendiz de conductor.

Primeira comunión.

PO-3358... xa pasaron anos. Fachendoso conductor en Codeseda.

Peregrinación parroquial saíndo da Alameda de Santiago co seu párroco ó fronte.

De maior a menor: tres irmanciños excelentemente retratados.

Xuntanza de nenos e catequistas no adral de Codeseda.

Familia con neno en bici ... de pau.

Foto familiar do retratista de Codeseda.

Reunión de Acción Católica de Codeseda.

Fregueses co seu párroco.

Tres amigas en formato elíptico.

Xantar campestre na romaría da Guadalupe no campo da Grela.

Retrato dun matrimonio de Castrelo (Forcarei).

... e a cabra tivo cabritos. Foto no estudio de Ramos.

Unha anciá.

Panorámica dun sepelio en Fontenlo (Codeseda).

Saíndo de excursión.

Un anxiño ben miúdo...

Fotografía dos alumnos da escola de Arca fronte ó Palacio de Oca. Segundo relata o diario *El Emigrado* do 7-7-1927, exemplar cedido ó Museo por don Manuel Antonio Rodríguez Barreiro, de Arca (A Estrada): *dispuestos en filas de a dos yendo al frente la bandera nacional conducida por el niño José Pereira, partieron hacia Codeseda en donde esperaba un coche de la Empresa "El Comercio". Ya allí, y después de que los niños habían ocupado su respectivo lugar, se unió a los excursionistas el fotógrafo José Ramos de Codeseda ...*

Primeira catalogación dos documentos do fondo de Miguel Nine Novais

Damián Porto Rico

O fondo do político estradense Miguel Nine, eminentemente epistolar, foi recuperado para a historia e para a memoria da nosa comarca en virtude de loubable doazón de Dores Araúxo Arias ao Museo Reimóndez Portela, onde se custodia na actualidade xunto cos seus instrumentos de descrición, sen desbotarse a súa futura dixitalización en aras dun mellor servizo aos investigadores que o soliciten. Vaia por diante o noso agradecemento a persoas que, como “Noni” (alcume agarimoso co que é coñecida na vila), son partidarias de ceder os vellos papeis a institucións que os poñan en valor antes de que esmorezan nos faiados e adegas a mans dos fungos.

O volume da documentación é modesto e o seu estado de conservación bastante bo, polo que non foi preciso actuar sobre ela nada máis que no tendente á súa instalación axeitada, distribuíndoa en 7 unidades de instalación e as súas correspondentes carpetiñas. Deixamos para un futuro a súa ordeación, tarefa que non nos parece urxente polo momento dado o seu carácter máis próximo a unha colección que a un fondo no sentido arquivístico.

A finais do século XIX e principios do XX detentaban o poder político estradense os membros do denominado partido liberal. O distrito electoral de Lalín-A Estrada mantíñase baixo o dominio

caciquil de Antón Aguiar Correa (vulgo marqués de la Vega de Armijo) e de Xosé Riestra actuando o primeiro como deputado nas cortes españolas e manifesto rival de Uxío Montero Ríos de cara a acadar a xefatura do partido. No eido municipal estradense estaba a vivirse unha forte pugna interna entre dúas faccións deste partido de sistema, unha encabezada por Miguel Nine e Faustino Ulloa e a outra por Laurentino Espinosa¹. A facción deste último, a decir de Xoán Carlos Garrido², establecerá unha alianza cos carlistas e cos socialcatólicos co obxectivo de desprazar a Ulloa e Nine. Do grupo de deputados provinciais elexidos no distrito, salientan Miguel Nine e Gumersindo Outeiro. O primeiro desempeñou o oficio de procurador dos tribunais entre 1869 e 1916 e o segundo o de “propietario” (era dono da fábrica de papel da Barreira e señor do próximo Pazo da Mota, en San Martiño de Riobó), acadando a presidencia da Deputación provincial e o cargo de gobernador civil de Ourense.

Mentras que a facción de Laurentino Espinosa tiña no xornal “El Estradense” o seu órgano de publicidade, a de Miguel Nine manexaba os fíos doutro periódico, “La Voz del Pueblo”. Curiosamente ambos comenzaron a publicarse en 1906, sen dúbida co afán de captar as vontades e os votos da incipiente burguesía letrada estradense³, emulando o que levaba anos facéndose noutros países europeos e mesmo en España.

Non é este artigo lugar para efectuar ningunha análise das motivacións políticas ou ideolóxicas destes grupos de poder ou camarillas

1 Alcalde do concello entre 1895 e 1901.

2 Garrido Couceiro, X. C., Lago Peñas, P. e Martínez Barreiro, M. “Entre el clientelismo y la movilización. El municipio pontevedrés de A Estrada en la primera década del siglo XX”. En Revista de Investigaciones Políticas y Sociológicas (RIPS), vol. I nº 2. Santiago de Compostela 1999. Páxs. 103-108.

3 No primeiro número de “El Estradense”, o 15 de decembro de 1906, recoñeciase explícitamente ao marqués de la Vega de Armijo como “único jefe político” e a Riestra como benfeitor e mecenas ao que se lle debía a nova igrexa ou a estrada da Ulla. Desde este mesmo xornal se publicitou a compra da illa de Cortegada para regalarlla á Casa Real española como residencia estival, co nada velado obxectivo de acadar para A Estrada un tramo de vía no tramo de ferrocarril Monforte – Vilagarcía.

nin somos nós quen de efectualas nin de procurar respostas que deberán dar os historiadores. Unicamente pretendemos poñer á súa disposición un instrumento máis que, xunto a outros como o Fondo Solla do Museo de Pontevedra (tamén en gran medida formado por correspondencia) ou as hemerotecas, contribúa a aclarar un dos períodos máis interesantes da vila estradense.

Aínda así, da lectura completa que tivemos que facer para inventariar o fondo, non podemos menos que sacar algunhas conclusións sucintas. E sen dúbida a de maior actualidade e concordancia cos tempos presentes non pode ser outra que a principal motivación destes individuos, asociados en forma de rede clientelar, non era senón o que G. Sartori denomina reparto dos despozos do poder: así, mediante o control dos mecanismos de poder locais, a facción de Nine e Ulloa conseguíu colocar a este último ao fronte da recadación de arbitrios municipais (posto no que se mantivo 30 anos sendo acusado reiteradas veces de enriquecerse a costa de repartos fraudulentos de impostos⁴), ao seu fillo ao fronte da dos concellos de Forcarei e Cerdedo, ao seu sogro Maximino Araújo como secretario do concello estradense, ao seu cuñado Xosé Penas como concelleiro municipal, ao seu xenro Xenaro Outeiro na Alcaldía entre 1904 e 1906, ao cuñado deste como presidente do Casino, ao seu consogro como contratista municipal e logo como alcalde entre 1906 e 1914...

Infírese pois do estudo dos papeis o uso discrecional e fraudulento dos mecanismos de poder por esta pseudoelite local, que sabemos non tivo reparos en recorrer ao fraude electoral actuando sobre a Xunta Electoral do Censo, boicotear mesmo a política sobre montes do goberno central ou flirtear ca ilegalidade para conseguir unha rede clientelar mellor que a do partido rival.

Sobran exemplos: unha nota de agradecemento a Miguel Nine do Xefe da Sección de Contas Municipais do Goberno Civil de Pontevedra, agradecéndolle o voto que fixo posible o seu novo

---

4 Vid. nº 98 de "El Estradense".

destino⁵; Ramón Paseiro non deixa pasar a ocasión de recordarlle “que en unión de Dn. Gumersindo y Dn. Faustino escribiesen al Sr. Marqués para que me recomendase al Presidente de la Territorial, para ser nombrado Juez Municipal de Gomesende”⁶; Teodosio Rodríguez lle solicita a asistencia á reunión da Deputación Provincial e o seu voto para acadar o nomeamento de Director de Camiños⁷; o rector da Universidade de Santiago, señor Troncoso –ao que Nine promocionara anteriormente–, remítelle noticias “de su recomendado D. Manuel Pena para la sustitución de la escuela de S. Jorge de Veá, como deseaba”⁸... Cadeas de favores que se perpetuaron na figura da súa filla, Melania Nine Fraga: véxase a tarxeta informando que “su recomendado Daniel Rodríguez fue aprobado con la nota máxima. Su contrincante aprobó con nota inferior, por lo que se propone el de V. a Madrid, y creo será el nombrado”⁹.

Á intervención desta ralea de políticos tamén semella deberse boa parte da xénese urbanística do concello. Veláí exemplos como a carta que lle dirixiu a Nine o secretario do concello: “Querido Miguel: Me parece que no tenemos dinero para pagar á D. Pedro, por lo que verás de la adjunta nota. Las 3.000 pesetas de la huerta nos parten, y hemos de ver si se va pagando a los otros, para poder abrir hasta Bedelle, y si (como dice Otero), hallamos quien preste el dinero para D. Pedro”. Na que se amosa ademais preocupado pola influencia da prensa opositora ante os seus manexos: “por que nos dejaría destartalados ante la opinión, y el “Estradense” tocaría la alborada por todas las aldeas, con su correspondiente punto de Muiñeira”¹⁰.

E as súas actuacións estendíanse polo rural, tentando meter baza no incipiente agrarismo (movemento no que A Estrada foi pioneira)

5 Signatura 172.

6 Signatura 176.

7 Signatura 204.

8 Signatura 201.

9 Signatura 245.

10 Signatura 193.

e mesmo, se podían, socavar as bases económicas dos seus rivais. Neste senso resulta relevante a carta de 15 de abril de 1907 dirixida a Miguel Nino por Faustino Ulloa referida á presa de Pina, en Paradela: “Mi querido amigo: el día pasado 13 estuvieron aquí el Ingeniero Picó y un ayudante quienes en unión de Pardo y el Notario fueron a reconocer la Presa o aqueducto de Paradela, y aunque el Gobernador mandaba al Alcalde citase a los interesados para que concurriesen allí no hubo tiempo para citar a los de Paradela ni la Alcaldía sabía quiénes son los interesados [...]. Estos amigos ya querían que fuese junto a V. una comisión no sólo para que V. hable y entere al Gobernador, sino también para presentarse con V. al Sr. Marqués para que también se entere de la justicia que asiste a las parroquias de Paradela y Barbud para no dejar llebar el agua conque siempre regaron y riegan sus fincas, y que sin dicha agua quedarían todos en la miseria; pero yo aprovechando la ocasión de hallarse V. ahí les dije que por ahora bastaría escribirle ésta. Dicen que Pardo no perdona medio para impedir que compongan la presa los de Paradela y a evitar que tanto el Gobernador como el Marqués se comprometan, le enteramos a V. para que hable y entere también de todo a dichos señores. [...] P. D. Nuestro comité electoral va a publicar una hoja a los lectores para neutralizar la propaganda del Estradense, en ella se prescinde de injurias personales [...]. Si V. leyó el último número del Estradense ya vería como nos ponen sobre todo a V y a mi”¹¹. Non é ocioso lembrar que Camilo Pardo, promotor da protoindustrialización dos ríos estradenses e da primeira electrificación da vila baseada na forza hidráulica pertencía á camarilla rival.

Tampouco faltan referencias á vida familiar e persoal, das que se poden entresacar opinións ou deducir a marcha da política española. Algunhas delas poden resultan cando menos raianas na xenofobia desde unha perspectiva actual, como o caso da carta que lle dirixiu a Nino en 1907 o Administrador especial de Rendas Arrendadas

---

11 Signatura 175.

de Barcelona: “Amigo mío la población es hermosa y la gente cada día más antipática, pareciendo no vive como en España sino en el extranjero pues apenas se oye hablar castellano, pues aún estos para no adquirir su odiosidad, principalmente si se dedican al comercio, hablan todo catalán. Yo no les entiendo ni quiero [...] Sigo aquí como sabe Justo por complacer al Director General que dijo vería con disgusto pidiese otro cargo y si continuo teniéndolo contento puede serme bueno para ascender al cumplir los dos años, por lo demás es destino de trabajo [...] y población cara para todo y en otra capital tendría vida de canónigo por menos gasto. Cuando fue la reunión de las Diputaciones (para comer y divertirse) esperaba ver a V. por esta, pero ustedes tuvieron pudor para no hacer a la provincia ese gasto tonto y sólo de recreo para los agraciados con la Comisión”¹². Otras aluden en termos pouco respetuosos a Maura ou a Montero Ríos.

Tamén é doado rastrexar a praxe procesal da época mediante os numerosos borradores e copias de preitos conservados no fondo, adquirir noticias de persoeiros estradenses e foráneos ou coñecer os nomes doutros letrados e procuradores (Anxo Vilar Carreira, Xesús Durán Taboada, Bieito Barcala Rodríguez, Cándido Barros Villorado...).

Como vimos de ver son numerosas as posibilidades de investigación que ofrece este fondo. Cómpre sulñar, como colofón aclaratorio, que o devir desta documentación e o seu almacenamento fixo que se acumulasen ao fondo papeis que non pertenceron en orixe a Miguel Nine Novais. Nin tan sequera á súa familia. Porén é posible atopar documentos desde o ano 1694, pasando por correspondencia da súa filla Melania, ata fotocopias de 1988, que se conservaron e describiron por descoñecer o paradoiro e estado dos orixinais. Nun futuro, comprobados estes extremos, será posible proceder á súa eliminación ou expurgo.

Tamén podemos vaticinar que o fondo Miguel Nine podería incorporar nun futuro –mesmo sería desexable– máis documentación encol

---

12 Signatura 167.

desta persoaxe. Por exemplo, cóstanos que nos anos setenta aínda se convocaron bolsas para estudantes no Seminario Conciliar de Santiago. En concreto a denominada bolsa “Nine Novais” para descendentes lexítimos de Miguel Nine ata cuarto grado e para “todos los descendientes del Notario que fue de La Estrada, D. Manuel Santamarina, en turno alterno con el primero”¹³.

Primeira catalogación do Fondo Nine Novais

U. I. nº 1

001. 5 de maio de 1855

Atado de 22 follas ca partilla de bens de María Docampo.

Comparecen don Francisco Fraga, Xosé Fraga, Vincenzo Fraga e outros da súa familia para facer partilla de bens e efectos que fincaran despois do pasamento de María Docampo. Comenza co nomeamento amigable de perito na persoa de Domingo Antón de Noboa, veciño de Santiago de Tabeirós e seguen os memoriais de bens (labradío, carballeiras, toxeias...) e de bens gananciais, a distribución e pago aos diversos herdeiros e a aprobación das partillas.

002. 1873

Atado de 48 follas, contendo “Yndice de las escrituras matrices que en el año de 1873 dió fé el Notario del distrito de Estrada Dn. Manuel Santamarina”.

003. 1877

Atado de 73 follas contendo documentos entregados por don Antón María Paseiro e relacionados cos bens litixiados e partidos ao falecemento de don Manuel Luces Reloba: inventario de capital de

13 Boletín Oficial do Arcebispado de Santiago, nº 3250, de 20 de xullo de 1974. Edicto de bolsas no Seminario para o curso 1974-1975.

dona Carme Miranda Xil, inventario de bens gananciais devengados do seu matrimonio, borradores de contas...

Hai tamén acta do 1º de novembro de 1877 motivada pola morte de dona Carme Miranda (acaecida o 21 de outubro de 1870), con comparecencia dunha parte do seu viúvo don Manuel Luces e Gómez de Reloba, rexistrador da propiedade do partido da cidade de Chiclana residente na Estrada; e doutra os seus fillos: don Ricardo (notario no partido de Montes), dona Laura (asistida e autorizada polo seu marido don Masimimo Araújo, Secretario do concello estradense), don Xosé e dona Beatriz Luces Miranda. Don Miguel Nine, procurador no xulgado compareceu na acta “en representación y como curador ad litem del incapacitado Don Antonio Luces Miranda que reside en el Manicomio provincial de Valladolid”, para facer partilla dos bens que fincaron da defunta mediante o perito don Xosé Insua.

Os bens estaban sitos en Trasmonte (77 partidas), nos Cebados de Aguións, na Estrada (na extinta rúa Ulla), en Toedo, en Matalobos, en Portela...

Contén timbres soltos.

004. Febreiro de 1880

Pagaré de compra de bens nacionais do clero na provincia de Pontevedra a favor de Xosé Graña. Corresponde ao 13º prazo do pago da cantidade en que foi rematado ao seu favor un terreo “llamado Rivas sito y procedente de las Animas de Folgoso y de la cual tomaré posesión mediante haber entregado en Tesorería la parte en metálico, según carta de pago de esta fecha núm. 546 que obra en mi poder; quedando hipotecada la misma finca, como previene el artículo 154 de la Real Instrucción de 31 de Mayo de 1855, al puntual pago del presente pagaré, que suscribo [...] en Pontevedra á diez y siete de Febrero de mil ochocientos sesenta y ocho”. Do 17 de febreiro. No reverso nota da toma de razón do pago do pagaré en Pontevedra a 21 de febreiro.

005. 18 de xullo de 1884

Plego de papel selado contendo copia do poder outorgado en Valladolid ante o notario público “Especial de Hacienda de su Provincia” Víctor García, por dona “Elvira Nieto Vallesteros” e o seu marido don Xoán García (“Oficial de Infantería del Batallón Cazadores de la Habana”) veciños ambos desa capital, a don Miguel Nine, Procurador do xulgado da Estrada para que os represente nas labores de inventario e partición de bens do pai de dona Elvira, don Xosé María. Remata con legalización da firma do notario o mesmo día.

006. 15 de setembro de 1885

Atado de tres plegos (seis follas en total) no que don Xosé Ciorraga, secretario do xulgado da Estrada, certifica copia literal de conciliación atendida no xulgado o 5 de setembro de 1885. Nesa data comparecera como demandante Ramón González Collazo, labrador veciño de Santo Estevo de Oca e o seu home bo Xosé Fernández; e como demandados Xoán González Remesar (e na súa representación o procurador don Camilo Pereira por poder outorgado ante o notario da vila León Tornadizo), Xosé Araúxo Batallán, André Barcala Quintela, Fidel Araúxo Batallán, Francisco Araúxo Batallán, María González Collazo, Manuel García Barcala, Manuel Reimóndez Batallán (como marido de Pilar Collazo Remesar), Gabriel Collazo Silva, Manuela Collazo Silva, Manuel Reimóndez Barcala, Xoán Collazo, Vincenzo Mesía Vincenzo, Xosefa da Fonte, Melchor Rilo Cabanas, María Xoana Batallán, Carme Brei Barcala, Antón Barcala Gómez, Xoana Maceira Gambino, Dionisio Ruibal, don Xosé María Ferreiro Caamaño, Xoán Batallán Castro, Felipe González Quinteiro, Xoán Pereiras Barcala, Manuel Gondar Igrexas, Estrela Pardo, don Manuel Brei Barcala, Xosé Brei Barcala, Tareixa Brei Barcala, Rosendo López, Xoán Porto Collazo, Xosé Taboada Porto, Tareixa Isla Servide –todos veciños de Oca–, Tareixa Pedrouzo Cuiña –de San Xiao de Arnois–, Manuel Porto Collazo, Manuel Ribadulla Xestoso –de San Martiño de Riobó– e Segundo Martínez Vilaverde

—de San Cristovo de Remesar. O demandante solicita que os demandados se avenían a nomear perito que revise o prorratado da metade das augas de Figueiras e mananciais que se lle unen. O prorratado fixerá en 1859 o perito don Ramón Barreiro, mais pretendían algúns dos citados alterar a distribución. Tratábase de 84 horas de rego, xa que outras tantas pertencían a outro prorratado.

A maioría dos demandados están dacordo en facelo e en que se encargue do asunto o perito de San Pedro de Orazo, don Xosé María Pereiras. Mais, algúns, como Manuel Ribadulla Xestoso, din que a demanda tropeza con inconvinientes: “En primer lugar deben hacer presentes que María Juana Batallán, demandada, es menor de edad; que no se cuenta con varios terratenientes ó dueños de fincas regadías, entre los que figuran los hijos de Manuel Vilouta, también menores, los de Timoteo Reimóndez igualmente menores y los de Don Ramón Brey, que están en el mismo caso”. “En resumen: los que hablan admiten la práctica del nuevo prorratado, en el orden amigable, siempre que se allanen los inconvenientes advertidos, concurren a la operación todos los interesados, se prescinda de los llamados prorratados antiguos”.

O xuíz declara por avenidos e conformes a demandante e demandados.

007. 11 de febreiro de 1915

Recibo do pago por Xenaro Pena de 34 pesetas por unha casulla de mortalla para don Xoán Eirín. Na xastrería de Evaristo Barcia, de Santiago.

008. 7 de marzo de 1915

Recibo expedido polo xastre Manuel Varela, da Estrada, de ter recibido de Xenaro Pena Eirín “en concepto de apoderado de su madre Manuela Eirín Rodríguez tutora del incapacitado Dn Juan Eirín Rodríguez cura de Sofán (Carballo) y residente en su casa de Sn Miguel de Arca [...] trescientas pesetas; por un traje sarga negra

[...], una sotana [...] y un bonete todo de clase superior [...] para mortaja de Don Juan Eirín”.

009. 12 de marzo de 1915

Un folio con certificación de ter mercado o 9 de xullo de 1914 a don Xenaro Pena Eirín 15000 pesetas, expedido a petición súa polo banqueiro de Pontevedra Xosé.

U. I. nº 2

010. 15 de decembro de 1906

Exemplar nº 1 de “El Estradense”.

011. S. D.

Fotocopias de artigo publicado en recordo de Xosé Manuel Mosquera Carbón en “La Voz de Galicia” o 26 de abril de 1984 e diversas composicións adxuntas firmadas co pseudónimo Davide Ovidio e datadas entre 1963 e 1988.

012. S. D.

Fotocopias de discurso inédito en homenaxe a Manuel García Barros, firmado en 1976 por Davide O. García.

013. S. D.

Fotocopias de obra poética titulada “Cada cousa no seu tempo” manuscrita.

014. S. D.

Fotocopias de “Lembranzas do Pico Sagro”, por Ken Keirades (Manuel García Barros), mecanografadas. Ao remate figura a data febreiro do 1955.

015. S. D.

Fotocopias de obra poética manuscrita “Amañecida no vran”, firmada por Manuel García Barros no 1901.

016. S. D.

Fotocopia de obra poética da nena María Tareixa López Neira, primeiro premio de canto no concurso de teatro da Estrada en xaneiro de 1962.

017. S. D.

Fotocopia de obra poética manuscrita titulada “Maruxiña”, firmada por Manuel García Barros en 1950.

018. S. D.

Fotocopia de obra poética mecanografada titulada “Orazón da meia noite”, con anotacións das que se deduce a autoría de Manuel García Barros no 1934 e a existencia dun arranxo musical de Bernardo del Río.

019. S. D.

Fotocopia de obra poética mecanografada que leva por título “Alala”.

020. S. D.

Fotocopia de carta manuscrita enviada por Otero Pedraio a Manuel García Barros o 26 de abril de 1950.

021. S. D.

Fotocopias de artigos e dunha composición musical de Xosé Figueiras Baltar, datados entre 1976 e 1985.

*U. I. nº 3***022. 22 de febreiro de 1849**

Plego de papel co reparto da auga que baixaba ás casas e prados de Codeseda.

023. 2 de setembro de 1826

Recibo de 160 reais do pesillo do liño da Estrada, pagados por Xoán da Graña.

024. 26 de marzo de 1862

Recibo do pago por Xosé Graña (de Ouzande) da traslación de dominio dunha propiedade en Matalobos adquirida a Rosa García (de Santa Cristina de Veá) en 7 de setembro de 1861 por escritura ante Manuel Santamarina.

025. Xullo-outubro de 1849

Atado de 7 follas de papel de selo de 1849.

Comenza coa copia do poder outorgado o 31 de xullo de 1849 por Xosé Vicenzo a Francisco Ribas (ambos de Ouzande, o primeiro deles ausente na cidade de Cádiz) para que proceda á venda de propiedades na súa parroquia.

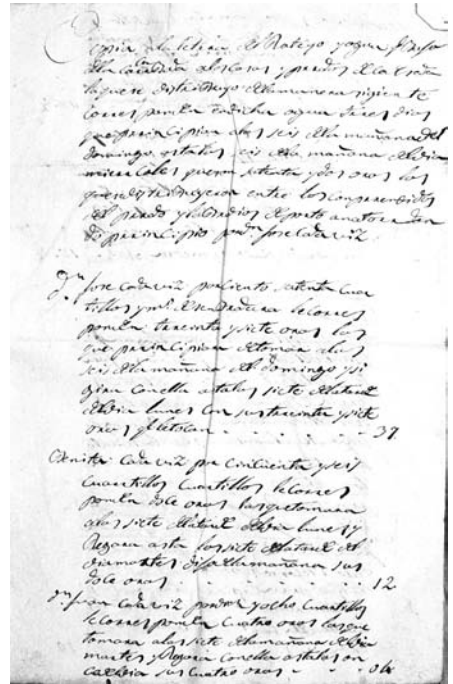
Segue copia da venda efectuada en Guimarei o 6 de outubro de 1849 por Francisco Ribas a Xosé Graña (veciño de Ouzande) dunha casa e terreo no lugar de Castro por 800 reais. Copia emitida por Xosé María Paseiro o 9 de outubro.

A continuación a toma de razón na contaduría de hipotecas do partido de Tabeirós o 13 de outubro.

Continúa a presentación por Xosé Graña para proceder á toma de posesión dos bens, os autos, a propia toma de posesión o 23 de outubro e a declaración do perito Xosé Barros do 27 de outubro.

026. S. D.

Nota sen datar coa contribución territorial de Xosé Graña.

doc. 022

027. 1894

Atado de 4 follas co “Retracto contra Don Manuel Nogueira Brea, de la Habana”.

Maximino Araújo, substituíndo ao procurador Miguel Nine en representación de Manuel Nogueira Brea, contesta á demanda de retracto de adquisición de bens que contra Manuel interpuxera o veciño de Cereixo Antón Pena Brea.

028. 22 de abril de 1885

Declaración de baixa por peche de comercio de comestibles presentada por Xosé Mata ao alcalde da Estrada para que se lle dese curso á Administración de Contribucións e Rendas.

029. 28 de novembro de 1856

Papel de selo de 1856 no que se contén a venda efectuada por Xosé Goldar (veciño do Viso, freguesía de San Xurxo de Cereixo) a Xosé Durán.

030. 13 de marzo de 1860

Plego no que figura copia da escritura de venda efectuada por Xosé Ramón Couceiro e a súa esposa Antía Díaz Saavedra (veciños de Santa Baia de Mariz) a favor de Salvador Peleteiro (veciño de San Sidre de Montes) de tres pezas de labradío no lugar de Bugarín da parroquia de Montes.

031. 1878-1880

Atado de 8 páxinas contendo a conta entre o procurador Miguel Nine e os herdeiros de don Manuel Luces. De 1878 ata 1880.

032. 5 de febreiro de 1896

Atado de 6 follas contendo borradores da proba proposta para o xuízo encol do embargo de bens da tercería e granxa de dona Carolina Igrexas Amor, sita no concello de Barro. Miguel Nine actuaba como procurador de Carolina.

033. Novembro de 1900-abril 1901

Atado de 21 follas contendo o preito entre María Rosa Gutiérrez Fernández, viúva, e o seu fillo André Míguez.

Principia con petición ao xuíz de Rianxo o 27 de novembro de 1900 de celebración de acto conciliatorio entre o labrador André Míguez e a súa nai (veciña de Dúas Igrexas, Forcarei). Previamente mediara contrato entre ambos no que a nai recoñecera deberlle 3000 pesetas.

Segue copia de certificado do médico forense Serafín Pazo Cumbraos conforme ao que sabemos que María Rosa Gutiérrez debía gardar cama por bronconeumonía.

Contén tamén o preito copia literal de escritura notarial de 23 de agosto de 1898 das últimas vontades de Antón Gutiérrez Fernández.

Certificación de 23 de setembro de 1900 da acta de enterramento de Tomé Gutiérrez o 3 de decembro de 1868.

Certificacións do recadador de cédulas persoais do distrito de 23 e 25 de abril de 1901.

Exposición de feitos ao xulgado de 1ª instancia efectuada por Bieito Barcala, substituto do procurador Miguel Nine de 20 de abril de 1901.

Remata o atado co exame xudicial do incapacitado Antón Gutiérrez Fernández o 19 de novembro de 1900 e o informe dos médicos de 20 de novembro do mesmo ano.

034. Xaneiro de 1902

Plego de papel de selo coa conta de Bieito Barcala, substituto do procurador Miguel Nine, na representación de María Rosa Gutiérrez Fernández para os autos de declaración de incapacidade mental do seu irmán Antón Gutiérrez Fernández que foi elevado ao xuíz o 9 de xaneiro de 1902 para requerir a Rosa ao seu pago.

Acompaña ao remate providencia do xuíz interino para que se requira á morosa, de 10 de xaneiro.

035. 12 de decembro de 1858

Plego de papel de selo de 1858 no que se contén copia escritura de poder a favor de Manuel Santamarina (veciño da cidade da Coruña) para que xestione un préstamo de 10000 reais para María Duque (viúva de Xaquín Martínez), da vila de Muros.

036. 1887-1890

Atado de 22 páxinas que comenza coa copia da comparecencia o 23 de xuño de 1887, ante o avogado e notario público de Santa María de Folgozo Ricardo Luces Miranda, de María Manuel Porto Rei, Xosé Bieito Freire Basanta, Ramón Freire Gómez, Ricardo Fernández Rodríguez, Hixinio Pérez Álvarez e Emilia Porto Rei. Manifestan que o 22 de decembro de 1886 fixeran partillas e procederan á aprobación da liquidación efectuada e ao compartido de gastos e créditos que gravitaban sobre a herdanza de Rosa Rei Igrexa e Xosé Porto Piñeiro mediante contrato, do que segue copia. Seguen outras dilixencias e a conta de 5 de novembro de 1820.

A documentación anterior acumulouse co obxecto de proceder a xuízo de menor cuantía por parte de Xosé Bieito Freire Basanta, no que actuou como procurador Miguel Nine Novais. Os feitos por el expostos e fundamentos de dereito van ao remate do atado, con data de 31 de maio de 1890.

037. 1899-1914

Carpetiña contendo papeis diversos referidos á herdanza de Rosa Gutiérrez. Na portada figura unha “Nota de interés” que informa que por escritura de 5 de setembro 1910 Rosa Gutiérrez vendeu á súa filla María Xosefa Míguez a casa situada no lugar da Igrexa da freguesía de Dúas Igrexas, por 3000 reais. María Xosefa recolleu a copia do contrato, que estaba en poder de Miguel Nine, o 21 de abril de 1919.

Hai un plego de papel de selo de 1902 con requerimento a Rosa Gutiérrez de data 14 de xaneiro de 1902 para que proceda a liquidar a conta xurada na súa calidade de titora do incapacitado Antón Gutiérrez.

Segue a conta e nota do que resultou das dilixencias contra André Míguez polo asasinato de Pascua Rozados, con data de 14 de xaneiro de 1901, firmadas por Manuel Ferreirós. Semella que o proceso comenzo en novembro de 1894 e prorrogouse ata o ano seguinte.

Recibo de 22 de xaneiro de 1896 do pago por parte de Miguel Nine das 3115 pesetas adebedadas da defensa de André Míguez Gutiérrez a Manuel Ferreirós e a Eduardo Garrido.

Recibo do pago efectuado polo procurador Manuel Ferrirós o 11 de febreiro de 1896 a Eduardo Garrido pola defensa de André Míguez.

Recibo do pago por María Rosa Gutiérrez de 540 reais o 2 de xullo de 1907.

Nota dirixida a Miguel Nine por Francisco Gutiérrez o 3 de agosto de 1902 conforme lle remitía documentación despachada.

Carta dirixida a Miguel Nine por André Míguez Gutiérrez o 8 de xullo de 1914, desde Araño.

Atado de tres páxinas con copia ou borrador (sen firmas) do contrato de cesión de dereitos hereditarios redactado en Padrón o 25 de marzo de 1908. Nel, André Míguez Gutiérrez cede e renuncia en favor da súa nai María Rosa Gutiérrez todos cantos dereitos e bens lle poideran corresponder por derivación do seu pai Francisco Míguez Barreiro, pola cantidade de 2750 pesetas.

Plego con certificado de Manuel Gutiérrez Cavada, presidente do Consello de Familia do incapacitado Antón Gutiérrez, conforme o 6 de febreiro de 1901, reunido o Consello, douse conta de auto declarando a incapacidade de Antón Gutiérrez para administrar os seus bens. Nomeouse titora á súa irmán María Rosa Gutiérrez Fernández. Está datado a primeiros de marzo de 1908.

Atado de seis follas tamén de 25 de marzo de 1908, redactado na vila de Padrón, e encabezado por copia de escrito do Consello de Familia, polo que André Míguez Gutiérrez queda relevado de satisfacer calquera cantidade devengada da doazón de fincas precedente efectuada por María Rosa Gutiérrez.

Atado de dous plegos (catro páxinas en total) con copia do informe dos médicos Serafín Pazo Cumbras e Sebastián Couceiro Fariña, que se fixo de orde do xulgado da Estrada, con data de 20 de novembro de 1900, sobre a capacidade mental de Antón Gutiérrez Fernández. Segue copia do recoñecemento xudicial o 19 de novembro e remata con copia de auto declarándoo incapaz o 7 de decembro de 1900.

Plego de papel de selo de 1902 no que o xuíz de primeira instancia da Estrada, Gonzalo Pintos Reino, manda que un dos alguacís proceda ao embargo de bens de Antón Gutiérrez Fernández en Dúas Igrexas ata asegurar as costas causadas según conta de Bieito Barcala, sustituto de Miguel Nine. Do 7 de xullo de 1902. Segue citación a María Rosa Gutiérrez e dilixencias de embargo de 8 de outubro de 1902.

Copia do anterior en plego de papel de selo pero coa firma tachada.

Plego de papel de selo de 1905 con certificación de Eliseo Silva Espinosa, escribán do xulgado da Estrada, de que por xuízo voluntario de testamentaría promovido no xulgado, María Rosa Gutiérrez foi nomeada administradora do caudal hereditario do seu defunto marido. Segue a toma de posesión con data de 8 de xuño de 1905, a mesma da certificación.

Plego de papel de selo de 1907 no que Manuel Míguez Gutiérrez, en calidade de apoderado da súa nai María Rosa Gutiérrez, require a André Míguez Barreiro para que se absteña de cultivar as fincas inventariadas como da pertenza de Francisco Míguez Barreiro, das que era administradora María Rosa Gutiérrez. De 14 de maio de 1907.

Atado de dous plegos (catro follas) no que figura copia do testamento de Francisco Míguez Barreiro expedida en Cerdedo o 18 de decembro de 1899.

038. 10 de outubro de 1903

Plego impreso que Miguel Nine enviou ao xuíz municipal de Cerdedo en nome de Francisco Saunier Goubard, enxeñeiro e direc-

tor xerente da sociedade anónima de alumeado, calefacción e forza motriz da Coruña e Vigo (aínda que domiciliada en Lyon). Nel promóvese acto conciliatorio contra diversos veciños dos lugares de Barro, Arén e Meilide de San Xoán de Cerdedo (en total 82 persoas) damnificados por unha presa hidroeléctrica.

039. S. D. [1924]

Cinco páxinas manuscritas con resume do testamento de Laura Luces Miranda (falecida o 24 de abril de 1924) e memorial de bens da finada.

040. 8 de xullo de 1933

Carta dirixida a Melania Nine desde o Grande Hotel do Parque, no Xurés (Portugal).

U. I. nº 4

041. Febreiro-marzo de 1845

Atado de tres follas de papel de selo de 1845 contendo copia do contrato de venda de bens a Xosé Graña efectuada en Guimarei o 24 de febreiro do ano do selo e emitida o 26 do mesmo. Figura como instrumento previo adxunto certificado do escribán do número do xulgado de primeira instancia de Tabeirós, Xosé María Paseiro, que certifica que entre Gregorio de Souto e o seu fillo Xosé (veciños de Ouzande e vendedores) tivo lugar recurso, manifestando que o ánimo de Xosé era emigrar a Cuba e empregarse nunha casa de comercio. Ao efecto precisaba algúns cartos e pediu licenza para vender bens herdados da súa nai. Por medio dun auto xudicial foi habilitado para facelo con consentimento do seu pai. Remata coa toma de razón da transacción na Contaduría de Hipotecas do Partido o 15 de marzo de 1845.

042. 7 de febreiro de 1852

Folla de papel do selo de 1852 con escritura de permuta entre os veciños de Ouzande María Rodríguez e Xosé Graña.

043. Outubro de 1881

Pagaré de compra de bens nacionais do clero na provincia de Pontevedra a favor de Xosé Graña. Corresponde ao 15º prazo do pago da cantidade en que foi rematado ao seu favor un terreo “llamado Seigis” procedente polo que parece da cofradía do Rosario de Figueroa. Do 3 de outubro de 1881. No reverso nota da toma de razón do pago do pagaré en Pontevedra a 16 de outubro de 1881.

044. Outubro de 1881

Pagaré de compra de bens nacionais do clero na provincia de Pontevedra a favor de Xosé Graña. Corresponde ao 15º prazo do pago da cantidade en que foi rematado ao seu favor un terreo “llamado Corpiños” procedente de bens desamortizados. Do 3 de outubro de 1881. No reverso nota da toma de razón do pago do pagaré en Pontevedra a 16 de outubro de 1881.

045. Abril de 1887

Plego de papel contendo o poderes outorgados o 9 e o 15 de abril de 1887 a Xosé Bieito Freire polos herdeiros de Rosa Rei para que negociase a venda ou renuncia da parte de herdanza que lle correspondía a Perfecta Porto.

046. 21 de xuño de 1887

Plego de papel contendo contrato de alleamento de cantos dereitos poidesen corresponderlle pola súa defunta nai Rosa Rei Igrexa a Perfecta Porto outorgado a favor dos outros herdeiros de Rosa Rei Igrexa e Xosé Porto Piñeiro, mediante facultades que estes deran a Xosé Bieito Freire Basanta.

047. Maio de 1855

Plego de papel de selo de 1855 con certificación emitida en 21 de maio de 1855 polo escribán Mariano Paseiro da providencia dictada polo tenente alcalde da Estrada no xuízo verbal que tivera lugar por discrepancias entre os veciños de Ouzande Xosé Graña e María Fernández en audiencia de 4 de maio de 1855, pedindo o primeiro o amolloamento de certas herdades e opoñéndose a segunda.

048. 6 de xuño de 1888

Recibo do pago por Miguel Nine a Xosé Bieito Freire de 11 pesetas por dereitos e papel no cumprimento de dous exhortos dirixidos ao xulgado municipal de Outeiro de Rei (Lugo).

049. 18 de maio de 1880

Primeira copia de escritura de venda notarial ante Ricardo Lucas Miranda (do distrito de Tabeirós aveciñado e residente en Santa María de Folgoso) outorgada en Cerdedo o 16 de maio de 1880 por Rosa Rei Igrexa a favor de Hixinio Pérez Álvarez, dunha casa por xuro de heredade.

050. 14 de xuño de 1852

Recibo da escribanía de Mariano Paseiro de 32 reais pagados por Xosé Graña.

051. 15 de febreiro de 1849

Recibo emitido por Estevo Rodríguez de terlle pagado o seu cuñado Xosé Graña 600 reais.

052. 9 de decembro de 1865

Plego de papel de selo de 1865 que contén a escritura de venda a favor de Xosé Graña Tato. Felipe Trigo Rodríguez vendeulle a herdade chamada Cortiña da Vila, sita en Ouzande.

053. Decembro de 1888

Plego de papel de selo de 1888 no que o escribán de actuacións do xulgado de primeira instancia de Compostela Luís Nevía Lanza, certifica a día 20 de decembro de 1888 as actuacións executivas seguidas a nome de Perfecta Porto Rei contra Xosé Bieito Freire Basanta sobre pago de 1000 pesetas que este se obrigara a darlle pola venda dos bens que lle correspondían por herdanza de Rosa Rei Igrexa. Comprende consignación que fixo o executado Freire o 19 de decembro de 1888 e providencia de 20 de decembro co importe das costas.

054. 22 de abril de 1887

Escritura notarial de venda ante Xesús Fernández Suárez (de Santiago de Compostela) outorgada por Perfecta Porto Rei a favor de Xosé Bieito Freire Basanta dos dereitos e accións que poidera ter sobre a herdanza de súa defunta nai Rosa Rei Igrexa e as dos seus finados irmáns por 1000 pesetas (4000 reais).

055. 1903

Impreso que leva por título “Venganzas del Caciquismo” dirixido ao procurador Miguel Nive. Procede da imprenta de A. Fariña e firma o escrito André Canabal, en Forcarei con data de agosto de 1903. Conserva selo de correos de $\frac{1}{4}$ de peseta.

056. 1 de abril de 1873

Plego de papel de selo de 1873 que contén primeira copia da escritura ante o notario Manuel Santamarina pola que o 27 de marzo de 1873 Tareixa Torres Prieto (veciña de Lagartóns) outorgara poderes aos procuradores do xulgado da Estrada Miguel Nive, Estanislao Ramos e Xosé Graña e a outros de tribunais superiores para que asistisen a actos de conciliación, demandas e xuízos de toda caste no seu nome.

057. 13 de maio de 1861

Folla de papel de selo de 1861 con escritura de venda outorgada por Manuel Constenla (veciño de Ouzande) a favor de Xosé

Graña de carballeira e toxeira no lugar chamado Montinho da parroquia de Ouzande.

058. Setembro de 1861-marzo de 1862

Plego de papel de selo de 1861 contendo primeira copia de escritura de venda de 7 de setembro de 1861 efectuada por Rosa García (esposa de Adrián Chedas e con poder del) a favor de Xosé Graña unha veiga en Río de Sapos (Matalobos) por 400 reais. Acompaña ao pé dilixencias de liquidación de dereitos do 19 de setembro de 1861 e de 26 de marzo de 1862.

059. Febreiro de 1914-marzo de 1915

Atado con contas da tutela de Xoán Eirín Rodríguez, rector que foi de Sofán (partido de Carballo), contendo recibos de datas comprendidas entre o 18 de febreiro de 1914 e o 5 de marzo de 1915. Contén selos e timbres. Acompaña actas notariais de 23 de maio e de 25 de setembro de 1914.

060. Marzo de 1887-xuño de 1888

Carpetiña con “Documentos pertencientes á Dn. José Bt^o Freire y cuñados”, contendo declaración de Xosé Bieito Freire Basanta (veciño de Outeiro de Rei) da entrega por parte de Miguel Nine de 3570 reais dos 4000 que adebedaban os cuñados de Freire a Perfecta Porto. De 6 de xuño de 1888.

Tamén contén escritura de convenio dos herdeiros de Rosa Rei Igrexa, de 5 de marzo de 1887.

061. 22 de abril de 1887

Liquidación de costas do preito de Manuel Reigosa.

062. 18 de setembro de 1847

Papel de selo de 1847 no que Bieito Xosé Paseiro, escribán do xulgado de primeira instancia de Tabeirós, emite certificado sobre remate de gando en subasta dos debedores de Gregorio e Manuel García Pan, comerciantes de Compostela.

063. 2 de decembro de 1892

Plego de papel con escritura de arrendo de dúas herbeiras cunha duración de catro anos: Dores Vaamonde Rodríguez arréndallas a Bieito Suárez Louzao por 120 reais cada ano, con dereito a dúas horas de auga de rego semanais. Miguel Nine actuou de testemuña neste acto.

064. S. D.

Plego sen datar con borrador de contas referidas a honorarios por causas xudiciais.

065. 5 de novembro de 1888

Plego de papel coa conta de 3857 reais emitida polo procurador de Santiago Victoriano Paz, correspondente aos suplementos feitos a instancia de Xosé Bieito Freire Basanta, secretario do concello de Outeiro de Rei, no expediente executivo que lle promoveu Perfecta Porto sobre o pago de 1000 pesetas.

066. 7 de agosto de 1845

Plego de papel de selo de 1845 contendo copia do testamento de María Ignacia Cepeda Ramos, natural da vila de Saltillo do reino de México, viúva de Francisco Clemente Vidal e veciña de San Breixo de Lamas, residente en Santiago de Compostela. Tiña tres fillos: Francisco Antón, Ana María (casada con Eusebio Paseiro) e Xosé Agustín Vidal (avogado e promotor fiscal do xulgado de 1ª instancia de Sarria).

067. 1897-1898

Atado coa conta do preito de Manuel Barcala Isla, de 1897 e 1898. Contén xustificante de correos, borradores de escritos do preito e borradores de contas.

068. 15 de xullo de 1899

Plego de papel de selo de 1899 con copia da escritura de poder outorgada por Manuela Barreiro Barreiro, o seu marido Francisco

Rivas Morgade e Antón Rivas Barreiro aos procuradores do xulgado da Estrada Miguel Nine e Bieito Barcala e a outros da Audiencia Provincial de Pontevedra.

069. 1 de xaneiro de 1908

Carta con membrete do Hotel Avelino de Mondariz dirixida a Miguel Nine por Avelino Álvarez.

070. 1892

Plego de papel de selo de 1892 con borrador de relación de bens (mobles, inmobles e semoventes) e froitos procedentes da herdanza de Xosé Brea Caramés.

071. 17 de febreiro de 1890

Recibo de pago de parte da contía do arrendo de montes por parte de Xosé Graña.

072. S. D. [1908]

Atado de plegos de selo cas preguntas formuladas polo procurador no preito entre Manuel Vázquez e Eusebio Paseiro, este último como titor de Erundina e Dores Cerviño. Mostra da praxe procesal de inicios do século XX, contendo anotacións sobre o que non debían ser interrogadas as testemuñas.

073. S. D. [1888]

Un plego e unha folla con borrador de escrito para demanda e xuízo de menor contía presentado por Miguel Nine como procurador de Xosé Bieito Freire Basanta por débedas no preito pola herdanza de Rosa Rei Igrexa contra os herdeiros desta.

074. S. D.

Plego co valor aproximado das propiedades urbáns e rústicas dos herdeiros de Maximino Araújo.

U. I. nº 5

075. 30 de xaneiro de 1780

Escritura de venda con data tónica no lugar da Estrada (freguesía de San Lourenzo de Ouzande), outorgada por Xurxo Docampo (de Santo André da Somoza) a Alberte Graña (de San Lourenzo de Ouzande) de medio ferrado de centeo de sembradura no lugar de Chan dos Campos.

076. 31 de agosto de 1858

Plego de papel do selo de 1858 con escritura de venda outorgada por Felipe Trigo Rodríguez (de San Xiao de Guimarei) a Xosé Graña (de San Lourenzo de Ouzande) de dúas leiras no Campo das Millariñas de Ouzande por 200 reais.

077. Decembro de 1869-outubro de 1870

Atado con recibos de Miguel Nine Novais correspondentes aos anos 1869 e 1870. Contén 15 recibos desde o 29 de decembro de 1869 ata o 7 de outubro de 1870.

078. 13 de maio de 1873

Plego de papel de selo de 1873 con primeira copia de escritura de poder que pasou ante o notario Manuel Santamarina o 19 de marzo dese ano. Nela Francisco Fermín Pazos confírelle facultades aos procuradores do xulgado de primeira instancia do partido Miguel Nine Novais, Camilo Pereira e Estanislao Ramos, e a outros de instancias superiores.

079. Febreiro de 1891

Primeira copia do mandato ou poder outorgado por Miguel Nine a favor do seu sustituto Xosé María Barros e do procurador Abelardo Tarrío. Nesta data Miguel Nine solicitara licenza do seu oficio de procurador do xulgado da vila por tempo dun ano para atender asun-

tos privados ao Presidente da audiencia territorial da Coruña. Insértase copia do oficio deste órgano de 6 de febreiro de 1891.

080. 29 de abril de 1891

Primeira copia de poder e substitución outorgada ante o notario Miguel Lousada Lousada por Leoncio Ponte Santos e Luís Lourenzo Santos a Miguel Nine Novais.

081. 1 de outubro de 1891

Primeira copia de escritura de poder outorgada polo veciño do lugar da Sagrada (San Xurxo de Codeseda) Manuel García Ruzo a favor de Miguel Nine e outros. Pasou ante Miguel Lousada Lousada.

082. 4 de novembro de 1891

Primeira copia de escritura de poder outorgada ante o notario Miguel Lousada Lousada por Vicenzo Pazos Loureiro, do lugar de Sieiro (San Miguel de Cora), a favor de Miguel Nine Novais.

083. 12 de agosto de 1891

Primeira copia de escritura de substitución do poder outorgado a Xosé Porto (de San Mamede de Amil) por Xesusa Carballo (de San Fiz de Estacas) a favor de Miguel Nine e outros procuradores. Pasou ante o notario Miguel Lousada.

084. 17 de xullo de 1891

Primeira copia de escritura de poder outorgada por Manuel Paz Muras (de Santa María de Dúas Igrexas) a favor de Miguel Nine Novais e outros procuradores. Pasou ante o notario Miguel Lousada.

085. 23 de outubro de 1899

Primeira copia de poder outorgada por Xosefa Bouzón Clemente (de San Martiño de Barbude) a Miguel Nine Novais e outros. Pasou ante o notario Francisco Xavier Silva Castroverde.

086. 5 de abril de 1891

Plego de papel de selo de 1891 con copia da escritura de poder outorgada ante Francisco Xabier Silva Castroverde por Xenerosa Rei Tato e o seu esposo Francisco Rei Fernández ao procurador Miguel Nine Novais, ao seu sustituto Xosé María Barros e a outros.

087. 5 de novembro de 1891

Copia da escritura de poder outorgada en Cuba ante o notario Xosé Miguel Nuño o 4 de novembro polo presbítero Francisco Xabier Graña Barreiro a favor de Miguel Nine Novais.

088. 4 de febreiro de 1891

Primeira copia de escritura de poder outorgada polos veciños de Abragán (San Xurxo de Codeseda) Miguel Carballeda Fernández e Santiago Rodríguez Pena a favor de Miguel Nine Novais e outros. Pasou ante o notario Miguel Lousada Lousada.

089. 14 de marzo de 1888

Primeira copia de escritura de poder outorgada por Francisco Rodríguez Ruza (de San Miguel de Arca) a Xosé Cerviño Vieites. Pasou ante o notario Xaquín Lancís Alfonso, da cidade da Habana. Leva ao pé dilixencias de legalización de firma do día seguinte ao do seu outorgamento.

090. 12 de febreiro de 1891

Primeira copia de escritura de poder outorgada por Manuel Bouzón Collazo (de San Tomé de Ancorados) a favor de Miguel Nine Novais. Pasou ante o notario Miguel Lousada Lousada.

091. Marzo-maio de 1897

Primeira copia de escritura de permuta outorgada ante Miguel Lousada Lousada por Antón Trigo Torrado a favor de Miguel Nine Novais. Antón era dono dun terreo chamado Campo da Feira na vila da Estrada “punto de la Bayuca” que adquirira de subasta xudicial seguida contra Xosé Pereiras Bascuas. Trocouillo a Miguel Nine polo monte

chamado “Chamiceira”. Acompaña dilixencias de anotación nos rexistros pertinentes e dos pagos oportunos de 26 de abril e 26 de maio.

092. 19 de novembro de 1898

Plego de papel con borrador de escrito de liquidación no que figuran os créditos que certos veciños da vila tiñan contraído con Francisco Rodríguez ao fiado no seu comercio de ultramarinos. Como o Francisco vendera a súa casa de comercio a Pedro Campos en data de 15 de marzo de 1897, quérese deixar constancia dos créditos que permanecen en favor de Francisco Rodríguez.

093. 23 de xullo de 1901

Plego de papel con testimonio privado do acto de entrega de 1050 pesetas correspondentes á súa lexítima a algúns dos herdeiros do falecido Manuel García Asturao.

094. S. D.

Plego de papel co borrador do cupo do que correspondeu a Manuel García Asturao por herdanza materna e paterna.

095. 10 de abril de 1901

Plego de papel do selo de 1901 con contrato de redención outorgado no Porto por Soidade Maneiro Piñeiro (de Santa María de Nebra) a favor de Xosé María Romero (de San Vincenzo de Noal).

096. Agosto de 1896

Carpetiña contendo liquidación de costas ou gastos do concurso de Xoán Pasarín con posterioridade ao 15 de xullo de 1887.

097. Maio de 1858-abril de 1867

Atado de documentos que se identifican na portadiña como pertencentes ao concurso de Luís Sanmartín Chao: copia de escritura de doazón de 21 de maio de 1858 outorgada por Xosefa do Chao ao seu sobriño Luís Sanmartín (ambos de Santo André da

Somoza) ante Xosé María Paseiro; Relación de bens doados pola transacción anterior de data 21 de xuño de 1858 dilixenciada pola Delegación de Facenda o 13 de outubro; certificado do perito agrimensor Manuel Fondevila (veciño de Santa María de Rubín) de ter procedido ao recoñecemento e tasa dos bens o 3 de novembro; liquidación e pago dos dereitos á Facenda o 3 de xaneiro de 1859; recibo de traslación de dominio da mesma data; copia de escritura de venda a Luís Sanmartín polo veciño de Santiago de Tabeirós Manuel Gómez Díaz o 12 de abril de 1860 de finca na Somoza; pertinente traslación de dominio; copia de 9 de marzo de 1863 do testamento outorgado ante Manuel Santamarina o 2 de marzo do mesmo por Francisco do Chao Barros (veciño do lugar de Azoreiros de Santo André de Somoza); inventario dos bens herdados por Luís Sanmartín do seu tío Francisco do Chao a 6 de abril de 1863 con relación das pensións que os afectan (a Bieito Docampo seu veciño para o foral do marqués de Aranda, a Manuel da Vila para o foral do marqués de Santa Cruz, ao foral dos señores de Belón...); gastos do enterro... ata 16 de abril de 1867.

U. I. nº 6

098. Marzo-abril de 1694

Atado de catro follas (tres delas de papel de selo de 1694) con copia da escritura de venda outorgada a favor do escribán veciño da Somoza Pedro Rodríguez da Fraga e da súa esposa María da Riva por Alonso de Castro, a súa muller Francisca López Durán e María López Durán de parte da veiga da Porta (en Santo André da Somoza) por 28 ducados. Contén os autos de posesión dela de 19 de abril do mesmo ano. Efectuouse a transacción o 7 de marzo de 1694.

099. 1892

Diario de asuntos xurídicos propostos para 1892 e pendentes de anos anteriores. Trátase dunha libreta no que, encabezado polo nome do avogado correspondente (Andújar, Brañas e Silva) figuran –sen datar ou unicamente con referencia ao ano– asuntos xurídicos e contas dalgúns deles. Por exemplo: “1886. Brañas. Apeo y prorratio del foral nombrado de Lameiro, dominio de d^a Maria Junquera Blanco, de San Juan de Calo”; “Andújar. Mayor cuantía – dn. José Vinuesa Zurbano, de Valladolid; dn. Cesáreo Baztán y Goñi, de Orra provincia de Burgos, y dn. Casimiro Echarri Durandain, de la misma de Valladolid contra Juan Brea Cañizares y otros de Santeles, sobre reclamación de renta”; “Andújar. Don Genaro Otero, como Presidente de la Junta de partido y dn. Antonio Vinseiro, Síndico del Ayuntamiento en nombre de la Corporación, dn. Luis Pereira y don Cayetano Vicente con el Señor Conde de Ramiranes, sobre apeo y prorratio del foral de Estrada. Celebrada la comparecencia y se halla pendiente de dictar auto”... Non ten por que ser o diario de Miguel Nine.

100. 1 de maio de 1899

Primeira copia de escritura de poder outorgada por Manuel, Xosé e Manuel Arca Alén e por Xosé Fernández Cortizo (veciños de San Pedro de Quintillán e de Santa María de Dúas Igrexas) a favor de Miguel Nine Novais e outros procuradores. Pasou ante o notario Miguel Lousada Lousada.

101. 11 de xullo de 1884

Primeira copia de escritura de poder outorgada por Sandalia Nieto Ballesteros a favor do procurador Miguel Nine o 10 de xullo de 1884 ante o notario da cidade de Pontevedra Vincenzo Vázquez Fariña.

102. 19 de marzo de 1873

Plego de papel de selo de 1873 con primeira copia de escritura de poder outorgada o 18 de marzo dese ano por Francisco Xabier Barbeito Botana a favor de Miguel Nine Novais. Pasou ante o notario Ildefonso Fernández Ulloa.

103. 4 de decembro de 1891

Primeira copia de escritura de poder outorgada por Xacobe Durán Picáns (de San Xurxo de Cereixo) a favor de Miguel Nine e outros. Pasou ante o notario Miguel Lousada Lousada.

104. S. D. [1916]

Atado con relación dos poderes conferidos ao procurador Miguel Nine desde 1869, ano en que comenzou a exercer a profesión, ata 1916.

105. 7 de setembro de 1920

Fotografía de postal dunha habitación do hotel Palace da Coruña, datada na súa marxe dereita.

106. Xuño de 1892

Atado de tres plegos de papel de selo de 1892 con certificación emitida polo secretario do xulgado municipal, Xoán Ciorraga, da acta de constitución do consello de familia do menor Francisco Fontes o 10 de xuño dese ano. Segue acta do primeiro acordo do consello o 11 de xuño, tomas de posesión do protitor (o día 13 do mesmo mes e ano) e do titor (o día 14).

107.4 de novembro de 1895

Atado de 8 follas con copia da sentenza do xuíz de primeira instancia Xosé Mosquera Montes no xuízo de retracto proposto por Antón Pena Brea (de San Xurxo de Cereixo) contra Manuel Nogueira Brea o 27 de decembro de 1893. O procurador deste último era Miguel Nine.

108. 1899

Atado de 1899 contendo borrador de interrogatorio e escritos preparatorios para xuízo de menor contía entre Xosé María Ponte e Xosé Luces Miranda sobre reclamación de cantidade prestada en ouro. Estaba sinalada a vista para o 15 de outubro de 1899.

109. 19 de febreiro de 1897

Dous plegos atados con borrador de demanda de xuízo declarativo de maior contía presentada por Miguel Nine en nome de Manuel Barcala (de Santo Estevo de Oca e residente en Cuba) ante o xuíz de primeira instancia da Estrada contra María Susana Barcala.

110. 1897-1898

Atado con borrador de demanda de xuízo declarativo de maior contía e datos relativos ao preito de Manuel Barcala (de Santo Estevo de Oca e residente en Cuba) contra os seus irmáns.

111. 22 de febreiro de 1870

Plego de papel de selo de 1870 con primeira copia de escritura de poder outorgada ante o notario Manuel Santamarina por Xoán Rei Rodríguez (de Santa María de Rubín) a favor do seu fillo Francisco Rei Vinseiro.

112. 7 de setembro de 1873

Recibo no que Manuel Rei di ter recibido do seu sobriño Francisco Rei 40 duros.

113. 20 de xaneiro de 1878

Plego de papel de selo de 1878 contendo primeira copia de escritura de poder outorgada na Sagrada (San Xurxo de Codeseda) por Manuel Reigosa Pérez, Elías, Eduardo e Xenerosa Reigosa Ramos (de Santa María de Dúas Igrexas) a favor dos procuradores Miguel Nine Novais e Francisco Outeiro García. Pasou ante o notario León Tornadijo.

114. 29 de xaneiro de 1878

Plego de papel de selo de 1878 con primeira copia de escritura de poder outorgada por María Porto Orosa (de San Martiño de Callobre) a favor de Miguel Nine e outros procuradores. Pasou ante o notario León Tornadijo.

115. 3 de xaneiro de 1878

Plego de papel de selo de 1878 con primeira copia de escritura de poder outorgada por Manuel Blanco Blanco (de San Xiao de Guimarei) ao procurador Miguel Nino e a outros. Pasou ante o notario León Tornadijo.

116. 1 de abril de 1891

Plego de papel de selo de 1891 con primeira copia de escritura de poder outorgada o 25 de marzo anterior por María Méndez Rodríguez (de San Pedro de Quintillán) a favor de Miguel Nino e outros. Pasou ante o notario Xosé María Vázquez.

117. S. D.

Folla manuscrita con borrador e nota do valor de bens mobles existentes na casa nº 10 da rúa de Porto Verdura.

118. 20 de xaneiro de 1920

Borrador de exposición elevada ao gobernador civil da provincia de Pontevedra por Xosé Durán Louzao, Manuel Fonte López, Xosé Fraga Ferro e Xosé Ponte Rodríguez (de San Xiao de Guimarei) sobre as augas do Liñares, das que decían que eran donos –xunto con outros copartícipes– desde tempo inmemorial. Afirmaban que veciños de Santo André da Somoza pretendían prorrogar o seu dereito de rega: “valiéndose casi de la oscuridad de la noche y de canteros insolventes para eludir responsabilidades, practicaron las referidas obras con la mayor solidez, llegando a emplear el cemento para que las piedras que causaban perjuicio no pudieran separarse fácilmente cuando los que recurren y más vecinos de Guimarey tuvieran necesidad de ejercitar los derechos de riego que vienen utilizando desde remota época”. Solicitaban que se voltase á situación inicial. Acompaña plego de firmas de veciños. Tamén carta de Miguel Nino a Xosé Durán Louzao e nota preparatoria.

 Ilmo. Sr. Gobernador Civil de esta
 provincia de Pontevedra

Jose Duran Louzas, Manuel
 de la Fuente Lopez, Jose Fraga Sierra y
 Jose Puente Rodriguez, propietarios y vecinos
 de la parroquia de San Julian de Sui-
 marcy, Ayuntamiento de Estrada, con cedi-
 las personales de uso corriente, expedidas
 por dicha Alcaldia, á V.S. atentamente
 exponen.

Primero. Que con otros co-participes son
 dueños desde tiempo inmemorial de las
 aguas del arroyo ó rio Linares afluen-
 te del rio Ulía por su margen in-
 quivoda, cuyas aguas que tienen el man-
 nido en la cumbre del monte del Sisto
 y punto llamado Locios, toman ó derivan
 en el otro punto conocido con el nombre de
 Barrion de la Lomera, siguiendo al
 puente de los Agosados en donde parte
 de ellas, toman una direccion, y otras

Borrador de exposición elevada ao gobernador civil de Pontevedra
(ver doc. 118)

continúan a fertilizar fincas de los lugares o aldeas de, Portela, Logalude, Torrevelha, Real, Devesa, Torre Sanfias, Cruis, Goredix, Gardun, Cardabella y Campos de que se compone dicha parroquia de Guimarey y otros limítrofes.

Segundo. En el indicado finca de Ramirón lados Este y Oeste de la presa, también fertilizan tierras de escasa estension algunos vecinos de San Andrés de la Lomera, y en el desco se prolongar el derecho de riego convirtiendo en prado terrenos que siempre fueran secanos, colocaron hace próximamente un río en el centro y todo conchelo de la misma presa unas piedras de Sillería que impide la corriente del agua por su curso natural y antiguo, demostrándose a simple vista que en épocas de estiaje, que darán todas consumidas en los predios de los perturbadores y convertidas en monte secano unas treinta hectáreas próximamente de terreno que hasta ahora vivieron fertilizando los ve-

5

unos de Guimarey y que causaría la ruina de los mismos.

Tercero. Manuel Durán, Benito Fraga, José Rojas, María Campo, Antonio Chas, María Ferr, Antonio Rey, Josefa Durán, Silverio Campos, Manuela Coto, José Sammartín, José M.ª Lopez y Benito Sammartín, vecinos de la Somera, valiéndose casi de la oscuridad de la noche y de canteros insolventes para eludir responsabilidades, practicaron las referidas obras con la mayor solidez, llegando a emplear el cemento para que las piedras que causaban perjuicio, no pudieran separarse fácilmente cuando los que recurran y más vecinos de Guimarey tuvieran necesidad de ejercitar los derechos de riego que vienen utilizando desde remota época.

Cuarto. Queda ya dicho que algunos vecinos de la Somera, en la toma de aguas de Ramón, utilizaban alguna para riego de pequeños predios próximos a la presa, lo cual no causaba perjuicio a los de Guimarey, por que a muy poca distancia volverían a la misma presa para continuar su curso ordinario. Pero ahora, no es así: ahora con

<u>Francisco Teófilo y Serrano</u>	<u>José Laureano</u>
<u>León Rey Pezón y Serrano</u>	<u>Saturnino Serrano Sora</u>
<u>Andrés Varela y Linares</u>	<u>Fran = Rey</u>
<u>Gonzalo Varela</u>	<u>Juan Manuel</u>
<u>Leopoldo Sautu de la Oliva y Serrano</u>	<u>Manuel Serrano</u>
<u>José Benito González</u>	<u>Antonio Serrano</u>
<u>José Ego Ciras</u>	<u>Eduardo Atural</u>
<u>Bertrando Lario</u>	<u>Pedro Serrano</u>
<u>Aguarino Serrano</u>	<u>Juan Díaz</u>
<u>Ramiro Serrano</u>	<u>María Serrano</u>
<u>Trinidad Serrano</u>	<u>Trinidad Serrano</u>
<u>Maria Serrano</u>	<u>Juan José Serrano</u>
<u>Maria de la Serrano</u>	<u>Maria de la Serrano</u>

Rafael Rodríguez
 Juan Manuel
 Domingo Cortés
 Plácido Clemente
 Guillermo Vázquez
 Felipe Brea Peneda
 Gerardo Díaz
 Ricardo Juncos
 Manuel Martínez
 Manuel Gutiérrez
 José Fontdevila
 Antonio Neira
 Antonio Carreras
 José Dirceiro
 Pedro Varela
 José Comteña y familia
 Manuel Gómez
 José H. Carbon
 Vicente J. Páez
 Camilo Perera
 Lisardo Pizarro
 Narciso Rodríguez
 Peláez
 Benito Viga
 Juanito Perera
 Domingo Cortés
 Vicente de la Palencia
 Manuel Comteña
 José Puente
 Andrés Gómez

U. I. nº 7

119. 26 de marzo de 1862

Recibo do pago por Xosé Graña de 10 reais na oficina do rexistro de hipotecas do partido de Tabeirós.

120. 24 de marzo de 1884

Carta enviada a Miguel Nine por Antón Casar. Este comunícalle a presentación na Secretaría de Instrución Pública da provincia de Ourense da solicitude do seu recomendado Serafín Castro. Informa a Nine de que “según me manifestó el Secretario, para la escuela de Carballino hay ya 9 pretendientes, entre ellos uno de Puente areas y para las otras tres que estan anunciadas lo menos 16 y aun esperaban que bendrian algunas mas de aquí á que benza el plazo”.

121. 20 de novembro de 1885

Carta enviada a Miguel Nine por Celestino Nieto, desde León.

122. S. D.

Nota dirixida a Miguel Nine por Xusto Martínez Martínez, avogado en Madrid e notable membro do partido dos liberais en Lalín.

123. 12 de abril de 1889

Carta enviada desde a Santiago a Miguel Nine firmada por M. Canillas.

124. Decembro de 1893-xaneiro de 1894

Carta enviada por Miguel Nine a Xoán Fontes Pérez (da cidade de ourense) solicitando unha nota sobre documento de transacción, de modo un tanto irregular: acompaña resposta de Xoán Fontes de 3 de xaneiro de 1894 coa nota pedida e decindo que “sin embargo mi opinión es de que debía de pedirse por medio de un escrito al Juzgado de Orense pidiendo la copia literal de lo que llevo expuesto”.

125. S. D.

Carta mutilada dun deputado a Cortes polo partido de Lalín dirixida e Miguel Nine: “Amigo Miguel: como vera por la adjunta está nombrado un sobrino segun deseabamos. El Marqués de la Vega de Armijo esta gravísimo y supongo que para su vacante se designara á Raimundo Riestra. Hay que ser vivos para ganarle por la mano a nuestros adversarios [...]. Tengo muy bien preparado lo de Penas veremos si cuando venga el Ministro lo firma”. Firma Justo [Martínez].

126. S. D.

Recorte do semanario “La Linterna” con artigo sobre a lei de asociacións.

127. S. D.

Carta dun deputado a Cortes polo partido de Lalín dirixida a Miguel Nine: “Mi querido amigo Miguel: Al Ministro de Gracia y Justicia le han dicho que desea Riestra se nombre a Leyes y no á nuestro recomendado. Por consiguiente veanse ustedes con el Marques para que no recomiende a aquel y que cuando menos que dege en libertad al Ministro. Esto urge. Y haganlo sin decir soy yo quien da la noticia. Me parece pronto habra crisis”. Firma Justo [Martínez].

128. S. D.

Carta dun deputado a Cortes polo partido de Lalín dirixida a Miguel Nine. Frases como “Si dios no lo remedia tenemos Maura para rato”.

129. 8 de xullo de 1900

Carta dirixida a Miguel Nine con membrete da Comisión Provincial de Pontevedra: “Querido D. Miguel: Le supongo a V. enterado de la gestion de nuestro respetado am[ig]o el Marques de Riestra p^a lograr el total pago de la Ysla de Cortegada donada al Rey. Pues bien ese Sr. Alcalde se comprometio a donar p^a la suscripcion abierta 1.250 pts [...]. Como el Marqués desea hacer dentro de la

semana proxima la liquidacion, le ruego recabe de ese Sr. Alcalde la razon por que no satisfizo al estado nuestro amigo la cantidad referida. Su respuesta se la daré á leer al Marqués”.

130. 2 de abril de 1901

Carta dirixida a Miguel Nine polo avogado Xosé Martínez Fontenla, da Coruña.

131. 8 de abril de 1901

Carta dirixida a Xusto Martínez polo marqués da Vega de Armijo, solicitándolle interveña ante Miguel Nine para que lle consiga unha copia autorizada que enviara o seu parente conde de Canillas dunha escritura de recoñecemento de foro “que empieza así: “El 12 de Agosto de 1708 ante D. Juan Gomez de Fragoso, Escribano del Juzgado de Santiago, se practicó un reconocimiento de todos estos foros (Estrada) pertenecientes al Excmo Sr. Marqués de Mós”. Y como me interesa actualmente el hallazgo de dicho documento, espero de su benévola amistad se sirva interceder con el Sr. Nine”.

132. 31 de maio de 1901

Carta dirixida a Miguel Nine por Ramón Martínez.

133. 28 de xullo de 1901

Carta dirixida a Miguel Nine polo alcalde da Coruña Xosé Martínez.

134. 25 de marzo de 1902

Carta dirixida a Miguel Nine por Narciso Carrero.

135. 27 de marzo de 1902

Carta dirixida a Miguel Nine polo avogado Lino Torre.

136. 8 de abril de 1902

Carta dirixida a Miguel Nine por Narciso Carrero

Recibo un carta referente á
lo ocurrido entre Gaspar y Pardo
y el asunto con aquel tiene
que ventilarse militarmente.
Gaspar sabe lo que disponen
las leyes militares y el Coman-
dante Militar de esa tambien.
El Capitan General de Galicia
está en Comandancia, pero el Coman-
dante Militar de Betanzos, por cuyo
conducto ha de hacer las notificaciones
al fin, ya sabe lo que ha de con-
tatar sobre el particular. En las
mananas ó de mañana iré al Capitan
General el 25 estaré en Pontevedra y
ya hablaremos de todo.

El Diputado Cortes
por
Lalín.

Querido Miguel:
No olvide V. que con
ellos deben hablar
numerosos para que
manifieste su opinion
sobre lo que ocurre
ahí y acordar por abo-
llar que y si el no
quiere, hacer lo oportu-
no V. y ellos.
Yo le he escrito una
carta diciendole que
conviene tomarse por

se directa en la con-
dición de que resol-
viendo todo en equi-
dad antes de que ha-
ya vencidos y ven-
cidos y no me ha-
contestado. Siendo
de esperar hablar
con el marqués res-
pecto al particular
de política poco ó
nada puedo decirle
sobre cada de for-
mas, autoridad y
el partido liberal en

aparece por ninguna
parte porque hay que
que tiene un asunto que
nunca han emitido res-
pecto a lo de mar-
qués.

Aparece tiene de tal ma-
do acordado le pre-
te que como V. vea lo
que le da nada de
pues hay de nada de
hacer política.

Le digo no lo recomien-
den sin embargo a
ra rato.

Buena salud recuerdos
a la familia y ordene
y mande a un amigo
que le abra
Miguel

Carta dun deputado a Cortes polo partido de Lalín a Miguel Nino.

137. 22 de abril de 1902

Carta dirixida a Miguel Nine por un membro da Xunta do Congreso Católico de Compostela, felicitándoo pola súa elección como vicepresidente da Comisión Provincial: “esperanza fundada de que desde la Vicepresidencia ha de promover en mayor escala los intereses de nuestro pueblo y los de los amigos. Tengo la esperanza de que si las cosas se ponen bien como yo deseo, le veremos a V. muy pronto al frente de alguna provincia gallega. [...] Lamento la contrariedad que a algunos les produce su encumbramiento, pero tanto peor para ellos. Es preciso que no nos durmamos sobre los laureles, sino que utilicemos toda oportunidad en favor de nuestra causa que es la del Marques, Justo y amigos, contra los envidiosos y miserables”.

138. 24 de abril de 1902

Felicitación enviada a Miguel Nine por Vincenzo Fraíz Andión, director da Escola Normal Superior de Mestres de Santiago, con motivo do seu novo posto, que auguraba un gran porvir político.

139. 6 de xuño de 1902

Carta dirixida a Miguel Nine polo alcalde da Coruña Xosé Martínez.

140. 18 de agosto de 1902

Carta dirixida a Miguel Nine por Xosé María Caramés, desde Madrid, agradecéndolle o “favor que me ha dispensado influyendo para que de Alcalá de Henares me destinasen a esta Corte, donde actualmente de hallo en el Taller de Máquinas de este Depósito de la Guerra (Oficina del Inspector de Talleres)”.

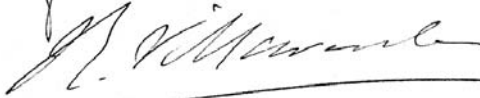
141. 31 de outubro de 1902

Nota de agradecemento dirixida a Miguel Nine polo deputado a Cortes por Redondela.

 EL MINISTRO DE HACIENDA

S. D. O. E. God.

Sr.
 Miguel Nine

Mi estimado amigo:
 Agradecer a Ud. en extremo, tanto
 las felicitaciones que, con motivo
 de mi ingreso en la Academia
 Española y con el de mi nom-
 bramiento para este cargo,
 me dirige, como por su aten-
 to y leal ofrecimiento.
 Sabe que es suyo a p^{mo} amigo
 S. S.   q. b. s. m.

Nota de agradecimiento dirigida a Miguel Nine polo ministro de Facenda.
(ver doc. 142)

142. 12 de decembro de 1902

Nota de agradecemento dirigida a Miguel Nine polo ministro de
Facenda.

143. 4 de maio de 1903

Carta de agradecemento dirixida a Miguel Nine polo marqués da Vega de Armijo: “Mi estimado amigo: Sé que como siempre me ha prestado V. su ayuda en la elección de Diputados, honrandome de nuevo con su confianza para la representación en Cortes del Distrito de la Estrada, y me apresuro a manifestarle mi profundo agradecimiento”.

144. 1903

Copia de auto polo que se confirma o dictado polo xuíz de primeira instancia de Padrón o 3 de febreiro de 1903 sobre a ampliación dunha demanda entre entre André Míguez Gutiérrez e María Rosa Gutiérrez.

145. 27 de marzo de 1904

Carta dirixida a Miguel Nine polo outrora deputado a Cortes por Lalín: “Querido Miguel: He hablado con el Marques [...]. Nuestro proposito es ver si podemos conseguir sea V. el Vicepresidente de la Diputación y llevo encargo de tratar eso con Besada [...]. Esto nos resolveria un gran problema porque como Neyra tiene muchos años si le sucediera cualquier fracaso quedaba V. de Presidente. Veremos como resulta el asunto”.

146. 5 de setembro de 1904

Carta dirixida a Eduardo Vincenti desde o Secretariado da Facultade de Medicina de Madrid, prometendo o firmante que “me intersaré en extremo por D. Narciso Carnero, opositor a la Cátedra de Medicina Legal en la Universidad de Santiago que ha tenido V. la bondad de recomendarme”.

147. 28 de setembro de 1904

Carta dirixida a Miguel Nine polo avogado Celestino Prieto.

148. 12 de xullo de 1904

Carta dirixida a Miguel Nine polo catedrático de Dereito de Compostela, Lino Torre, aconsellándoo nun asunto “legal”: “Si ese procurador no tiene noticia oficial del nuevo poder, puede contratar con V. el allanamiento, comprometiéndose á elevar el documento simple a escritura pública, y están cogidos sin remedio. Esto es muy interesante pues asi se le cortan de raíz las malas artes que emplean. No tiene riesgos, segun los artículos 1734 y 1735 del Código Civil, para V. ni para Barcala. Haga eso si puede sin demora. Mire V. que es el triunfo redondo”.

149. 21 de novmebro de 1904

Carta dirixida a Miguel Nine polo senador Martínez.

150. 2 de febreiro de 1905

Nota de agradecemento dirixida a Miguel Nine polo ministro da Gobernación.

151. 28 de xuño de 1905

Nota de agradecemento dirixida a Miguel Nine polo presidente do Consello de Ministros, Montero Ríos.

152. 5 de outubro de 1905

Felicitación enviada a Miguel Nine polo presidente do Consello de Ministros con motivo do seu nomeamento como vicepresidente da Comisión Provincial de Pontevedra.

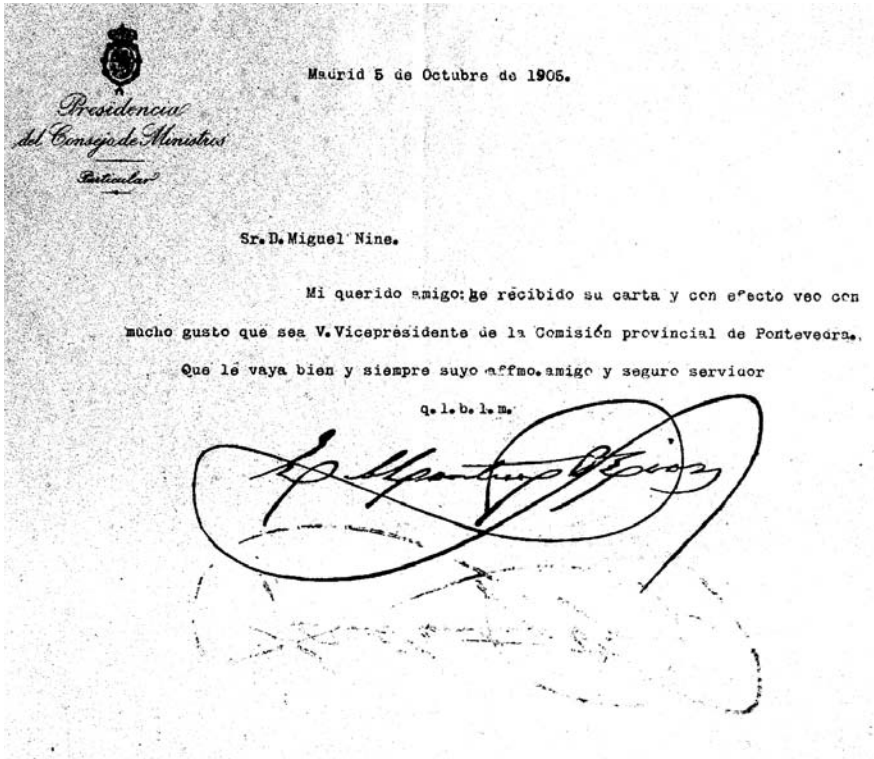
153. 18 de xuño de 1906

Carta dirixida a Miguel Nine pregándolle que “no apriete los tornillos” ao alcalde de Gondomar.

154. 7 de novembro de 1906

Carta dirixida a Miguel Nine polo deputado a Cortes por Lalín, desde Madrid.

Felicitación enviada a Miguel Nino (ver doc. 152)

155. 19 de novembro de 1906

Carta dirixida a Miguel Nino polo rector Cleto Troncoso pedíndolle que “Debiendo tener lugar el próximo día 25 la elección de dos Senadores por la provincia de Pontevedra, me permito la libertad de rogar á V. con el mayor encarecimiento me dispense el honor de apoyar con su voto mi candidatura para una de las vacantes indicadas”.

156. 24 de novembro de 1906

Nota de gratitude dirixida a Miguel Nino polo rector da Universidade de Santiago, Cleto Troncoso, polo “eficaz apoio” prestado.

157. 29 de novembro de 1906

Carta dirixida a Miguel Nine polo presidente do Senado agradecéndolle a solta de perdices que fixera na illa de Cortegada.

158. 9 de decembro de 1906

Nota de agradecemento dirixida a Miguel Nine polo ministro de Fomento.

159. 20 de decembro de 1906

Nota de agradecemento dirixida a Miguel Nine polo deputado a Cortes por Lalín.

160. 28 de decembro de 1906

Nota dirixida a Miguel Nine polo ministro de Fomento, informando que “Hasta la fecha no ha tenido entrada en este Ministerio la instancia á que V. se refiere y en la que el Ayuntamiento de Estrada solicita la concesión de avenidas para dicho pueblo, pero en atención al interés que V. demuestra recomendando que cuando llegue se tramite con la urgencia posible”.

161. 28 de decembro de 1906

Nota informativa dirixida a Miguel Nine e Xulio Álvarez Builla polo presidente do Consello de Ministros, marqués de la Vega de Armijo, sobre indicación para a aprobación do itinerario de trens acordado pola compañía de Ourense a Vigo. Acompaña, da mesma data, nota que lle enviara ao marqués o ministro de Fomento.

162. S. D.

Nota enviada a Miguel Nine polo deputado a Cortes por Cambados, pedíndolle que vote “para Jefe de la sección de cuentas de esa Diputación al aspirante á dicha plaza D. Adolfo Castro Monge, rogándole aconseje a sus amigos apoyen este nombramiento”. Este aspirante remataría senda nomeado, grazas entre outros ao voto de Miguel Nine, Xefe da Sección de Contas Municipais do Goberno Civil de Pontevedra.

163. S. D.

Carta enviada a Miguel Nine por un senador.

164. 4 de febreiro de 1907

Carta dirixida a Miguel Nine pola dirección de Fábricas de Gas e Electricidade de Vigo, sobre preito que sustiña esta compañía contra “varios vecinos de Cerdedo por el agua de la Cascada de San Isidro. Como ingenieros que se pueden designar en Pontevedra [...] sea el Señor Pico sea el señor González Díaz. En Vigo, como ingeniero se podría llamar al señor Dn. Casto Méndez-Núñez ingeniero sub-director de las Obras del Puerto de Vigo”. Por ela sabemos que Nine padecía reumatismo.

165. 4 de febreiro de 1907

Carta dirixida a Miguel Nine por Xulio Álvarez Builla desexándolle se mellore da súa doenza e informándolle de asuntos políticos.

166. 8 de febreiro de 1907

Nota dirixida a Miguel Nine polo deputado a Cortes por Bande Gabino Bugallal, recordándolle que preste o seu voto a Adolfo Castro para que sexa designado para a xefatura de contas.

167. 21 de febreiro de 1907

Carta dirixida a Miguel Nine polo Administrador especial de Rendas Arrendadas de Barcelona.

168. 4 de marzo de 1907

Carta dirixida a Miguel Nine desde Segovia polo vicepresidente desa Comisión Provincial informándolle dunha publicación.

169. 10 de marzo de 1907

Carta dirixida a Miguel Nine desde a Avogacía do Estado da provincia de Pontevedra notificándolle o envío dunha vaixela “como recuerdo para los novios”.

170. 13 de marzo de 1907

Carta dirixida a Miguel Nine polo director de Camiños Provinciais de Pontevedra. Tamén o felicita polo casamento de Lola (debeu ser o día 8 de marzo).

171. 21 de marzo de 1907

Carta dirixida a Miguel Nine por Roxelio Castro: “Muy Sr. Mío y amigo: Tiene la presente por objeto manifestarle que por fin pude alcanzar el nombrar un arquitecto diocesano para el reconocimiento y liquidación de las Obras de la Estrada y otras varias, habiendo recibido ya el nombramiento Dn. Antonio Mera. Ahora bien, como al parecer el Sr. Reyero se ha lastimado por el referido nombramiento y como quiera que todos los arquitectos están asociados ha conseguido del presidente de ellos, que es el Sr. Borrajo, arquitecto provincial actualmente, que hiciese desistir de tal cargo al Sr. Mera, habiendo recibido con tal motivo este Sr. Una carta del mencionado Sr. Borrajo en la que se indica no debe aceptar el cargo que se le encomendó. Por esta razón agradecería a V. indicase al Sr. Borrajo que no se interese n contra del Sr. Mera”.

172. 23 de marzo de 1907

Nota dirixida a Miguel Nine por Adolfo Castro Monge, Xefe da Sección de Contas Municipais do Goberno Civil de Pontevedra, agradecéndolle o voto que fixo posible o seu novo destino.

173. 30 de marzo de 1907

Carta enviada a Miguel Nine polo procurador dos tribunais de Pontevedra Henrique Aranda, en relación ca vista do xuízo entre André Míguez e María Rosa Gutiérrez.

174. 2 de abril de 1907

Carta e nota adxunta, dirixidas a Miguel Nine polo presidente da Deputación Provincial da Coruña, comunicándolle que “va por buen camino la transacción del asunto de Mª Rosa Gutiérrez y su

hijo Andrés”. Na nota adxunta apunta dificultades xurdidas no inventario de bens.

175. 15 de abril de 1907

Carta dirixida a Miguel Nine por Faustino Ulloa referida á presa de Pina, en Paradela.

176. 25 de abril de 1907

Carta dirixida a Miguel Nine por Ramón Paseiro, desde Celanova.

177. 20 de abril de 1907

Nota enviada por Xosé Martínez a Miguel Nine desde Silleda.

178. 27 de abril de 1907

Nota de agradecemento enviada polo rector da Universidade de Compostela a Miguel Nine.

179. 1 de maio de 1907

Carta enviada a Miguel Nine por Severino Trigo, desde Madrid, informándolle da política na vila e corte: “La política está más revuelta que nunca, pero no por causas más o menos pasajeras y de fácil arreglo, sino por otras que afectan profundamente á todos los buenos liberales españoles, constituyendo un peligro para la Monarquía. La causa de todo esto la tiene el soberbio y engreído Maura que con sus desplantes y ambición desmedida nos vino a probar que es un solemne mamarracho. [...] No es necesario que se abran las Cortes para que empiece el escándalo [...] y para que los liberales [...] formulen enérgica y viril protesta. [...] y el que más aprieta es Dn. Eugenio, que, según me dijo hace ya días Eugenito, está más político que nunca y va a arremeter contra Maura fieramente. [...] Ayer estuvo Romanones con el Rey cerca de una hora y se le quejó de los atropellos que con él cometieron en Guadalajara y, en general del resultado de las elecciones, y el Rey

Faustino Ulloa

Extrada.

15 Abril de 1909

Dr. D. Miguel Nive

Mi querido Amigo: el día pasado 13 estabamos aqui el Ingeniero Pico' y su ayudante quienes en union de Pardo y el Notario fueros a reconocer la presa ó apuducto de Parabela, y avon que el Gobernador mandaba al Alcalde citare a los intercedos p^a que concurriesen alli no hubo tiempo p^a citar los de Parabela ni la Alhaldia sabia quienes son los interesados asi que solo concurreis' D. Luis Pereira de acuerdo con nosotros, y alli levantaron el acta de que se incluye copia p^a que V. se entere.

Estos amigos ya querian que fuese junto a V una comision no solo para que V. hable y entere al Gobernador, si no tambien p^a presentar se con V al Sr. Marques p^a que tambien se entere de la justicia que ainte a las parroquias

Carta dirixida a Miguel Nive por Faustino Ulloa (ver doc. 175).

le dijo “la culpa la tuviste tu y todos los que echasteis á volar lo del proyecto de ley de Asociaciones, que si esto no fuera aún podríais estar en el poder; pero así las consecuencias las tocamos todos. Estos días que debieran ser para mi de gran alegría y júbilo, lo son de gran amargura” Indudablemente tiene razón el Rey [...] Por ahí ya veo que continúan las miserias de siempre, aunque nada se de lo que pasa. Otros ilusos más”.

180. 6 de maio de 1907

Carta dirixida a Miguel Nine por Severino Trigo, desde Madrid. Nela afirma: “voy a participar a V. la última impresión dominante que, por la gravedad que tiene, no debe ignorarse. Aseguran que Maura caerá antes de abrir las Cortes, por resultado de las elecciones, que tan mala impresión causó en elevadas esferas por el excesivo número de antidinásticos que triunfaron [...] Aquí está Fermín, que se divierte de lo lindo. Estoy pasmado de los aficionado que es á todo lo verde, pero lo más verde, eh?”.

181. 8 de maio de 1907

Nota do rector da Universidade de Compostela, Cleto Troncoso, que debía acompañar credencial do seu recomendado “para la interinidad de la escuela de Rivarteme en Nieves”, dirixida a Miguel Nine.

182. 26 de maio de 1907

Nota dirixida a Miguel Nine. Firma ilexible.

183. 7 de xuño de 1907

Carta dirixida a Miguel Nine por Xusto Martínez (ao parecer Inspector Xefe da Sección de Sanidade Militar).

184. 8 de xuño de 1907

Carta dirixida desde Porto do Son a Miguel Nine polo seu sobriño Antón e por Dores Fraga.

185. 9 de xuño de 1907

Nota dirixida a Miguel Nine por Xosé Santos, do Consello de Goberno do Banco de España, agradecéndolle a cooperación dispensada á súa candidatura para senador.

186. 1 de xullo de 1907

Nota dirixida a Miguel Nine por Xulio Álvarez Builla.

187. 26 de xullo de 1907

Nota dirixida a Miguel Nine desde o Decanado do colexio de notarios da Coruña.

188. 14 de setembro de 1907

Carta dirixida a Miguel Nine por Laureano Salgado desde Caldas de Reis.

189. 20 de setembro de 1907

Nota dirixida a Miguel Nine desde a dirección do Faro de Vigo.

190. 4 de outubro de 1907

Nota dirixida a Xusto Martínez polo presidente da Audiencia Territorial da Coruña, manifestándolle “que ha sido nombrado juez de Estrada su recomendado D. Manuel Otero. D. Camilo Pereira no ha obtenido cargo ninguno”. Semella que Xusto Martínez reenviou a nota a Miguel Nine.

191. 17 de outubro de 1907

Nota dirixida a Miguel Nine por Xosé María Lamas agradecéndolle a licenciatura obtida polo seu fillo mediante a intervención do fillo político do señor Nine.

192. 22 de outubro de 1907

Nota dirixida a Miguel Nine por Xusto Martínez, con membrete de Inspector Xefe da Sección de Sanidade Militar, decindo

que “he recomendado en Gobernación con el mayor interés, quede terminada la reclamación contra la constitución de la Junta local de Reformas sociales hecha por Ramiro Ulloa. También he recomendado en Gracia y Justicia que anuncien la vacante de Médico forense en que se halla interesado Pepe Araujo. El asunto de su hijo está en buen camino”.

193. S. D.

Carta dirixida a Miguel Nine polo secretario do concello da Estrada: “Querido Miguel: Me parece que no tenemos dinero para pagar á D. Pedro, por lo que verás de la adjunta nota. Las 3.000 pesetas de la huerta nos parten, y hemos de ver si se va pagando a los otros, para poder abrir hasta Bedelle, y si (como dice Otero), hallamos quien preste el dinero para D. Pedro”. Amósase preocupado pola influencia de certa prensa ante os seus manexos: “por que nos dejaría destartalados ante la opinión, y el “Estradense” tocaría la alborada por todas las aldeas, con su correspondiente punto de Muíñeira”.

194. 25 de outubro de 1907

Carta dirixida a Xusto Martínez por Manuel Luengo, do Ministerio de Gobernación, en resposta a unha súa do día 22, manifestandolle “que la instancia presentada por Don Ramiro Ulloa y Villar, de Estrada (Pontevedra), pasó á informe del Instituto de Reformas Sociales, en 1º del actual, y en 8 del mismo, propone dicho Instituto que el Gobernador ordene al Alcalde que reuna la Junta local de Reformas Sociales, para que los interesados presentes documentos conducentes a su defensa [...]. He suplicado en el Instituto los deseos de V. sobre este asunto, y mi interés es grandísimo en que quede V. complacido”.

195. 25 de outubro de 1907

Nota dirixida polo subsecretario do ministerio de Graza e Xustiza do goberno español a Xusto Martínez para participarle que ya está mandada anunciar la vacante de Médico forense de Estrada”.

196. 28 de outubro de 1907

Nota dirixida por Xusto Martínez, Inspector Xefe da Sección de Sanidade Militar, a Miguel Nine: “Mi querido amigo: Tengo el gusto de remitirle carta y volante que he recibido relativos a la vacante de Médico forense en ese pueblo y a la reclamación que por instancia hizo a Ulloa”.

197. 29 de outubro de 1907

Nota dirixida a Miguel Nine por Xusto Martínez: “No olvido lo de su hijo Alejandro. Besada me ofreció que le daría la primera vacante que ocurriera aquí o en otro punto”.

198. 7 de novembro de 1907

Nota dirixida a Xusto Martínez por Xosé Pérez (con selo do Decanato do Colexio de Notarios da Coruña), presidente da Audiencia da Coruña: “Querido amigo: tengo mucho gusto en comunicarle que he formado parte de la mayoría que votó la reelección de su recomendado D. Manuel Otero para Juez municipal de la Estrada. Vea en que otra cosa puedo serle útil”. A nota semella que foi reenviada a Miguel Nine.

199. 8 de novembro de 1907

Nota de Xusto Martínez dirixida a Miguel Nine: “Mi querido amigo: tengo el gusto de remitirle el adjunto B. L. M. del Presidente de la Audiencia de Coruña, por la que verá, tenía recomendado con interés nombraran a Otero Juez municipal de esa. Dele V. mi enhorabuena”.

200. 12 de novembro de 1907

Nota dirixida a Miguel Nine por Xusto Martínez referida ao nomeamento do Xuíz municipal.

201. 2 de decembro de 1907

Nota dirixida a Miguel Nine polo rector da Universidade de Santiago, Cleto Troncoso, remitíndolle noticias “de su recomenda-

do D. Manuel Pena para la sustitución de la escuela de S. Jorge de Veá, como deseaba”.

202. 7 de decembro de 1907

Nota dirixida a Miguel Nine por Xulio Builla, con membrete de secretario da Deputación Provincial de Pontevedra, sobre a aplicación de certa cantidade (case un millón de pesetas) reclamada ao Ministerio de Fomento pola deputación, que “se aplicaríase a la construcción del Ferrocarril económico de la Estrada. Quiera Dios que sea verdad tanta belleza”.

203. 17 de decembro de 1907

Carta dirixida a Miguel Nine por Diego Pazos, relativa ao nomeamento de Manuel Pena.

204. 20 de decembro de 1907

Carta dirixida a Miguel Nine por Teodosio Rodríguez solicitándolle a asistencia á reunión da deputación e o seu voto para acadar o nomeamento de Director de Camiños.

205. 18 de xaneiro de 1908

Nota dirixida a Miguel Nine por Xusto Martínez e outros membros da Comisión Provincial de Pontevedra, que se amosan “disgustados por la capital de los liberales y con ellos el Gobernador”.

206. 28 de febreiro de 1908

Nota dirixida a Miguel Nine por Francisco Calvo Troiteiro, procurador e notario eclesiástico de Santiago de Compostela.

207. 3 de marzo de 1908

Carta enviada a Miguel Nine por Xosé Monte Fariña.

208. 8 de marzo de 1908

Nota de agradecemento dirixida a Miguel Nine polo alcalde de Lalín, Antón Crespo, debido ao destino axeitado que Nine acadou para o seu recomendado.

209. 22 de marzo de 1908

Nota dirixida a Miguel Nine por Timoteo Sánchez Freire, con instrucións para ingresar no Sanatorio. Cómpre recordar a salientable labor no psiquiátrico de Conxo de Timoteo Sánchez Freire, que dou o seu nome a unha fundación vencellada ao sanatorio.

210. 26 de marzo de 1908

Carta dirixida a Miguel Nine por Xosé Martínez.

211. 4 de abril de 1908

Carta dirixida a Xusto Martínez polo presidente da Audiencia da Coruña, referíndose ao médico de San Xurxo de Codeseda, señor Leis “con obrigación expresa de residir habitualmente en dicha parroquia, hemos pedido al juez antecedentes acerca de este particular para resolver luego lo que corresponda, en nuestro interés. De cualquier modo, como son dos unicamente los aspirantes y ambos tienen buenos antecedentes en el Ministerio, pueden nombrar al que quieran”.

212. 28 de maio de 1908

Nota dirixida a Miguel Nine por Antía Rodríguez Vázquez desde A Coruña. No envés contén unha “Nota de los individuos que votaron a Otero Botana para médico titular de Estrada en 10 de febrero de 1908”, cunha lista de nomes.

213. 10 de xuño de 1908

Nota dirixida a Xusto Martínez polo presidente da Audiencia da Coruña: “Mi distinguido amigo: Acabamos de nombrar juez municipal suplente de la Estrada a un sobrino de José Martínez. Un abogado, que solicitaba también el puesto, fue excluido porque tuvo un proceso que se sobreseyó provisionalmente el año 904”.

214. 25 de xuño de 1908

Carta enviada a Miguel Nine por Xusto Martínez, con membrete de Inspector Xefe da Sección de Sanidade Militar. Ese ano

falecera o marqués da Vega de Armijo. “Ya sabía el nombramiento de Juez Municipal suplente, hecho a favor de mi sobrino el farmacéutico [...]. También he vuelto a recomendar el nombramiento de Penas Touceda al Subsecretario de Gracia y Justicia”.

215. 27 de xuño de 1908

Carta dirixida a Miguel Nine por Diego Pazos, con membrete do oficial de Fomento do Gobierno Civil de Pontevedra, informándoo da inserción dun anuncio no boletín oficial. Remata: “Ahora desearía de Vd. un favor: Un sobrino mio tiene que pasar la segunda revisión dentro de unos días y desgraciadamente lo alegado es causa justificada como lo verán este año los nuevos médicos que le han de reconocer. Como el muchacho está colocado en Vigo le origina grandísimos trastornos el que lo detengan muchos días en la observación, y por mas que los médicos me dieron palabra de que no iría a ella, yo quiero curarme en salud, para lo cual le ruego (siempre que en ello no tenga Vd. inconveniente) me mande una carta de presentación para Don Gaspar Araujo a fin de que no lo detenga muchos días. La carta que no traiga fecha pues si ha de hacer uso de ella conviene crea es reciente. El joven se llama Juan Pazos Poncet. Si no necesitase hacer uso de ella se la devolveré tran pronto salga del lío”.

216. 3 de novembro de 1908

Nota dirixida a Miguel Nine por Candido Corvacho Landín, con motivo de ter sido este último nomeado Comisario Director da Escola Normal Superior de Mestras da Provincia.

217. 15 de decembro de 1909

Nota dirixida a Miguel Nine por Pedro Martínez.

218. 20 de decembro de 1909

Nota dirixida a Miguel Nine por Pedro Martínez, da vila de Pontevedra, solicitándolle o pago de 1661 reais que lle adebedaba.

219. 31 de marzo de 1910

Nota dirixida a Melania Nine polo inspector de primeiro ensino da provincia de Pontevedra, Darío Caramés.

220. 25 de novembro de 1912

Carta dirixida a Melania Nine por “María y Paco”.

221. 20 de xuño de 1913

Carta dirixida a Miguel Nine por Pedro Martínez.

222. 1 de abril de 1914

Carta dirixida a Miguel Nine.

223. 2 de abril de 1914

Nota de agradecemento dirixida a Miguel Nine por Bonifacio Vázquez.

224. Maio de 1914

Carta dirixida a Miguel Nine desde Aldán.

225. 16 de xuño de 1914

Carta dirixida a Miguel Nine polo procurador Xiao Lago Cordeiro.

226. 19 de xuño de 1914

Carta dirixida a Miguel Nine polo xefe da prisión preventiva celular de Vigo, Manuel Rodrigo: “Mi querido amigo: Ya terminaron las oposiciones de maestras en Santiago; mi hija en el último ejercicio obtuvo el nº 35 [...], pero empató con otra opositora [...], quedando por consiguiente mi hija sin plaza [...]. De todos modos le doy a V. las más expresivas gracias por el mucho interés que se tomó”.

227. 18 de xullo de 1914

Nota dirixida a Miguel Nine por “Avelina”, desde Madrid.

228. 3 de setembro de 1914

Carta dirixida a Miguel Nine por “Natalia”, desde Vilagarcía: “Mi amigo Nine: Deseando colocar a mi hijo y enterada por Obdulia que habló con Melania [...] para que V. hiciese en su favor lo que fuese posible a fin de meterle en las oficinas del tren”.

229. 13 de febreiro de 1915

Nota dirixida a Miguel Nine con membrete da Comisión Provincial de Pontevedra.

230. 10 de febreiro de 1933

Nota dirixida a Melania Nine polo avogado Xosé García Vidal, da vila de Pontevedra.

231. 17 de febreiro de 1933

Carta dirixida a Melania Nine agradecéndolle un obsequio.

232. 14 de xullo de 1933

Carta dirixida a Melania Nine desde a vila de Pontevedra.

233. 21 de xullo de 1933

Carta dirixida a Salustiano Portela Pazos polo avogado César Lois Vidal.

234. 9 de xaneiro de 1947

Tarxeta dirixida a Escravitude Nine por frei Serafín García.

235. 7 de febreiro de 1948

Carta con membrete de Ramón Martínez e Compañía, dirixida por Aureliano ás súas curmáns desde Bos Aires.

236. 21 de marzo de 1948

Carta dirixida a Melania Nine polo seu sobriño Miguel, con membrete de “Hijo de Alejandro Nine exportador de vinos y coñacs”, de Xerez.

237. 22 de marzo de 1948

Tarxeta de agradecemento do bispo auxiliar, o cabido catedralicio e a familia de Tomé Muniz Pablos, arcebispo defunto de Compostela, polos sufraxios e rogos.

238. 13 de abril de 1948

Carta en dúas follas dirixida a Escravitude Nine pola súa sobriña Moira desde O Salvador.

239. 22 de abril de 1948

Carta dirixida a Melania Nine por Tareixa Andúxar desde Santiago de Compostela.

240. 9 de xullo de 1948

Carta en tres follas dirixida desde O Salvador.

241. 12 de xullo de 1948

Carta con membrete de Ramón Martínez e Compañía, dirixida por Aureliano ás súas curmáns desde Bos Aires.

242. 12 de xullo de 1948

Tarxeta de visita de Ciprián Braña e Agustina Pló (con residencia en Vigo), agradecendo a Melania Nine “las atenciones y molestias que ha tenido para y por nuestro hijo”.

243. 12 de xullo de 1948

Tarxeta de visita de Ciprián Braña con nota de saludo.

244. 16 de xullo de 1948

Carta dirixida a Melania Nine polo párroco de Vinseiro e cereixo, Lisardino Moldes Rivas.

245. 16 de setembro de 1948

Tarxeta de visita de Benigno Baltuille Ruíz, informando a Melania Nine que “su recomendado Daniel Rodríguez fue aprobado

con la nota máxima. Su contrincante aprobó con nota inferior, por lo que se propone el de V. a Madrid, y creo será el nombrado”.

246. 20 de outubro de 1948

Carta en tres follas dirixida desde O Salvador.

247. 22 de novembro de 1948

Carta dirixida a Melania e Escravitude Nino desde Bos Aires.

248. S. D.

Carta dirixida a Melania Nino por unha súa amiga de nome Visitación.

249. S. D. [1890]

Nota con petición de datos do falecemento de Carme González Pérez e outros particulares.

250. S. D. [14 de xuño de 1907]

Carta dirixida a Miguel Nino por Xulio Álvarez Builla.

251. S. D.

Fragmento de carta.

252. S. D.

Tarxeta postal ilexible.

253. S. D.

Tarxeta de visita de Enrique Martínez Cepa, de Santiago, con nota de presentación.

254. S. D.

Tarxeta de visita de Conchita Martínez Iglesias, mestra nacional.

255. S. D.

Tarxeta de visita do avogado Fiz Esquete, de Compostela.

256. S. D.

Tarxeta de presentación de Amalia Ulloa Martínez.

257. S. D.

Tarxeta de visita de Manuel López de Súa, tenente de infantaría.

258. S. D.

Tarxeta de visita de Luís del Amo, capelán da prisión provincial de Pontevedra.

259. 17 de maio de 1931

Recordatorio da primeira comunión de Maruxiña Vizoso Durán na Estrada.

260. 15 de maio de 1947

Recordatorio da primeira comunión de Antoniño Carreiro Santos en San Xiao de Arousa.

261. Decembro de 1947

Recordatorio do falecemento do médico Manuel Leis Pose.

262. 15 de marzo de 1948

Recordatorio do falecemento de Tomé Muniz de Pablos, arcebispo que foi de Santiago de Compostela.

263. 27 de maio de 1948

Recordatorio do falecemento de Manuel Sanmartín Constenla.

264. 5 de xullo de 1948

Recordatorio do falecemento de Gonzalo Fraga Sánchez.

265. 9 de decembro de 1948

Tarxeta con vista de Macuto (Venezuela).

266. Decembro de 1951

Do 21 e 22 de decembro de 1951, recordatorio da prima tonsura e menores ordes de Manuel Rozados Taboada, en Salamanca.

Bibliografía

- BARREIRO FERNÁNDEZ, X. R. (Coord.). *Parlamentarios de Galicia: biografías de deputados e senadores (1810-2003)*. Santiago de Compostela, 2003.
- Boletín Oficial do Arcebispado de Santiago* n° 3250, do 20 de xullo de 1974.
- GARRIDO COUCEIRO, X. C., LAGO PEÑAS, P. e MARTÍNEZ BARREIRO, M. “Entre el clientelismo y la movilización. El municipio pontevedrés de A Estrada en la primera década del siglo XX”. En *Revista de Investigaciones Políticas y Sociológicas* (RIPS), vol. I n° 2. Santiago de Compostela 1999.
- ISAD (G) *Norma Internacional General de Descripción Archivística*. Madrid, 2002.
- SARTORI, G. *Partidos y sistemas de partidos*. Madrid, 1987.
- VEIGA ALONSO, Xosé Ramón. *Parentes, amigos e favores, as redes informais do caciquismo*. Santiago de Compostela, 1997.

Carlistas e liberais en terras estradenses. A derradeira batalla do caudillo Gorostidi

María Jesusa Fernández Bascuas

Na segunda e terceira décadas do século XIX España aparecía dividida en dous bandos intimamente convencidos de defenderen intereses lexítimos.

Por un lado os monárquicos, adeptos á causa da herdeira ao Trono, Dª Isabel, filla de Fernando VII; por outro, os carlistas, que sostiñan que a Coroa correspondíalle ao Infante Carlos, irmán do Rei, considerando que a Pragmática Sanción –pola que se establecía que se o Rei non deixaba sucesor varón, herdaría a filla máis vella, abolindo así a Lei Sálica–, rompía coa tradición da Monarquía Española.

En marzo de 1833, Carlos María Isidro exíliase en Portugal, negándose a xurar a Isabel como Princesa de Asturias, aducindo que o Rei non tiña potestade para promulgar a Pragmática Sanción e que, polo tanto, seguía en vigor a Lei Sálica.

A partir da morte de Fernando VII o 29 de setembro de 1833, o Infante proclamábase rei co nome de Carlos V, ó tempo que fai un chamamento ao exército para rebelarse, obtendo un gran apoio dos voluntarios realistas, clero, e sectores máis tradicionalistas de España.

Os carlistas galegos mostran preocupación polo seu futuro. Os partidarios de Dª Isabel toman posicións destituíndo ós xenerais

máis radicais como o de Santiago, Nazario Eguía¹, alma do realismo galego, que someteu a unha férrea persecución ás persoas que non estaban próximas ás súas aspiracións, como é o caso no noso entorno de D. Joaquín Barros, avogado e Promotor Fiscal interino no Partido Xudicial de Tabeirós que nun escrito ó xulgado di

...que a consecuencia de las encarnizadas persecuciones de que fui victima en la aciaga década pasada bajo los auspicios del feroz Eguia y penosos arrestos que sufrí en distintas cárceles principalmente en la de la Corona de Orense, durante la estación mas fria del año pasado de veintiocho...

tamén foron desarticulando ós voluntarios realistas dos que formaban parte persoas que anos despois terían unha relevancia importante na política local como D. Francisco de Oca (que foi alcalde).

Os partidarios de D. Carlos, conscientes de que o tempo corría na súa contra, decidiron pasar á acción, asumindo os curas un papel moi destacado non só na loita de guerrillas, senón no apoio económico e loxístico.

A principios de 1834 o ambiente íase tensando, as acusacións eran frecuentes; en febreiro arrestaron ó cura de Rubín e a un criado seu para pescudar os motivos polos que acollera na súa casa a noite do 29 ao 30 de marzo a un descoñecido e lle facilitou certos auxilios, "...de lo que hay exacto conocimiento en esta comandancia", uns meses máis tarde, en agosto, advírtese ós párrocos de Santa María de Olives, D. Manuel Gómez, de Santa Mariña de Agar, D. José Aparicio, de S. Miguel de Moreira, D. José Ballesteros, ó ecónomo de Sta. María de Paradela, D. Manuel Alfonsín, ó de San Xoán de Cerdedo, D. Francisco de la Cruz y Mourelle, ó de Santa María de Lebozán, D. Pedro Touceda, ó de Santa María de Folgoso,

1 D. Nazario de Eguia, (Durango 1777-Tolosa 1856), militar partidario do absolutismo, combatiu na Guerra da Independencia e participou en diversas accións contra o réxime liberal durante o período 1820–1823, o que lle valeu a enemistade dos liberais nos últimos anos do reinado de Fernando VII. Cando morreu o Rei alineouse coas teses carlistas, foi Tenente Xeneral de los Reales Ejércitos, Gobernador e Capitán Xeneral do Exército e Reino de Galicia, Presidente da Real Audiencia. Pouco antes do Bienio Progresista foi elixido Senador Real e recibiu o título de Conde de Casa Eguía.

D. Pedro Redondo e o de San Martín de Forcarei, D. Cayetano Soto, que deben trasladarse inmediatamente á cidade de Santiago para presentarse ó arcebispo e permanecer á súa disposición mentres non se aclaren as dúbidas fundadas que existen sobre a súa conducta política “.. *en las delicadas circunstancias actuales...*”.

Pídese ó arcebispo que advirta ós sacerdotes os deberes de fidelidade e respecto que teñen contraídos coa raíña Dª Isabel II, e que indique, tamén, qué curas substituirán ós oito encausados. Un mes despois autorízaselles a regresar ás súas casas.

No principio do ano 1835 algo estábase movendo. En xaneiro outra vez as autoridades civís piden ó arcebispo que chame á súa presenza ós abades de Santiago de Loureiro e San Miguel de Arca,

... de los cuales tengo noticias positivas de que pervierten el espíritu público difundiendo noticias subversivas, y persuadiendo a los sencillos habitantes a faltar a sus principales deberes de sumisión y obediencia al Gobierno...

Non fan desencamiñadas as autoridades porque aqueles relixiosos estaban activamente implicados na loita a favor de D. Carlos.

Con anterioridade a estes feitos xa estivera arrestado o cura de Arca por darlle cartos para armas e municións ao cabecilla D. José Martínez Ponte Andrade, que fora fusilado en Pontevedra.

A última expedición de Gorostidi

Seguindo a Barreiro Fernández no seu libro *El Carlismo en Galicia*, D. Francisco María de Gorostidi, vasco, comandou xa en 1822 o primeiro rexemento de Guipúzcoa, contra os constitucionalistas. O seu realismo estaba suficientemente probado. Na facción tivera o grao de coronel do seu rexemento e, rematada a guerra, foi premiado cunha canonxía na catedral Compostelana e designado capelán dos voluntarios realistas.

Foi acusado de conspirar en favor do Pretendente, e denunciado ante o arcebispo polo Gobernador o 12 de febreiro de 1834, e en vista do cariz que tomaban as cousas fuxiu a Portugal, onde se entre-

vistou con D. Carlos; estivo en Peneda un mes e regresou a Galicia por Tui en 1835 co título de “Comandante Xeral das Tropas de Carlos V en Galicia”. Viviu unha tempada na casa do médico Delgado, outra na do cura de Arca, D. Andrés Rodríguez, na Tenencia da Costa en San Mamede de Rivadulla e na casa do cura de Oca, D. Francisco Tallón Tejo.

Viña disposto a recuperar o trono de España para o que el consideraba lexítimo herdeiro, D. Carlos María Isidro, por aquel tempo fuxido a Portugal, porque o rei luso, Miguel I, recoñeceuno como tal e prestáballe apoio e refuxio. Decide unha estratexia para achegarse a Compostela onde esperaba entrar victorioso e para isto estivo unha tempada escondido en diferentes puntos da zona buscando apoios para a súa causa, tanto económicos como persoais.

O Levantamento planeado contaba, teoricamente, con recursos suficientes, ramificacións en diferentes puntos e unha estratexia ben deseñada por un vello e bregado loitador, Gorostidi, quen pensaba que esta ruta era a máis axeitada, pois nestes montes sentíase a salvo.

Nas datas previas á incursión cara a Santiago envía cartas co pseudónimo de Miguel Lagarto ou Tío Miguel a persoas de Montes, Tabeirós e Deza para non levantar sospeitas. Cando todo estaba a punto, o levantamento da facción carlista parte de Cotobade onde tiña importantes apoios como o cura de Loureiro, o seu segundo, o capitán Zabalza, Reguera, etc., pasan a Tabeirós pola zona de Montes, pero os liberais, que tiñan coñecemento dos seus movementos, perseguen a partida carlista, que foi abatida e derrotada no límite entre a Estrada e Silleda. Unha das comunicacións oficiais di así:

Partida volante de Infantes y Caballería = Tengo la satisfacción de anunciar a VS. Que esta tarde desde las dos de ella en combinación con el Sor. D. Pedro Casanoba y D. Carlos Moure hemos batido completamente la facción en el Monte de la Cabana y capilla llamada de San Sebastián. Los valientes que tenemos el honor de mandar han sobrepujado a nuestras esperanzas y correspondido cumplidamente a las que VS. Concibió de ellos. El caballo del Comandante de la facción, su equipaje, armas y una correspondencia en alto grado importante es el efecto de brillante jornada. No puedo especificar a VS. el número de muertos

y heridos de los facciosos, pues que la noche nos ha impedido hacer este recuento que se practicará mañana con la mayor exactitud y escrupulosidad, pero debo asegurar a Vs. que la dispersión de los facciosos ha sido completa, y los pocos que han salvado sus vidas huyen despavoridos y perseguidos por la partida de Moure. Hemos quedado exhaustos de municiones y necesitamos, sobre manera su reposición = Dios guarde a VS. Muchos años. Estrada diez y media de la noche del día de hoy trece de mayo de 1835 = Ramón Acevedo

Ás Tropas enviadas para combatelo uníronse os urbanos de Vilagarcía, Caldas de Reis e os da comarca, especialmente os de Tabeirós, que buscaron afanosamente ó comandante da facción. Ao remate o cóengo é capturado

...por el bizarro y decidido D. Fernando Lorenzo, 2º Comandante de la Sección de Urbanos de Tabeirós que puesto a la cabeza de algunos de los mismos y andando errante y fugitivo aquel, lo persiguió constantemente después de la acción de antes de ayer hasta lograr su captura...

O monte seguiuse revisando palmo a palmo para seguirle a pista ós dispersos, incluso se manda que os xustizas ordeen saír ós veciños a buscar ofrecéndolles como botín todo aquilo que lles atopen, e unha recompensa pecuniaria para os que capturen algún rebelde, armas, cabalos, papeis interesantes ou calquera outra cousa importante. O obxectivo estaba claro: deter o maior número de facciosos pero tamén as súas pertenzas e, sobre todo, informacións vitais para abortar futuras accións.

Debeu ser unha loita dura, encarnizada por ambas as partes

...Según me informa dicho Acevedo los Soldados de Caballería han hecho prodigios de valor acuchillando denodadamente a los forajidos que han sabido también batirse desesperadamente.... me aseguraron que la noche no le permitió recoger mas despojos, ni saber a punto fijo el número de muertos y heridos que mañana se sabrá... Los pocos que se han librado de nuestras lanzas van perseguidos por la partida de Rivadavia...

Cando os paisanos non tiñan armas loitaban ata con pedras, como sucedeu en Cuntis.

O balance final foi de sete mortos e nove prisioneiros da mesma gavilla, e porción deles ferido entre os que se atopaba o Cura de

Loureiro; colléronse trinta fusís, varias carabinas, sables, pistolas, cabalos e outros efectos.

Nun oficio do Sanjuanena ó Capitán General de Galicia do 15 de maio podemos ler:

Estoy reconociendo la correspondencia tomada al Caudillo Gorostidi que es de toda consideración, para en su vista tomar las disposiciones convenientes y providencias según lo que arroje de sí, y verificado el reconocimiento lo dirigiré original a V.E.

Dentro de dos horas espero aquí al citado caudillo... Luego que llegue se le tomará declaración y será puesto en capilla para ser fusilado el día de mañana con los demás prisioneros cogidos con las armas en la mano, y oportunamente daré a V.E. el parte circunstanciado de tan feliz acontecimiento.

Efectivamente, da Estrada foi conducido o cabecilla Gorostidi a Santiago onde despois de tomarlle declaración na que recoñeceu moitos dos documentos que se lle incautaran o día anterior, tanto os que escribira el coma os que recibira. Había tamén outros do comisionado rexio dirixidos ó arcebispo e os Srs. Deán e Maxistral da Catedral de Santiago, diferentes cartas, plans de conspiración e proclamas. Tamén facilitou o caudillo nomes de colaboradores, lugares onde agochaban as armas, municións coas que contaban e refuxios secretos e por el sabemos que o chamado Comisionado Rexio e Director Xeral das Faccións de Galicia era D. Francisco Losada y Somoza, persoa que posuía unha casa en Trasdeza e procedía de Madrid onde exercía como procurador. Sóubose tamén da adhesión á causa carlista dos tenentes de infantería, D. Antonio García Reguera e D. Manuel Paseiro, este último de Escuadro –Silleda; D. Tomás Zabalza, capitán de Infantería D. Antonio López Falcón nomeado comandante de cabalería, D. Juan Ramón Barreiro, comandante de infantería fugado, D. Antonio Barcelona, de Tui a quen había de acompañar máis xente; Martínez, de Bayona, D. Manuel Puga, subtenente no Partido de Ourense, o cura de Arca en cuxa casa permaneceu algunhas tempadas, pero nin este, nin Barreiro, Falcón, o cura de Masendo, Arcipreste de Tabeirós, párroco de Sta. Cruz de Rivadulla, o de Reyo, o de Meis, D. Antonio

Álvarez, o párroco de Sta. Cristina de Vinseiro e D. Antonio Leira Señor da Casa de Correáns, se presentaron en Santiago, aínda que se esperaba a concurrencia de todos eles. En referencia ás armas di que unha trintena delas deben estar en poder do crego Tallón na súa casa de Oca, (se non as mandara xa a outra parte), tamén confesa ter recibido cento e tantos miles de reais das súas mans, e que algúns oficios datados e asinados por el e polo comisionado rexio foron escritos na reitoral de Oca

Foi fusilado ás seis da tarde do día dezaseis de maio, despois de convicto e confeso do seu delito de rebelión, xunto co médico da banda e outros tres prisioneiros.

Por esta brillante actuación pideselle ó Capitán Xeral de Galicia que solicite para os Urbanos de Tabeirós a Cruz de Isabel Segunda, e unha distinción proporcional para o bizarro e valente comandante, que non é outro de D. Fernando Lorenzo; outra na súa categoría para o Alcalde Maior, D. Cristóbal Sánchez quen exercía de xuíz no Partido de Tabeirós aloxándose no pobo da Estrada na casa de José Vila del Pino

...que después de haber inflamado el animo de los habitantes de su partido al frente de ellos y de los Urbanos que en estos días han recibido las armas a su solicitud, corrió los mayores riesgos y peligros y ha mostrado un celo infatigable y patriotismo ejemplar en la persecución y aniquilamiento de los nuevos vándalos que fueron destruidos.

Da documentación incautada a Gorostidi e da súa confesión derivouse a detención e proceso de todos aqueles que tiveron algunha relación con el. Naquel intre eran moitos os presos que se amontonaban nos cárceres de Pontevedra e Santiago e, como o número se ía incrementando, a medida que aumentaban as pesquisas e non había xa lugar a onde levalos, decidiron deshabilitar o convento de Santo Domingo e meter alí os prisioneiros, mentras os poucos relixiosos que estaban nesa comunidade foron trasladados ó convento de San Francisco da mesma cidade de Santiago.

De seguido imos revisar os interrogatorios de persoas do noso entorno que aparecen no proceso, vexamos:

▮ *Declaración de D. Juan Manuel Carbón.* Cura de Santa Cristina de Vinseiro, foi apreisado o día nove de xuño de 1835 no adro da igrexa parroquial ó saír de dicir misa, e conducido ó cárcere de San Clemente en Santiago de Compostela, interrogado polo Fiscal da causa sobre a correpondencia que o relaciona co cura de Oca e Arca e cos contactos mantidos por estes con Gorostidi. Recoñece unha carta a D. Francisco Tallón, cura de Oca, explicando que este lle pedira que ocultase a un primo seu que “...le habia cabido la suerte de quinto...” o cual daría a contraseña de Tío Miguel para que o admitise na súa casa; o tal Tío Miguel nunca chegou á rectoral escribíndolle o declarante ó mesmo tempo que Tallón lle mandaba a contraseña, máis ou menos nos seguintes termos: Moi Señor meu: espero permanecer na súa casa algúns días, non teño o honor de coñecer a V. nin V. me coñece a min, remito esta por conducto de D. Francisco Tallón para que V. se faga cargo da miña chegada e entónces lle direi a V. quen son B.S.M. = O Tío Miguel. Dita carta foille entregada por un paisano que non coñeceu.

Foi confinado na cidade de Ourense baixo a vixilancia da policía, segundo a sentenza da Comisión Militar Executiva do Reino.

▮ *Declaración de D. Juan Porto,* presbítero, é veciño de Santa María de Nigoi, foi arrestado na súa casa o día nove de xuño de 1835 e levado ó cuartel de San Clemente; no interrogatorio pregúntaselle a relación cos demais encausados e con outra serie de persoas do entorno carlistas, como o cura de Vinseiro e o de Arca. Con este último admite ter unha relación cordial porque ía continuamente ás funcións da súa igrexa e porque ten pernoctado na súa casa para ir xuntos de caza, haberlle remitido unha media ducia de cartas das que unhas viñan con sobre directo para D. Andrés Díaz Rodríguez e outras tamén para el pero co sobre exterior dirixido ó declarante, engadindo que non coñecía o seu contido e que llo facía porque sempre o levaba ás funcións e solía darlle algunha misa. Ademais, cando o

quixeron deter no mes de xaneiro mantívoo oculto na súa casa uns oito ou dez días ata que voltou para Arca, onde permaneceu deica o momento que o levaron preso para Pontevedra.

- ▮ *Declaración de D. José Antonio Peña*, presbítero, veciño de Sta. Cristina de Vinseiro, foi arrestado o día 9 de xuño de 1835, no adro da súa parroquia cando saía de confesar e dicir misa. Conducido á Estrada e desde alí a Santiago, a preguntas do fiscal nega coñecer a D. Francisco Tallón, cura de Oca, e si admite ter amizade con D. Antonio Leira, o Sr. De Correáns, a quen visitaba habitualmente; en canto ó cura de Arca sinala que o coñece de vista.

Móstraselle unha carta que figura no expediente:

S. Dn. Francisco Tallón

Hoy mismo llegamos a esta el Caballero de Correans con la respuesta del Sr. C. De A. la que queda adjunta y nada mas; sino que yo soy el Presbitero que vive con el Sr. Cura de Vinseiro.

José Antonio Peña.

Ó vela di que aunque se imita a súa letra el sempre asina co apelido Pena e non Peña, e que non lembra tal cousa.

- ▮ *Declaración de D. Antonio Leira y Pardo*, señor da Casa de Correáns, Morgado, casado e veciño de Santa Cristina de Vinseiro. Relata que se atopaba na casa da súa sogra no Riveiro, e ó ter noticia de que o buscaban presentouse ó Gobernador Civil de Ourense quen lle comunicou que tiña orde do Gobernador de Pontevedra de arrestalo e mandalo para Santiago, chegando a esta cidade o 23 de xuno de 1835, quedou arrestado na súa casa.

No interrogatorio váiselle preguntando sobre a súa relación cos outros encausados e admite coñecer ó cura de Arca de vista, e a D. Manuel Juan Carbón, cura de Vinseiro, xa que foi o seu curador e párroco, polo que ten con el unha relación de amizade sen ningún outro obxecto máis que a administración dos seus bens. Tamén indica que coñece de vista a D. Antonio Álvarez, de Tabeirós, ó Arcipreste de Tabeirós, que sabe que está preso en

Santiago, a D. Ramón Cobián, que foi Tenente dos Realistas e exerce de oficial na escribanía de Oca, e a D. Francisco de Oca que foi Comandante dos Realistas. Así mesmo coñece ó presbítero D. José Antonio Peña, que é veciño da súa parroquia, e co que fixo algunha viaxe acompañándoo a visitar a súa familia en Santiago de Taboada (Trasdeza) e outra vez foi con el a mercar papel e coiro a fábrica de Silva en Arnois, e que ó regreso pasaron por Oca e preguntaron polo párroco D. Xacobo Señorán e, como non se encontraba na casa, continuaron o camiño de regreso.

En setembro de 1835 foron tamén detidos en relación con esta causa, recoñecidas a súas casas e sucuestrados os bens:

- ▮ O presbítero D. Antonio Álvarez, veciño de Santa Mariña de Rubín, que non localizan, e polo tanto é declarado en rebeldía.
- ▮ D. Francisco de Oca, escribano e ex comandante do exército realista, veciño de Riobó; está detido na Coruña téndose que presentar tódolos días ó Fiscal. Presta declaración o 23 de outubro, na que nega ter relación algunha coa facción indicando que “...sus ideas son públicamente adictas a nuestra inocente Reyna Dª Isabel segunda...”
- ▮ D. Ramón Cobián, tenente do exército realista, solteiro, oficial na escribanía de D. Francisco de Oca e veciño de San Martiño de Riobó, presta declaración o mesmo día e no mesmo lugar, negando tamén toda implicación coa facción.

A estes dous últimos pregúntaselles ademais se coñecen ó faccioso López, posiblemente porque nesas datas xa fixera a primeira incursións desbastadora na comarca, asaltando a Casa dos Otero na Mota e a de D. José Vila del Pino na Estrada (da que falaremos máis adiante).

- ▮ D. Manuel Lorenzo, Cura ecónomo de S. Xoán de Cerdedo, acusado de colaborar con Gorostidi no seu paso por esta zoa, foi arrestado e conducido ó cuartel de Santa Susana de Santiago a principios de xullo de 1835. Pregúntaselle se coñece a José

González Ramos, ó arriero Platas e a un tal Reguera e se tivera algunha implicación na conspiración; por suposto, nega todo. Por un problema de saúde déixanlle pasar o arresto nunha casa particular tamén en Santiago.

Mentras o proceso segue, os curas están presos, unha serie de persoas da zona encausadas e os fiscais encargados da “causa gorostidiana” tentan atar tódolos cabos. Inícianse daquela as incursións selectivas no partido de Tabeirós para castigar ós liberais que capitanearan a persecución e captura de Gorostidi e o seu grupo.

As incursións da banda de López e Ramos. O asalto á casa de José Vila del Pino²

O día 31 de xullo de 1835, a facción de López³ e Ramos fai unha incursión na Estrada e asalta a casa de D. José Vila del Pino, destacado liberal e compañeiro de batidas de Otero, Fernando Lorenzo e o Xuíz D. Cristóbal Sánchez Gil. Esta casa era unha das máis señoriais do pobo, pois o seu dono estivera en ultramar de onde trouxera un axuar rico e variado; por eses tempos utilizábaa como mesón e nela vivían o xuíz e os mandos militares destacados na Estrada; tamén posuía estanco de tabacos e tenda de comestibles.

Indica o seu propietario, don José Vila que

...hallandome avecindado con casa propia con destino a mesón y parada de toda clase de gentes desde antes del año de treinta y cinco en que empezaron a pulular las facciones en este partido, he sufrido la desgracia de que en varias ocasiones

-
- 2 D. José Vila del Pino, veciño da Estrada, era procurado síndico do Concello de Bea, Nacional integrante da Milicia Urbana de Tabeirós, con posición económica acomodada; estaba casado con Dª Josefa Trigo e tivo dúas fillas, Dª Benigna, casada con D. Benito María de Oca e Dª María, casada con D. Benigno Losada.
  - 3 D. Antonio López, natural de San Estaban de Campo (A Coruña), ex oficial do Rexemento de Castela visita ao seu rei en Vila Real (Portugal) quen, por un Decreto asinado o 10 de xaneiro de 1834, outórgalle amplos poderes para levantar no seu nome Galicia e Asturias; despois de numerosas acción, a noite do 9 de xullo de 1836 cae morto en Cardeiro (Boimorto) nunha emboscada que lle tendeu o oficial Nicolás Luna; con el caeron outros e foron apresados varios da súa facción. (Barreiro Fernandez: “El Carlismo Gallego).

fuese asaltada y hallanada por la gavilla de los cabecillas López, Ramos y otros a quienes como Pror. Del Ayuntamiento de Bea del Juzgado de Primera Instancia y Nacional he perseguido de orden de las autoridades de la Provincia y del Juez...

Posteriormente, o sete de abril de 1836, regresou a mesma facción e volveu a asaltar a casa de Vila del Pino,

...fue en la que he sido despojado de todo absolutamente sin quedarme otra cosa que el encapillado de la ropa de vestir, pues todo lo demás, incluso lo perteneciente al Juez D. Antero Rubín de Oroña fue arrebatado y destruido teniendo que mendigar el favor ajeno...

Nun documento de 1842 preséntase un inventario detallado de tódolos efectos sustraídos (ver apéndice) e o seu valor económico; consta tamén o relato dunha serie de testigos que nos van deixando pistas para reconstruir os acontecementos daquel día e os comportamentos da banda. O declarante Alejandro Suárez conta que nos últimos días do mes de xullo (1835) cando invadiu por primeira vez este Partido a gavilla do cabecilla López, arrebatou o mellor que había na casa en roupa, alhaxas, mobles e xéneros tanto de comercio coma de tabacos. En sete de abril do trinta e seis, cando tivo lugar a segunda invasión e asesinatos, entón nada quedou que non fose roubado, destruíndo o que non puideron levar e deixando a casa absolutamente despoxada tanto de efectos propios de Vila coma de papeis do xulgado entón situado alí. Opina que este asalto se debía a que D. José Vila era, ademais de procurador, Síndico do Concello de Veá e como tal saíu nalgunha expedición coa Milicia Urbana xunto co Xuíz D. Cristóbal Sánchez e co Comandante D. Manuel Otero en persecución dos facciosos, antes e despois da captura de Gorostidi, na que o propio declarante tomara parte,

...de cuyos acontecimientos resultó el odio y rencor que el López y Ramos tomaron a los vecinos del pueblo de La Estrada y otros de Tabeiros, en donde sacrificaron varias víctimas quemaron y robaron sin consideración..."

Por eso os Carlistas lle tomaran “*hojeriza*” chegando a buscalo polas feiras.

Da casa sairon varias cabalerías cargadas nas dúas invasións, obrigando os facciosos a axudar nesta tarefa a Domingo e Melitón Vilas que daquela vivían na casa.

Pola súa parte María Pereiro conta que o que non puideron levar destrozárono e botárono a perder, orixinándose algunhas controversias entre os invasores polo reparto dos cartos. Na feria da Bandeira do 18 de novembro de 1837 roubáronlle a José Vila un cabalo enselado, e outro no camiño de Santiago. Disque por culpa da captura de Goristidi.

Domingo Vilas atopábase de mancebo na casa de Vila del Pino, di que roubaron cerca de catro mil reais en cobre e tamén a prata e ouro que había nos queixóns reservados, ferraxes de cabalería, chocolate de diferentes crases, carne, bacallao, viño e outros xéneros, que distribuíron entres sí e cargaron en acémilas que el mesmo tivo que axudar a cargar; así mesmo asegura que as expresión que realizaban sobre o seu amo por ser Nacional e sempre decidido á persecución de rebeldes estaban cheas de odio. Deixárono nun estado lastimoso, tan só coa roupa de vestir de modo que tivo que pedir unha camisa para mudarse e un cobertor para durmir ó seu cura párroco, D. Manuel Álvarez Montesión.

Melitón Vila indica que no primeiro dos asaltos só en cartos lle roubaron máis de dez mil reais e viño, azucre, garbanzos, millo e xabrón, tirando todo o que non puideron levar e distribuír comodamente; na segunda vez nada se salvou

...de la rapacidad de tales foragidos quienes sacrificaron cinco victimas ... en medio de la vorrachera, cargando despues mas de cinco acémilas de lo mejor y mas bien parado de dicha Casa con gran cantidad de Tabaco del Estanco que en ella habia... a buen seguro de haber caido D. José Vila en sus manos lo habrían sacrificado...

Antonia Baños engade que servía na casa de Vila por aquela época en que foi invadida A Estrada por mais de douscentos facciosos, cando regresaron o 7 de abril sobrepasaban ese número e que o que non levaron destruírono,

...siendo de notar que por la distribución presencio la declarante entre los invasores fuertes riñas.

Tamén D. Diego Peña, veciño de Calobre, nos conta a súa versión do ocorrido relatando que a casa de Vila era

...una de las mas alhajada del pueblo de La Estrada porque por esta razón en ella paraban las personas mas decentes tanto estantes como transeuntes, lo que ha observado el testigo como curial y escribiente de los Jueces de Primera Instancia D. Cristobal Sanchez y D. Antero Rubín que en la misma casa estaban de posada...

Engade que tivo que prestarlle unha camisa ó dono da casa, e outra o cura, para que se puidese mudar.

Por último Juana Rey, de Aguíóns, despois de afirmar que arrasaran con todo di que chegaron a cargar o cabalo que lle roubaron a ela.

O que se pode deducir, aínda tendo en conta que as testemuñas poidan ter certa percialidade nas valoracións, é o *modus operandi* do que parece una banda de ladróns sanguinaria que actúa por impulsos e revanchismo, convertendo o que podía ser un fin nobre en accións puntuais que non conduciron a nada.

O asalto á casa de D. Manuel Otero, da Mota

O 27 de xuño de 1835, (catro días antes do asalto da Estrada) é asaltada a casa de D. Manuel Otero. Do sumario extraemos parte da súa declaración:

... a consecuencia de haber robado y destrozado mi casa de la Mota la facción del proterbo López, el día 27 de julio de 1835, en venganza de persecución y captura del ex canonigo Cardenal Gorostidi, se formó expediente en el Juzgado por disposición de la Jefatura Política, el cual se remitió a la misma en aquella época. Como aquellas oficinas en la invasión de Gómez (*da que non temos noticia*), hubiere sufrido trastornos y desaparecieron algunos expedientes...

Realizaron un gran destrozo e numerosas sustraccións tanto de prendas coma de cartos, salvando a vida o propio Otero porque estaba na cidade de Santiago a donde se dirixira para recoller armas. Destroz-

Pazo dos Otero, na Mota, parroquia de Riobó, importante testemuña da primeira guerra carlista.

aron portas, fiestras, mobles, roupas, papeis ... calculáronse as perdas en vintecatroy mil reis.

Regresan o sete de abril estando tamén ausente don Manuel; Francisco Trigo recorda que aquel día volveron a asaltar a casa, de noite, sorprendendo nela a seu irmán D. Eduardo Otero e a seu cuñado, D. Gonzalo Arén e Losada. Despois de traelos máis de legua e media de distancia, espidos, ata o pobo da Estrada, asasináronos en unión do patriota Fernando Lorenzo, executando ó mesmo tempo os maiores escarnios, en vinganza por non haber podido capturar a D. Manuel, obxectivo das súas invasións; xuntamente con eles mataron tamén a José Rey, de Figueroa e a un mozo de Berres.

Os feitos e relatos das testemuñas, que están recollidos nun documento do ano 1841, son abondo esclarecedores. Entre eles destaca o de Mateo Pereiras, veciño de Berres, que viviu en propias carnes o acoso dos facciosos; conta que indo para A Mota o amencer do día 27 de xullo para reunirse con D. Manuel Otero, Alcalde por aquela época de Tabeirós, sospredérono uns facciosos en número de douscentos acaudillados por López. Na casa da Mota roubaron, saquearon canto atoparon no recinto da casa e veu como cargaban fardos de roupa branca, xoias de prata e outras cousas que herdaron os

Otero, proferindo insultos contra D. Manuel pola morte e captura do cabecilla Gorostidi e que en vinganza efectuaban aquel sennúmero de atrocidades. Igualmente o desexo de vinganza motivou o segundo roubo e captura de D. Eduardo Otero e D. Gonzalo Arén de Losada, fusilados cruelmente, sendo el mesmo (Mateo Pereiras) unha das vítimas destinadas tamén para o sacrificio pola relación amistosa que levaba cos Otero, foi conducido tamén a Estrada onde lle conmutaron a pena de morte polos douscentos paos que sufriu, e da resulta dos mesmos nunca máis gozou de boa saúde.

Tomás Iglesias, caseiro dende a infancia na Mota, como tal e coma voluntario Nacional que acompañaba ó seu amo en tódala expedicións, tamén o fixo o 27 de xullo. Cando regresaban da Cidade de Santiago, ó chegar á barca de Sarandón déronlle a noticia de que a facción capitaneada por López estaba na casa da Mota destronzo todo. Foi enviado apresa polo seu amo para averiguar o que pasaba, co encargo especial de recoller dez mil reais que deixara escondidos dentro dunha arca de millo miúdo. No entanto el mesmo como alcalde quedou enviando noticias ás autoridades de Santiago e reunindo os Nacionais do Partido. Ó regreso non só atopou destrozada a arca e derramado o millo polo chan, senón feitas trizas cantas fiestras, mobles e cousas de valor existían na casa.

Outra testemuña, Ignacio Louzán, veciño de Callobre, recorda que o Alcalde Maior deste Partido, D. Cristóbal Sánchez Gil, acompañado polo escribano D. José Paseiro, varios alguacís e peritos fixeron un recoñemento xudicial dos desfalcos, que ascendían a moito; a casa por dentro parecía un esquelete ó que só lle quedaban as paredes.

Aquelas mortes tiveron unha repercusión importante nesta comarca a curto e longo prazo porque nos idican a forma de operar dunha banda que pretendía un cambio do titular da Coroa do que eles serían o exército, pois remedan a súa estrutura en canto a rangos e nos primeiros plantexamentos, pero non nos feitos, pois semellaban máis ben unha banda de ladróns pelexando por levar a mellor parte do botín. Actuaron movidos polo rancor axusticiando os inimigos ou a

persoas do seu entorno. Os seus fins podían ser igual de lexítimos cós dos liberais pero os seus métodos eran de viláns sen escrúpulos.

Estes feitos inspiraron o primeiro escudo da Estrada e uns versos sentidos do cura de Ouzande, D. Juan Antonio Fontenla, un verdadeiro liberal.

Nos libros de defuncións da parroquia de Guimarei atopamos o seguinte escrito:

En el atrio cementerio de San Julián de Guimarey, a ocho de abril de mil ochocientos treinta y seis se dio sepultura al cadáver de D. Fernando Lorenzo que se halló en el camino público del lugar de la Estrada, términos de esta parroquia; fue remitido por orden de la Autoridad, acompañado de José Requeijo, vecino de San Breixome de Lamas, alguacil de semana del Juez de Primera Instancia y José do Campo, mayordomo pedaneo de la misma. Con el ceremonial eclesiástico que presidió D. Manuel María Peña, Presbitero. Su sepultura queda marcada con una cruz hecha a pico. Firma Miguel Villaverde, Julián Ferro, Francisco da Parte y Juan Durán, todos de Guimarey.

Nota na marxe:

Dª Ramona Arén, viuda, me pediu licencia para transportar a la parroquia de San Martín de Riobo, por medio de D. Antonio Paseiro, Boticario de La Estrada, como lo manifiesta su carta con fecha de hoy, el cadáver de su Marido y de su hermano D. Eduardo Otero y D. Gonzalo Arén que también se hallaron en el camino público de La Estrada.

Contamos tamén coa acta do libro de difuntos de San Martiño de Riobó, folio 56 v. onde se rexistran os enterros de D. Eduardo Otero de D. Gonzalo Arén:

En nueve de abril del año mil ochocientos treinta y seis en el atrio de la Iglesia parroquial de San Martín de Riobó, frente a la puerta principal de la derecha se dio sepultura al cadáver de D. Eduardo Otero, marido de Dª Ramona Arén, vecina del lugar de la mota de Riobó, que se ha muerto el día siete del mismo en el lugar de la Estrada, recibio solo sacramento de la penitencia por no tener lugar a mas, asistieron al entierro veintiséis sacerdotes con el ecónomo, hizo testamento en seis de junio de mil ochocientos treinta y uno por ante D. Benito Paseiro...

En el mismo día que antecede y a par del de arriba se dio sepultura a la parte del naciente al cadáver de D. Gonzalo Arén, soltero, hijo legitimo de D. Gonzalo Arén y Dª Ignacia Seoane, vecinos de Santa Maria de Folgoso de Montes que

murió en el mismo día y ora del que precede, sin que pudiera recibir mas Sacramentos que la penitencia, asistieron al entierro los mismo señores sacerdotes que al de arriba por seren cuñados, no hizo testamento, solo dicen algo dejó mandado en una carta que mandó remitir a la gente de su casa antes de morir, aunque según noticias no habla del ... y para que conste que murió en el siete de abril de mil ochocientos treinta y seis.

Polo que respeta a Fernando Antonio Lorenzo, que era un escribán de Codeseda, casado e sen fillos, non reclaman o seu corpo para trasladar á súa parroquia pero oficiase por el un funeral do que se nos da conta no Libro de difuntos de Codeseda, folio 64 v.

En la Iglesia parroquial de San Jorge de Codeseda, a veinte y dos dias del mes de abril de mil ochocientos treinta y seis se celebraron los funerales de D. Fernando Antonio Lorenzo, escribano de S.M., marido de Dª Manuela López y vecino de esta, el que fue muerto violentamente en el lugar de la Estrada el día siete del dicho mes, cuyo cadáver fue enterrado en día siguiente en la Iglesia parroquial de San Julián de Guimarey a que pertenecía. Y para que conste lo firmo como cura ecónomo de la expresada Codeseda, a los dichos días, mes y año de arriba.

D. Manuel Roque Casto y Ballejo.

O xove de Berres é enterrado en Ouzande e temos noticias del no Libro de Difuntos 1°, folio 90 v.

Dentro del cementerio de la parroquia de San Lorenzo de Ouzande, a ocho días del mes abril del año mil ochocientos treinta y seis, se dio sepultura con un responso a un cadáver que, según noticias era de un joven vecino de de la parroquia de san Vicente de Berres, muerto de un balazo por la partida rebelde de López en la incursión hecha en este pueblo de la Estrada en la madrugada del día de ayer. Y para que conste lo firmo a los referidos días mes y año. Juan Manuel Fontela..

A quinta vítima mortal dese sete de abril foi José Rey, de Figueroa, do seu enterro e causa da súa morte deixa constancia o Libro de difuntos de Figueroa, folio 59.

En ocho de abril de mil ochocientos treinta y seis se dio sepultura eclesiastica en el cementerio o Campo Santo, al cadáver de José Rey, de estado casado, y marido de Josefa Durán, vecino de Figueroa. No recibio Santo Sacramento Alguno por haber sucedido la muerte desgraciadamente de dos tiros, y haberse

reconocido por la Justicia de esta Jurisdicción. Y tan solo llevó un oficio de sepultura. Y para que conste lo firmo con dicho Cura párroco, el día mes y año de arriba. Manuel Alvarez Monteserín. Andrés Buceta. Hai dúas rúbricas.

A transcripción literal das actas é un acto deliberado para facer unha reflexión sobre o tratamento do mesmo acontecemento segundo o oficiante. D. Manuel Castiñeras no seu artigo “*Don Xoán Manuel Fontenla García, ultimo párroco de Ouzande*”. Miscelanea nº 6. 2003, comenta este feito dicindo “Non sería nada fóra de camiño sospeitar que as símpatías do clero estivesen, uns cos carlistas e outros cos liberais...”, comparto totalmente esta idea pois cando é Xoan Manuel Fontenla o que oficia proporciona datos suficientemente esclarecedores sobre a causa, (un balazo), os autores, (partida rebelde de López), e outras referencias, “*en la incursión que hace en el pueblo de la Estrada en la madrugada de Ayer*”. Un párroco comprometido coa causa liberal nun entorno clerical carlista e reaccionario.

Contrastando con esta riqueza de detalles, na acta de D. Fernando Lorenzo só se dí “...*cadáver ...que se halló en el camino público del lugar de la Estrada*”, estraña a parquedade de datos, a non ser que se queira silenciar. Cando se oficia o funeral en Codeseda dise que “...*fue muerto violentamente en la Estrada...*”, tampouco entra en detalles...

Os métodos utilizados polas faccións carlistas con incursións esporádicas, roubando, facendo destrozos e matando, tivo o seu culme na Estrada o 7 de abril de 1836 co asasinato destas cinco persoas, pero non foron os únicos; sabemos que hai máis mortos ó longo de todo o período, tanto polas accións das gavillas sobre terras estradense coma polas consecuencias da guerra en sí; quintos que lles tocou ir ó frente e que nunca regresaron, dos que temos noticias a través dos libros de difuntos das diferentes parroquias⁴.

4 Parroquia de Guimarei:

Manuel Rey, do lugar da Torre, morreu nun hospital das Provincias do Norte a finais de 1838, era quinto.

Oficio de 29 de marzo de 1837 do Comandante do Partido de Tabeirós:

Hai que sumarlle tamén os que cairon do lado carlista, ben na loita, ben executados. Ó final todos vítimas da mesma guerra, só que en distinto bando.

Debiendo ser fusilado en el día de mañana en este pueblo el faccioso José Escribano, se hace indispensable que para que pueda pasar a mejor vida ...el que Vd., con algún sacerdote más de los que se hallan más cercanos se presenten en esta para poder prestarle los referidos auxilios sin pretexto ni excusa alguna por interesar así al servicio de nuestra Soberana Isabel II.

Agustín Obaya”

Concurri con los sacerdotes D. Manuel Peña, D. Gregorio Rey y D. José Mª Porto, quienes asistieron hasta la hora de 11 del día 30 que fue fusilado en el pueblo de La Estrada y conducido su cadaver al Cementerio de Guimarey”

Falece Antonio Orbizoa León, solteiro, oriundo de Mallón, corregimiento de Borja, pobre, dun tiro. (26/10/1836)

Miñón do destacamento do pobo da Estrada que morreu dun tiro. Presenta filiación o seu Tenente D. Francisco Triguera.

Oficio do Comandante Militar do Cantón da Estrada:

“Después de las 11 de la mañana de hoy, 7.4.1837, deber ser fusilado un individuo de la horda facciosa, y como dicho acto ha de ser ejecutado en el distrito de la parroquia a su cargo, se lo aviso a V. Para que en su vista dé las disposiciones necesarias para recoger y dar sepultura al cadaver después de dicha hora, Dios guarde a Vd. Agustín Obaya.

Codeseda:

26/4/1837 Funerais pola ánima de Alejandro Bahamonde, veciño da Devesiña que morreu sendo miliciano na actual Guerra no pobo de Bilbao.

6/9/1837 Fixeronse os funerais por José de Souto e Carballeda, solteiro, do lugar de Campos que morreu estando ao servizo das armas.

26/5/183 Enterrouse o Presbítero D. Miguel Picallo, veciño de Campos, que morreu as 11 da noite no lugar da Portela de resultas duns golpes mortais que lle deron nese lugar a noite do 23.

6/11/1838 Funerías por D. Francisco Díaz y Rodríguez que morreu en Santiago o 8/10/1838. Este era o cura de Arca, que estivera condenado por Carlista.

16/2/1839 Fíxose o enterro de Carlos Iglesias, soldado quinto, por disposición do seu pai adoptivo Benito Eiriz, do lugar de Filgueira, quen o considera morto no exército.

19/8/1839 Funerais de Manuel Barros, solteiro, do lugar de Barro que morreu de morte natural no exército no que se atopaba coma quinto.

6/3/1840 Funerais por Manuel de Souto, solteiro, que morreu na guerra, de morte natural, veciño da Devesa.

Parroquia de Couso:

4/11/1836 Enterro de Benito Reis, solteiro que faleceu en 1835 no servizo da Súa Maxestade, veciño de Sequeiró.

Remesar:

9/10/1838

Funeral de Camilo Neira que morreu no hospital de Victoria no servizo Real.

Oca:

29/1/1838 Función de enterro pola ánima de Juan González que morreu no exército.

4/9/1838 Funeral de Domingo Antonio Porto que faleceu no reino de Portugal.

As consecuencias dos feitos ocorridos neste día alóngase no tempo, pois iníciase un proceso que durará uns dez anos e nos que hai moitas persoas implicadas en distinta medida; temos coñecemento da súa existencia por un exhorto do xuíz de Lalín que transcribimos:

D. Benito José Paseiro Escribano de Su Majestad y Numerario de Tabeirós. Certifico que del Juzgado de primera instancia de Lalín se recibió exorto en que viene inserto la Real sentencia del tenor siguiente =
En la causa criminal que ante nos pende y se litiga entre el fiscal de S. M. de una parte y de la otra D. Francisco Oca y Manuel Isla su procurador D. José Gómez Barba, Gabriel Gorís, el suyo Cayetano y D. José Rodríguez, ausente, sobre complicidad en la muertes violentas de D. Eduardo Otero, D. Gonzalo

---

Arnois

7/3/1836 Fíxose o enterro de José de Lagos miliciano que morreu en Madrid.

Exhorto do xuíz de Lalín que transcribimos:

Sebastián Maceira de la parroquia de San Esteban de Lagartones ante V. como mas bien haya lugar digo: que a consecuencia de haberse ausentado mi hermano D. Roque Maceira, Prebitero para Buenos Aires en el año de 1844 se me hizo saber en el mismo año por el Aguacil José Rey conserbase como depositario los vienes y rentas que pertenecieron a mi preciado hermano que el mismo habia embargado al parecer por resultado de cuasa criminal que en el certificado que acompaño me expresa. Así las cosas acabo de ser notificado por el Aguacil Juan Pereiro, quien con la correspondiente comisión esta procediendo al pago de multas y costas vinculadas? en la causa formada en averiguación de los hechos que dieron lugar a la muerte de D. Eduardo Otero y otros en el año de treinta y seis por la facción de Galicia para que afronte a un .... Termino la cantidad de quinientos noventa y cuatro reales insertos en la certificación y que correponden por multa y costas al precitado D. Roque. El Sr. Juez no halla reparo en dar cuenta de las existencias que resultan en mi poder y de los bienes embargados si V. así lo dispusiese librándoseme el oportuno testimonio para mi seguridad y resguardo porque es de advertir en primer lugar que según el adjunta certificado no sabemos si el embargo ha sido por esta o por otra causa, y en segundo que siendo los bienes embargados los únicos pertenecientes al patrimonio que se le hizo para ordenarse, no se si podrían vendersele dejándole sin cosa alguna cuanto que no goza pensión ni sueldo alguno del Gobierno. Antes de proceder a la ejecución y venta de los raices es preciso se le nombre un defensor al ausente con quien se halla de contestar porque a mí como depositario solo me toca entregarlo con las formalidades debidas `para que mañana u otro día no se sigan perjuicios. Por lo referido espero y a V.

Suplico se sirvan mandar que el Alguacil sobresea en todo procedimiento proveer de defensor al ausente y de hecho que conmigo se entienda el nombramiento aunque sea con citación de Promotor Fiscal para la liquidación y ajuste de cuentas de las rentas percibidas y descargo de pensiones contribuciones y mas que fueren de legitimo abono, por todo ello es de hacer en partición que pido . La Estrada y agosto diez y seis de mil ochocientos cuarenta y siete. L. Sanchez Nuñez Sebastián Maceira.

Arén y otros ejecutada en la noche del seis al siete de abril de mil ochocientos treinta y seis, por una partida de facciosos, Dionisio Vicente, Manuel Méndez, Jacinto Rosende, Jacobo Vázquez, Francisco Silva, Francisco Rodríguez, Manuel Gonzalez, Andrés Barreiro, Ramón Torres, Jacobo Torres, Felipe de Castro, Manuel Rosendo, José Requeijo, D. José Otero, D. Roque Maceira, Manuel Batallán, Antonio Porto, Manuel Nodar y D. Manuel Otero también en rebeldía testigos comprendidos en la Sentencia de primera instancia. Fallamos atento a los autos y sus méritos que por lo que de ella resulta rebocamos la Sentencia consultada por el Juez de primera instancia de Lalín, y absolvemos libremente y sin costas a D. José González Ramos, D. Francisco de Oca, Manuel Isla, D. José Collazo, José Souto, Gabriel Gorís y D. José Rodríguez con declaración de que no les perjudique en su fama la formación de la causa y reciba de su derecho en cuanto al resarcimiento de daños y perjuicios contra todos los testigos multados que abajo se expresarán. Condenamos a Dionisio Vicente y Manuel Méndez en cuarenta ducados de multa cada uno y en caso de insolvencia en cuatro meses de cárcel: a Jacinta Rosende, Jacobo Vázquez, Francisca Silva y Francisco Rodríguez, en treinta ducados cada uno, y resultando insolventes en tres meses de cárcel, a Manuel Gómez, Ramón Torres, Felipe de Castro, Manuel Rosende y José Requeijo en ocho ducados también cada uno, aplicados los dos en la forma ordinaria; y en caso de insolvencia en un mes de cárcel; a D. Roque Maceira en las costas de la pieza especial formada en virtud de parte del mismo contra D. Manuel Isla con reserva a este de su derecho contra el referido Maceira para que pueda reclamar la indemnización de daños y perjuicios; y declarar como declaremos de oficio las dos terceras partes de costas Causadas hasta la remesa de esta Causa al Tribunal en consulta de dicha Sentencia. Condenamos en todas las restantes a los doce testigos que quedan multados como también al D. Roque Maceira y a D. Manuel Otero apercibiendo seriamente a este sea mas prudente y mas veridico en sus declaraciones judiciales y a los demás expresados testigos incluso D. Roque Maceira, y especialmente a los siete primeros que no falten a la religión del juramento en las declaraciones que prestaren, pues en otro caso se tomarán contra ellos mayor providencia. Apercivimos tambien a Manuel Batallán Antonio Porto y Manuel Nodar que en los sucesivo sean mas reflexionados y consecuentes en sus declaraciones y por esta nuestra Audiencia juzgando definitivamente en segunda instancia así lo pronunciamos y mandamos – Francisco Toubes Hebia – Sebastián Campos José de Mata Alvarado – Es copia de la Real sentencia inserta en el antecedente despacho y por no ser havido D. Roque Maceira y para entregar a su hermano Sebastián Maceira se San Estaban de Lagartones, .aque la presente que firmo en esta oja sello de oficio, estando en San Estaban de Lagartones a diez y ocho de diciembre de mil ochocientos cuarenta y cuatro =Benito José Paseiro = Así resulta

Deste proceso só coñecemos este documento e algúns oficios do Xulgado de Lalín ó xuíz de Tabeirós.

Pola información que nos facilita podemos deducir que as invasións que sufriu esta comarca non son algo alleo ós carlistas desta zona, pois atopamos encausados a persoas que xa estiveran nas listas de Gorostidi como é caso de D. Francisco de Oca que en novembro de 1841 seguía pendente de comparecer en Lalín polo que piden que se axilicen os trámites,

...para evitar el retraso que padece la Causa que contra el sobre dicho y otros estoy siguiendo...

En xuño de 1841 pídese que comparezan tamén en Lalín José Collazo, Francisca Silva e D. Carlos Rivas e tamén José Souto, de Adoufe, parroquia de San Miguel de Castro, para ratificarse nas súas declaracións. Uns días máis tarde foron chamados a declarar D. Cayetano Sotelo e a súa dona, veciños de Orazo.

Pola correspondencia privada entre D. Manuel Gómez Díaz e D. Francisco de Oca, deducimos que os afectados estaban incómodos coa situación e desexosos de pechala; nunha carta de 1845 comprobamos como aquel desgraciado acontecemento aínda seguía provocando rancor e polémica.

“S. D. Manuel Gomez Diaz.
Estrada Abril 11 de 1845

Querido y nunca bien ponderado amigo: Méndez, Castro, los dos Torres, Barreyro, Ribadulla, Rosende y otros hasta el nº de 9 hicieron una inicua representación contra el Juez, Saco, V. Isla, los Payos, varios curas y todos los que fueron encausados incluso yo, tratandonos de asesinos de Otero, Constenla ... mil cosas que por ser largas y el dador no dar lugar no remito copia, y el Presidente de la Sala Campos la mandó a este Juez para el informe de si era cierta la infamia de Rosende, y que le devolviera a la Sala y Esmá. De Rodeyro. V. ya sabe que se debe acabar con esta canalla, ellos suplicaron de nuestras sentencias, y siguen su instancia. Las notificaciones de V. creo que nos se concluyeron las mias allá van y activo la pronta vista ¡Valgame Dios que nos hemos dejar montar! Yo no puedo mas por falta de recursos; mis compañeros son...pero V. mi amigo que vale y puede lo ha de dejar asi a la merced del Sr. esto me atormen-

ta y hace caer la pluma de la mano. Dios le abra los ojos y toque en el corazón para que haga que dentro de ocho días se concluya a lo menos su Causa, que la mía no la abandono mal como puedo.

Queda suyo su mas grande amigo y mas grande apasionado Q.B.S.M
Francisco de Oca.

P.D. La causa de Codeseda pidió el Promotor el sobreseimiento.

No ano 1847 os que tomaran parte no proceso aínda estaban pechando trámites coa xustiza, coma Jacinta Rosende, de Remesar, a quen reclaman 500 reais procedentes das costas e multa á que foi condenada, ou D. Roque Maceira que tiña os seus ben embargados.

Tamén coñecemos a colaboración e implicación que tivo D. Jacobo Señorán, cura de Oca, a través da causa seguida contra un dos cabecillas do Carlismo, D. Andrés Ramos. É detido e levado ó Forte de Santa Clara de Santiago o sete de novembro de 1838 recordándolle que xa en outubro de 1836 fora chamado polo xuíz de Primeira Instancia de Tabeirós para declarar na causa formada sobre o paso pola parroquia dos facciosos,

...habiendo ocultado en su casa al faccioso Carlos Mirás e a outros que se refugiaban en ella...

como declarou o propio Mirás en maio de 1836, asimesmo

... Resulta también haberse hecho sospechoso a la autoridad Militar de esta ciudad a quien llegan avisos particulares relativos a su persona cuando se cometieron por el cabecilla López en el referido año de 36, los horrorosos asesinatos de la Estrada por cuya razón fue preso, según informe del Sr. Comandante Militar de entonces”.

Jacobo Señorán fora nomeado recadador do Partido de Tabeirós en outubro de 1836, remitíndoselle tal nomeamento polo faccioso Tallón con quen sostiña unha relación estreita, lóxica ó estar de ecónomo no mesmo curato de Oca. Nega haber tido coñecemento da facción de Gorostidi porque naquel tempo encontrábase en Santa María de Taboada (Pontedeume).

Por non contar con datos suficientes non se sabe con certeza o que pasou no xuízo que se abriu a consecuencia das cinco mortes, pero das

testemuñas presenciais, afíns ós perxudicados, pódese desprender que estes actos foron obra de persoas alleas ó seu entorno; sen embargo o que coñecemos da causa indícanos o contrario: acusados afíns ó carlismo, moitas persoas da zona declarando como testemuñas, e ó final, despois de dez anos, moitos temas por aclarar. O certo é que D. Manuel Isla (de Oca), D. Francisco de Oca (de Riobó) e D. Cayetano Sotelo (de Orazo), formaron parte da vida municipal nas décadas seguintes e os curas seguiron exercendo o seu ministerio, mentres as loitas carlistas se alongaron durante todo o século XIX.

Monte da Cabana, onde se librou un combate entre liberais e carlistas e foi capturado o caudillo Gorostidi.

Outras accións

Ademais de todos os acontecementos que acabamos de ver, existiron outra serie de accións, aínda que non tan chamativas tamén importantes, damos conta dalgunha delas:

En 1836 formouse causa no Xulgado de Primeira Instancia de Tabeirós contra D. Roque Rodríguez, cura párroco de San Pedro de Ancorados por palabras subversivas contra o Goberno da Súa Maxestade, sendo condenados ó pago das costas, xunto co xuíz, D. Antero Rubín Oroña, o Licenciado D. Joaquín Barros e D. Gabriel Ramón Gómez.

En 1837 faise unha sumaria información para averiguar a conducta política dos arrestados no cárcere de Santiago dona María Pena, Manuel González, Xulián Vázquez, Antonio García, Gabriela Pérez e Xulián Fernández, todos veciños de Sabucedo, pois na mañá do día 10 de xullo de 1837, presentándose naquela aldea unha partida de Tropa, esixiron a presenza dos seus fillos para incorporalos a filas. Manifestan os arrestados que están en Castela escondidos por medo aos facciosos que xa se achegaran a Sabucedo tres veces.

En 1839 atópase no lugar de Castrovite (Orazo) o cadáver de Pedro Calvo. Según declara Antonio Moimenta, na tardiña do domingo 18 de agosto de 1836 chegaron ó lugar catro facciosos a cabalo e armados e nun instante pegáronlle lume á meda do centeo do celador e dispararon un tiro co que mataron a Pedro Calvo.

Conclusión

Despois de repasar os feitos ocorridos na Estrada na Primeira Guerra Carlita, parece que nada disto houbese sucedido se o cóengo Gorostidi non fose capturado nesta comarca, no seu camiño cara a Santiago de Compostela. Aquel feito foi definitivo e obrou como detonante que radicalizou o enfrontamento entre Carlistas e Nacionais ou Isabelinos, que converteron as terras da Estrada en sanguento escenario das súas loitas e vinganzas ata caeren presos os principais cabecillas da facción rebelde.

Foi o propio Gorostidi coas súas declaracións antes de ser fusilado o que puxo na pista ou confirmou as sospeitas que existían sobre curas, fidalgos e outros persoas, como os párrocos de Arca, Vinseiro, Oca, o Sr. De Correáns, Francisco de Oca, Cobián... A morte de Gorostidi, caudillo de extraordinario prestixio entre os carlistas galegos, supuxo un duro golpe moral e foi o inicio dunha longa serie de accións revanchistas. As iras dirixíronse principalmente contra os Milicianos Urbanos, protagonistas da caza e captura de milicianos carlistas nos montes estradenses: D. Manuel Otero, D. Cristóbal Sánchez, Vila del Pino, D. Fernando Lorenzo, todos pagaron un alto precio, algúns coa súa vida ou a dos seus achegados, outros coas súas pertenzas.

Cando a Xustiza capturou a López e Ramos, brazos executores da vinganza, non tivo piedade: na sentenza de López mandábase descuartizar os seus membros e que fosen expostos en anacos nalgunhas vilas e a cabeza na praza principal de Santiago, fronte á Catedral e o Concello.

A partires dos convulsos anos 1835-36, unha certa calma percorreu esta comarca, pero non cesan as escaramuzas, que seguen a sumar mortos e destrozos; seguramente a lista non é máis longa porque aínda temos información por descubrir, ou desaparecida.

As consecuencias pagáronas todos os que tiveron que vivir naquel intre da historia e sufrir unha etapa convulsa, inestable, cambiante, no medio da que xurdiu o Concello da Estrada. No seu primeiro escudo réndese homenaxe ós liberais asasinados polos carlistas, honra que debería facerse extensiva a tódolos estradenses que dende aquela data deica hoxe padeceron e morreron na defensa dos seus ideais.

Apéndice

Inventario xudicial dos efectos roubados ou destruídos na casa de don José Vila del Pino o 31 de xullo do 1835.

SELLO 4º
40MS

ANNO DE
1842.

REPARTIDOR

REPARTIDOR

Magistral y uno de los de Honor del Juicio Judicial de Sabores: Certifico en debida forma que habiendo Recorrido por el dicho en el mes de Agosto de esta presente año a todas las aldeas de esta Real Audiencia jurada que yo don José Vila del Pino vecino del Pueblo de Barcia Ayuntamiento del mismo, Juicio Judicial de Sabores: Provincia de Pontevedra, doy de los efectos de las y mas cosas que me robaron lo siguiente en cantidad y uno de Julio de mil ochocientos treinta y cinco y de diez de Agosto de ochocientos treinta y cinco de este mi Casa de establecimiento al Mando de los Excmos. Señores de V. M. y con. A. L. de V. M.

Quatro Castorilla robaron tres mil quinientos r ^{os}	P. S. M ^{rs}
En platos y oro la cantidad de ochocientos cincuenta r ^{os}	3500
Quatro cueros quineros a cinco y cinco reales cada uno imp ^{ta} r ^{os}	8305
Hornos para Cavallos ocho docenas diez y siete r ^{os} de cada uno imp ^{ta} r ^{os}	8640
trinta y seis r ^{os}	8536
Chocolate cien libras a cuatro reales lib ^{ra} importan cuatrocientos reales.....	8040
Del mismo al precio de ocho reales cuarenta lib ^{ra} : su valor de ochenta reales.....	8280
Del de Azúf ^{re} reales libra treinta libras valor cinco ochenta reales.....	8180
Tercos cinco cincuenta lib ^{ra} : r ^{os} y medio reales lib ^{ra} : trescientos ochenta y cinco.....	8375
Crab ^o de Honas de Millanes a treinta y ocho reales ochenta y seis reales.....	8076
Carbones Castellanos cuatro arrobas a veinte y tres reales cinco cuatro.....	8840
Arroz cuatro arrobas a cincuenta y cuatro reales importan ciento ochenta y seis r ^{os}	8160
Tres arrobas a cincuenta y cuatro r ^{os} son doscientos diez y seis reales.....	8160
Morris engrosado y cocido veinte ferrado a doce reales son doscientos cuarenta reales.....	8240
Vino del Pichas Blanco y Negro que robaron y echaron a Marra diez Moyos al precio de ochenta reales son ochocientos reales.....	8800
Vino uva ocho Moyos rebido y a Marra cincuenta reales son trescientos veinte reales.....	

	
Una tela de lino fino de Montañana a ocho reales impagos como se cuenta	00130
Una de algodón de cincuenta varas a tres reales y medio su valor cinco ^{rs} 27 ^{ms} 00175	
Unos de tela fina cuatro avintes y cuatro ^{rs} su valor cinco treinta y seis	00126
Unos paños de paxarones finos aunque suertes de lino ^{rs} impagos como se cuenta	00140
Muchos de cubra fina muchos ^{rs} su valor diez y cinco reales	00200
Unos muchos paños de paxarones finos su valor Diez y cinco ^{rs} 00150	
Otro usado que vale cinco veinte ^{rs}	00120
Cometas muchas de lino fino ^{rs} su valor veinte y cinco ^{rs} como se cuenta 130	
Unos mas ^{rs} de butana a cincuenta reales ^{rs} impagos ^{rs} su valor ^{rs} 00300	
Unos de delgado y de hilo de a ocho reales uno con otro su valor	
Total ^{rs} 00096	00096
Una docena de paños de medias de Algodón de ocho ^{rs} su valor y ^{rs} 00096	
Una docena de hilo de lino de veinte reales su total	00060
Una chaqueta de medio lino y de lino de veinte ^{rs}	00060
Una chaqueta de lino casi nuevo cinco veinte ^{rs}	00160
Medio lino fino de lino casi nuevo cinco veinte ^{rs} su valor	00100
Otro mas de lino casi nuevo veinte reales	00060
Un par de botas nuevas cuarenta y cuatro reales	00144
Otro par mas usado en veinte reales	00020
Un par de zapatos de buenillo de diez y ocho reales	00018
Un par de guantes nuevos su valor de diez reales	00010
Unos de lino de lino guarnecido de Oro y pedras de ^{rs} 200	00200
Una Cadena de Oro y de lino de un onza mas su valor	
Unos ^{rs} 000	
Unos de lino de lino y de lino de ^{rs} 000	
Suma	

Una caja de panno fino nueva con sus vandas de tenio pelo suvalor ¹⁰⁰ quin. 500.	500.
Yd. otra mas usada suvalor poco mas o menos de ¹⁰⁰ reales	200.
Diez docenas de platos de piedra su costo cuarenta reales	400.
Diez botanicas de id. suvalor a diez y cinco ¹⁰⁰ reales	500.
Diez tabernanos o pouslanas una de peltre y la otra de piedra suvalor ¹⁰⁰ ta 40.	40.
Unas medias de baras de piedra a diez y ocho reales docena y cincuenta y siete reales	527.
Diez Abocelinas de cocha a diez reales suvalor ¹⁰⁰ cinca ¹⁰⁰ reales	520.
Una botana de piedra suvalor doce ¹⁰⁰ reales	120.
Una escopeta buena que costo ciento ochenta ¹⁰⁰ reales	180.
Madroñade Cuchillos de mesa acinos ¹⁰⁰ reales suvalor ¹⁰⁰ cinca	564.
Unos Camisas de mi Pajenta de lino fino a treinta ¹⁰⁰ reales su valor	240.
docientos cuarenta	400.
Quatro Cuchillos casi nuevos a doce ¹⁰⁰ reales con cuarenta y ocho	480.
Una manilla de panno fino con guarniciones de tenio pelo a ocho reales suvalor ¹⁰⁰ cinca ochenta ¹⁰⁰ reales	480.
Diez Mantitas de panno fino guarnecidas de id. y de los buches de plata suvalor ¹⁰⁰ docientos ochenta ¹⁰⁰ reales	280.
Un mantelo mas usado, pero fino suvalor ¹⁰⁰ sesenta ¹⁰⁰ reales	600.
Doze fajos de lana de granos con sus corapas y demas guarniciones de ¹⁰⁰ reales	2000.
Chaquetas de ¹⁰⁰ mi Pajenta de una panno fino y la otra de lo mismo aunque mas usada suvalor de las dos ¹⁰⁰ cinco noventa ¹⁰⁰ reales	190.
Una docena de Medias de hilo a ocho ¹⁰⁰ reales con noventa y seis	960.
Quatro yaras de Zapatos uno con otro a doce ¹⁰⁰ reales con su ¹⁰⁰ cuarenta y ocho	480.
Un panno de reboro grande de ¹⁰⁰ mi Pajenta su valor ¹⁰⁰ cinco veinte ¹⁰⁰ reales	1200.
Tres yaras de seda a treinta ¹⁰⁰ reales con noventa	900.
Diez de ¹⁰⁰ mi Pajenta bordados de seda suvalor ¹⁰⁰ veinte y ocho ¹⁰⁰ reales	978.
Una docena de pannels de hilo y algodón suvalor ¹⁰⁰ cuarenta y ocho ¹⁰⁰ reales	480.
Diez puntas de seda y otras de corte nuevo suvalor ¹⁰⁰ cuarenta y ocho	480.
Diez docenas de pescuezo y pendientes ¹⁰⁰ cuarenta y ochenta ¹⁰⁰ reales	480.
Una caja de la ¹⁰⁰ mi Pajenta, Camisetas y Camisas ochenta ¹⁰⁰ reales	800.
Diez Camisas de ¹⁰⁰ mi Pajenta su valor trescientos ¹⁰⁰ reales	3000.
Unas yaras de seda usada uno y otro nuevo	2000.

Unos zapatos de piel sueltos sueltos ciento veinte rs. 316 27.
 Una plancha de metal con sus fieras, su valor treinta y ocho rs. 00 38.
 Un Caballo de mas de seis cuartas y media su valor setenta y cinco rs. 00 75.
 Una silla fina con todo su correspondiente adorno, su valor quince rs. 00 15.
 Una mantada Cubitosa de lana de varios colores su valor cinco rs. 00 50.
 Un Caballo de mas de six cuartas y media su valor quinientos rs. 00 500.
 Un freno con sus Cabezadas casi nuevo su valor cincuenta rs. 00 50.
 Un Alfiler con sus Cabezadas casi nuevo su valor cincuenta rs. 00 50.
 Un Alfiler de plata labrado su valor cuarenta rs. 00 40.
 Un par de casacas de Cera en botas adorno, cada una su valor 00 100.
 Unos Remillas de papel fino y de varias decimas su valor noventa y cinco rs. 00 95.
 Suman todas las partidas salbo como la cantidad de treinta y cuatro mil ochenta y cinco rs. segun aparece de la Cuenta que con el debido juramento presento de haberme robado los facciones en los dias
 Supradichos = 34085.

Yo el Sr. D. Juan de Dios de la Cruz, Jefe de la Brigada de la Guardia Real de la Provincia de Navarra, conde y conde mayor en derecho, procedo y sin perjuicio de las ulteriores prestaciones donde y ante quien mejor convinieren para lo que digo: que hallandome acordado con casa propia con destino a la Real y privada de toda clase de ganados desde antes del año de treinta y cinco en que juntemos y organizamos las facciones en esta Provincia, he sufrido de la guerra de que en varias ocasiones fue tratada y hallada por la parte de la Cavalleria y por Armas y otros requisiados como Por del Ayuntamiento de Por del pago de Por de Por y Nacional he conseguido de otros de las Autoridades de la Real y del fuero Supradichos que residian en mi Casa en las dos veces que he sufrido el robo, segun consta de publica cuenta de los del Pais, asi como mi decision al regimen Constitucional de que han sido victimas mis intereses. Por lo que en consecuencia con el fin del Año de treinta y cinco en que se inicio la primera invasion de los

Fontes

Arquivo Histórico Diocesano de Santiago

- Libro de defuncións nº 4 de San Estebo de Lagartóns.
- Libro de Defuncións nº 7 de Santa María de Loimil.
- Libro de Defuncións nº 4 de San Pedro de Orazo.
- Libro de Defuncións nº 7 de Santa Mariña de Nigoí
- Libro de Defuncións nº 8 de Santa Mariña de Rubín
- Libro de Defuncións nº 3 de San Breixo de Lamas.
- Libro de Defuncións nº 9 de Santiago de Tabeirós.
- Libro de Defuncións nº 2 de San Pedro de Parada.
- Libro de Defuncións nº 10 de Santa Cristina de Vinseiro.
- Libro de Defuncións nº 8 de San Xorxe de Cereixo.
- Libro de Defuncións nº 12 de S. Xulián de Arnois.
- Libro de Defuncións nº 9 de Callobre.
- Libro de Defuncións nº 10 de San Miguel de Castro.
- Libro de Defuncions nº 9 de San Estevo de Oca.
- Libro de Defuncións nº 6 de Sta. Mariña de Olives.
- Libro de Defuncións nº 1 de Santa Baía de Pardemarín.
- Libro de Defuncións nº 10 de Santa María de Parada.
- Guerra Carlista, varias carpetas.

Arquivo Histórico Universitario

- Fondo Castroviejo Blanco-Cicerón. Ano 1836, Procesos.

Arquivo Histórico do Reino de Galicia

- Procesos

Arquivo Histórico Diocesano de Lugo

- Libro de Defuncións. Parroquia de Moalde-Silleda.

Arquivo da Excma. Deputación de Pontevedra

- Gaceta de Madrid. 1835

Arquivo do Excmo. Concello da Estrada

- Libros de Actas de Pleno dos anos 1840-41

Arquivo Xudicial da Estrada

- Varios Procesos e escritos

Arquivo do Museo “Manuel Reimóndez Portela”, A Estrada

Colección epistolar de Manuel Gómez Díaz. Especialmente cartas de Francisco de Oca, 1830-40.

Bibliografía

BARREIRO FERNÁNDEZ, J.R.: *El Carlismo Gallego*. Ed. Pico Sacro. 1979

CASTIÑEIRA RODRÍGUEZ, Manuel: “Don Xoán Manuel Fontenla García, último párroco de Ouzande, Ouzande”. *A Estrada*, Miscelánea histórica e cultural. V.6. *A Estrada* 2003. pp. 263-298.

CASTROVIEJO BOLÍBAR, Mª Francisca: *Aproximación sociológica al carlismo gallego*. Colección Arealonga. Ed. AKAL, 1977

FERNÁNDEZ BASCUAS, Mª Jesusa: “Os escudos do Concello da Estrada dende 1840”. *A Estrada*, Miscelánea histórica e cultural. V.6. *A Estrada* 2003. pp. 57-72.

Gran Enciclopedia Galega. Varios tomos.

REIMÓNDEZ PORTELA, Manuel: *A Estrada rural*. Deputación de Pontevedra. 1990.

SANMARTÍN SOBRINO, Xosé: *Un país chamado Estrada*. Excma. Deputación de Pontevedra. 1987.

VARELA CASTRO, Pedro: *La Estrada*. Santiago de Compostela. 1923.

Radio Estrada, Emisora Parroquial

Pepe López Vilariño

Primeira parte

O Director do Museo da Estrada, D. Juan Andrés Fernández, empeñouse en que escribise algo sobre Radio Estrada Emisora Parroquial baseándose en que botei alí un ano e polo tanto debía saber abondo. Enganouse ben. Se non chega a ser por Porto Matalobos, Somoza, Juan Moreno, Manoli García e sobre todo Sebastián e Pío Sánchez (q.e.p.d.) eu non podería escribir nin medio folio. Por iso, quero comezar dándolles as grazas a todos eles e expresar a miña satisfacción máis profunda ao poder poñerme en contacto con todos, falar e, ás veces, rir despois de tanto tempo.

Das conversas cuns e cos outros, puiden ir cosendo e remendando esta pequena historia que paso a vos contar.

Foi alá polo ano 1958 cando o crego D. Jesús Tenorio, home xove e con ideas anovadoras, comezou a cismar en montar na Estrada unha emisora parroquial. Baseándose nas emisoras diocesanas promovidas en Galicia polo Cardenal Quiroga Palacios e a nivel estatal polo bispo encargado dos medios de comunicación, o crego deulle e deulle ata conseguir a autorización correspondente. Como é facil de deducir o obxectivo primordial non era outro que axudar a espallar

Logotipo da emisora estradense.

a Relixión Católica e a súa doutrina non só na parroquia da Estrada senón tamén nos seus arredores.

O crego púxose en contacto con Urbito Terceiro, home entendido na materia, e ámbolosdous deron os primeiros pasos. Urbito armañou un emisor, montouno no seu negocio, sito na actual rúa Perez Viondi, e aproveitándose da voz e dos coñecementos de Pepe Porto comezou a emitir. Naquel mostrador co son de fondo das frituras e do acompañamento sinfónico das potas e pratos da cociña comezou Radio Estrada. Pepe Porto coa súa bicicleta, pasábaas negras. Abría á unha da tarde e pouco despois poñía un disco longo, marchaba a comer e chegaba sempre antes que rematase. Máis tarde incorporouse Jorge Porto Vidal como encargado dos cartos. Botaba unha man e facía os mandados, estando para o que facía falta Santiago Chao, que era un rapazolo e vivía enfronte. A Emisora comezou a rebotar no ceo e a facerse oír un día de santa Rita. Pouco despois incorporouse Sebastián, que viñera de América había pouco

Improvisado estudo radiofónico na alameda da Estrada durante as festas patronais, 28-6-1966.

tempo. Os que sabían puxéronse ao choio e montaron un radio-transmisor que operaba na banda de onda media, emitindo un sinal de radio frecuencia de 1.240 quilociclos por segundo, modulado en amplitude por un simple amplificador de audio que aportaba unha potencia musical de 45W. O transmisor de R.F. (radio frecuencia) constaba dun oscilador Hartley, seguido dun paso amplificador consistente nunha válvula *pentodo* de tipo 807 oscilando en circuito *dow* capaz de subministrar unha potencia en R.F. duns 20 W. O sistema radiante consistía nunha antena de tipo L alimentada no extremo e situada, fronte ao local de Acción Católica (hoxe Caixa Nova), lugar onde tivo a segunda sede Radio Estrada Emisora Parroquial. Non botou alí moito tempo, pero antes, ao marchar D. Jesús Tenorio, a idea quedou medio no aire e o proxecto semiabandonado ata que chegaron outros dous cregos xoves, D. Luis Mazaira e D. Baldomero, que sintonizaban moito coa modernidade; eles retomaron o tema e a emisora volveu ao seu. Sebastián fixo, o mesmo que

Don Luis Mazaira, entusiasta sacerdote, un dos rectores da emisora parroquial.

Pío Sánchez, Luis Mazaira e Sebastián, entre outros, nunha celebración.

todo o anterior, é dicir, de forma caseira, un novo transmisor de máis potencia, con dúas válvulas 813 e unha potencia de 100 W. O chasis do transmisor fíxoo D. Alfonso Sanmartín Rey de acordo cun plano proporcionado polo propio Sebastián.

Xa daquela a emisora cambiara de domicilio e estaba instalada nunha casaña nova, casa de Parafita, sita mesmo detrás da igrexa actual. O sistema radiante tamén foi mellorado mediante unha antena en L que saíndo da igrexa actual chegaba á igrexa vella, situada onde hoxe está o banco Simeón. Por certo, houbo que exprimer o enxeño e usar a maña para facer isto. Aínda hoxe existe un transformador que fai esquina no saído da

familia Araújo. Pois ben, o cable da antena tiña que pasar por riba del sen tocar os fíos de alta que alí chegaban. Pensouse moito como facelo, polo perigo que supuña e ao final acordouse pasalo por riba do transformador, atado a un foguete sen estalos. O primeiro foi un fracaso, pero o segundo tivo o éxito cobizado.

Como xa se dixo nun principio esta emisora parroquial estaba favorecida polo cardeal Quiroga Palacios e considerábase diocesana, polo que como era coherente mandaba notas, información (sempre sobre unha perspectiva cristiana), transmitía actos relixiosos: misas, rosarios, bautizos, enterros, vodas..., e sobre de todo adicábase a divulgar e facer apostolado, colaborando sempre coa Igrexa. Era semellante á Cope, pero eso si, sen política polo medio.

Manuel Somoza, Juan Moreno, Pío Sánchez, e Maite Chapela, entre outros: cafés e conversa.

Máis de vagar, comeza a tomar carácter de emisora local facéndose eco dos aconteceres da vida cotián e autofinanciándose mediante discos adicados, publicidade e diversos programas. Comezou entón unha etapa florecente grazas á colaboración, eso si, sen ánimo de lucro, de personaxes como o propio Sebastián e Porto Matalobos. Engadíronse despois Néstor Neira, Marisa Rey, Maruja Neira, Mª Luisa Fernández (daquela profesora de Filoloxía), Manolín Couceiro, Miguel Quinteiro, Pepe Domingo Castaño e outros. Cada quen aportaba o que podía que xa era moito.

No ano 1961, en vista do éxito e vendo que se facían cartos abondo, os rectores da emisora, Sres. Mazaira e Baldomero, tomaron a decisión de aumentar a súa potencia para acadar un maior alcance. E así foi. Pagaron a reforma do transmisor, da que se encargou Sebastián, e a emisora chegou a unha potencia de 1.000 W., podéndose escoitar en Santiago, Lalín (quen o diría), As Cruces, Vilagarcía, Cerdedo... Como non cabía o transmisor trasladouse á sacristía da igrexa, men-

Sebastián, Pepe Vilariño, José "Casa-grande", un sacerdote e Pío Sánchez.

Pío Sánchez, radio portátil e pipa, entrando na emisora.

tres que o resto do equipo: locutorio, control, oficinas, etc., quedaron na cas de Parafita.

Foron colaboradores nesta fase, entre outros, Pío Sánchez, José Antonio Gil, Manuel Angel Gil, Alfonso Isla, Alfonso Calvo, Finita Torres, Rogelio Gil, Manuel Somoza, Pepe Vilariño, Delio Rendo e un matrimonio madrileño que chegou á Estrada por casualidade, Juan Moreno e Manoli García. Neste tempo ao que nos referimos, creouse unha sociedade onde os seus membros, despois de aportar unha pequena cantidade de cartos, tiñan dereito a un disco adicado cotián.

A cousa marchaba cada día mellor, pero no ano 1962 o Ministerio, do que naquel momento era responsable Manuel Fraga, publicou un decreto polo que obrigaba a todas as emisoras locais a emitir en F.M. E aquí xurdiu o problema. Radio Estrada Emisora Parroquial para adaptarse á normativa tiña que construír ou mercar un transmisor novo que custaba unhas 200.000 ptas. das daquela. Houbo que espabilar. Mazaira e Sebastián foron cara Madrid, máis que nada para intentar recabar a financiación precisa que suporían os mate-

Membros de Radio Estrada de excursión polas rías altas.

riais necesarios para que a emisora puidese continuar, pero os atrancos foron moitos. Había poucos receptores de FM. e a udiencia, xa que logo, baixaría. O custo era moito e había que empeñarse. O párroco, D. Nicolás morrera e D. Luis Mazaira non quería seguir na Estrada. Por outra banda o Ministerio de Información e Turismo mandou un escrito esixindo o peche e aínda que ao primeiro non se lle fixo caso, cando chegou o segundo ameazando co cárcere non quedou máis remedio que botar o candado. Porque, amigos, pedir o imposible é retrasar o inevitable, e neste País, por desgracia, sobran os que fan falta e abundan os que sobran.

Así foi como morreu Radio Estrada Emisora Parroquial, ¡Me valga Dios! Montouse la de Dios es Cristo, acompañado, todo iso, coa rabia e dor profundas de moitos homes e o pranto e os laios das mulleres que sentían a súa falta como se dun familiar próximo se tratase.

Segunda parte

Acadar o que un desexa vale menos que valorar o que un ten

É moi probable que nesta segunda parte aparezan certos apuntamentos que xa se fixeron na primeira, pero o que queremos é puntualizalos e sobre todo desenvolveselos o máximo posible e falar sobre outros que non se reflectiron no seu momento.

Juan Moreno e a súa esposa Manoli García, locutora da radio, no campo de fútbol.

O locutor madrileño e director artístico da emisora Juan Moreno, nunha foto dedicada a Pío.

Había censura, ¡home! Todas as semanas o ministerio de turno remitía á emisora a lista daqueles discos prohibidos pola lei. A emisora tamén tiña que enviar as listas dos discos emitidos. ¡Pobres de nós se nos collían nunha gatada!

Dos medios técnicos xa falamos abondo, pero temos que dicir que á parte do emisor e da antena, por lóxica tiñamos que ter un ou dous micros (un deles tiña catro caras, polo que os catarros e as gripes se transmitían por vía microfónica), dous tocadiscos, dous magnetofóns, un teléfono e unha mesa de control. Nos últimos tempos había tamén unidades móbiles feitas á man que pesaban un quintal e que eran máis grandes cós depósitos antigos das máquinas de sulfatar. E pouco máis, unicamente un aparato de radio que se utilizaba, sobre todo, cando era o parte. Porque Radio Estrada, o que hoxe se chaman diarios falados, transmitíaos en directo conectando con Radio Nacional de España. ¿E como? Uns segundos antes da hora o locutor dicía: “conectamos con Radio Nacional para que escuchen Vds. el diario hablado”. Outro compa-

Locutores animando ó seu equipo.

ñeiro xa tiña o aparello diante do micro e como estaba a cousa tan sincronizada e estudiada, comezaba ao momento o antedito parte. Nestes casos eu sempre pensei naquel aforismo que dicía que o mellor pracer dunha persoa competente ou intelectual é facerse o idiota cando o idiota pretende ou quere ser intelixente. Porque houbo quen se ría de nós e nos reprobaba, cando intentabamos facer un servizo á toda a xente que nos escoitaba. Sempre houbo listos que non dan nin deixan comer.

Como todo o mundo se pode decatarse, na emisora só había un idioma: o castelán, con algunha que outra excepción. Dizer que personaxes importantes, daquela, pasaron polos estudos, aproveitando a súa actuación posterior no teatro principal: Antonio Machín, Pepe Blanco, Rafael Farina, Lolita Sevilla...é normal que á xente de hoxe estes nomes lle digan máis ben pouco, pero, á sazón, era xente de moito tronío.

Os programas eran moi sinxelos. Buscábase nuns casos a cooperación e noutros o divertimento, sen deixar nunca arredados algúns

Pío, Jesús Isla e outros tomando uns combinados no bar “Porta do Sol”.

espacios de índole cultural: dende o programa *“Todo o que lle sobre para a casa do pobre”* onde se recollían mantas, colchóns (de follato ou dos outros, era igual), ata *“Operación Felicidad”* no que se poxaba calquera cousa: xamóns, lacóns..., mediante discos, pero, todos os que participaba tiñan que pagar a poxa que facían, de tal xeito que os discos, a un peso dos daquela, sumaban o seu. Esta campaña facíase en Navidade e os cartos repartíanse entre os máis necesitados.

Claro que si, había outros programas: *“Audición Sorpresa”*, presentado e dirixido por D. José Casagrande (por certo, en Lingua Galega) onde se falaba das cousas cotiáns e doutros temas próximos aos cidadáns e nalgúns momentos ata un pouco acedos. Outro era *“Cada donante un disco”* á hora do xantar. Ao falar de doar, pódese comprender facilmente, que era un programa sobranceiro a nivel social.

A continuación, *“Discos dedicados”*. Este programa, dependendo da tempada, podía durar horas e horas. Un mesmo disco podía tardar 15 ou 20 minutos en emitirse, se se trataba dun día de S. Manuel

ou de S. Xosé ou o día dunha voda, dun bautizo ou dunha primeira comunión. Eso si, cada adicatoria valía un peso (dos de antes). Cando non había ese remuíño, emitíase un programa de media hora, aproximadamente, ás cinco da tarde, co título "Media hora para usted". Neste apartado, á parte da propaganda correspondente, dábase lectura a algún artigo de interese, xurdido de calquera xornal ou da mesma competencia. Perfeccionábase todo con música.

Busquei e busquei a hora, e cismeí. Non dei con ela, pero sei que tamén había un programa tipo novela relixiosa lida entre dúas persoas. Era un algo de telenovela "auditiva" actual e perdón polo paradoxo.

Nestes poucos anos da existencia de Radio Estrada, houbo moitas de anécdotas que podíamos comentar. Dado o espazo e o tempo subliñaremos unhas poucas, aínda que confiamos en volver sobre o tema e ampliar o que poidamos esta nosa pequena historia.

Comezamos con aquel locutor que, lendo un artigo sobre o tabaco, perdeu parte das follas e rematou falando do que puido e que, por certo, pouco tiña que ver co tema.

Outro locutor, trabucouse lendo unha especie de novela: "La princesa frunció el coño (na vez de ceño) y dijo..." Noutra ocasión, o locutor estaba ao seu, adicando discos a uns e a outros. Era no inverno e había un bo manto de neve. Un dos compañeiros da emisora colleu unha bola boa e estivo á espreita un anaco. Cando o locutor abriu a boca (quería modular ben) para dicir: "A tal y tal en su cumpleaños", no momento de dicir "A" entroulle a neve toda na boca.

Documento acreditativo de pertencer ó persoal de Radio Estrada.

Tarxeta de identidade dos socios da emisora.

Cupóns que daban dereito a emitir discos dedicados.

Ao do control non lle deu tempo a cerrar o micro e o xuramento resoou atronador. Ao pouco unha veciña chegou toda alporizada, chamándolle de todo e con claras intencións de ir máis alá. Pouco a pouco foise aquietando, pero, aínda así, cando marchaba, ía rosmando: “¡Nunha emisora parroquial, da igrexa, con estes xuramentos! ¡Déixame ver ao cura! ¡Descarado!

Certo día pasaron por diante da emisora os sementais do exercito. Un, que se tiña por valente e afoutado, falou cos militares e estes deixáronlle dar unha curta volta. Montou a cabela e púxose de camiño. Estabamos nas festas. Non andaría corenta metros, cando un veciño botou un foguete. O

cabalo desbocouse e colleu a costa de Gradín cara abaixo, ata chegar aos Catro Camiños. Alí freou de súpeto ao mesmo tempo que o xinete saía por riba da súa cabeza aterrando nunha silveira. Botamos días e días arrincándolle as espiñas.

Un dos costumes que había polo serán era poñer un disco de longa duración e marchar para un obradoiro de talla que estaba preto da emisora. Alí, co aparato de radio prendido e sintonizado, xogabamos ás cartas, volvendo á emisora cando ía rematar. Cambiabámolo e outra vez á xogueta. Con todo e iso, hai que recoñecer que algunhas veces remataba o disco antes de chegar nós.

Un día, nun programa no que faltaba a locutora, tivo que facer o papel D. Baldomero, o cura, e comezou así: “Nosotras las mujeres...” Unha noite, negra como “mis pecados”, estaba Sebastián traballando na emisora e como a luz non sobraba, tiña ao seu carón unha barra fluorescente próxima a un circuito tanque de sintonía. A barra encen-

día por indución de radio frecuencia do transmisor polo que non estaba conectada a ningún enchufe. Un de nós, que andaba por alí, quedou pampo vendo aquilo e pediulle ao seu propietario se podía saír con ela a outras dependencias. Coa autorización oportuna, sae con ela na man polo corredor adiante. A xente que alí había afastouse arrepiada e berrando cara todos os lados:”*¡Coidado! ¡Ese home ten corriente!*”.

Remato dicindo que neste pequeno traballo faltan moitas cousas e, se cadra, sobran outras, pero o autor dáse por compracido polo simple feito de sacar da arca anacos dunha historia que ocorreu o outro día e da que xa moi poucos se lembran. Quixera tamén expresar a miña gratitude a Mari Carmen, esposa do querido compañeiro e amigo Pío Sánchez, por cedernos as fotografías que ilustran este traballo.

A Estrada, outubro de 2006.

A ESTRADA

miscelánea histórica e cultural

ISSN 1139-921X

Número 1 (1998)

Presentación • *A agricultura en Castrovite (Orazo, A Estrada) durante a Idade do Ferro.* Xulio Carballo Arceo • *A Estrada nos seus documentos antigos. Tres documentos do século XV escritos en galego relativos ó lugar de Gudín en Guimarei, A Estrada.* Xoán Andrés Fernández Castro • *Os hórreos na Galicia.* Olimpio Arca Caldas • *A Estrada na obra gráfica de Castelao.* José Manuel Castaño García • *Reflexiones sobre un lienzo de Corredoira.* Javier Travieso Mougán • *Unha parte da historia da biblioteca pública municipal de A Estrada.* Mario Blanco Fuentes • *Aproximación ó estudio da chegada e desenvolvemento do alumado público eléctrico na Estrada. (1900-1950).* María Jesús Fernández Bascuas • *Dieciséis años de Parlamento de Galicia. (Balance de su producción legislativa).* Roberto L. Blanco Valdés

Número 2 (1999)

As dúas mulleres de Castelao. Olimpio Arca Caldas • *Aproximación a xénesis urbanística da vila da Estrada I.* María Jesús Fernández Bascuas • *Os traballos e os días. Aspectos da vida cotia no rural estradense do S. XIX.* Os testemuños de García Barros, Marcial Valladares e Alfredo Vicenti. Juan A. Fernández Castro • *Aproximación ó mundo das fortalezas na Galicia Medieval.* Manuel Mosquera Agrelo • *Os trobadores de Taveirós.* Mercedes Brea • *La poética de Pay Soarez de Taveirós.* Gema Vallín • *A actividade textil tradicional no Val do Vea (A Estrada-Pontevedra)* Espadelas e espadeleiros. Manuel Rodríguez Calviño • *Memoria gráfica do Cuerpo de Ejército de*

Galicia na Guerra Civil española • *La Purísima de Asorey de La Estrada* (Pontevedra.) Javier Travieso Mougán • *Cando o ceo escurece. Crónica da epidemia de gripe de 1918 na parroquia de Sabucedo-A Estrada*. Pontevedra. María del Pilar Regueiro Ovelleiro • *Un singular Centro Bibliográfico Galego*. Xosé Neira Vilas

Número 3 (2000)

Estudo de materiais procedentes do Castro de Viladafonso (Olives, A Estrada, Pontevedra). Beatriz Pereiras Magariños, Xosé Lois Ladra Fernández, Nuria Calo Ramos • *Escudo y linaje de la Casa de Guimarey*. Eduardo Pardo de Guevara y Valdés • *Acción colectiva e élites locais en Galicia. O motín de xullo de 1870 na Estrada* (Pontevedra). Xoán Andrés Fernández Castro • *Aproximación a xénese urbanística da vila da Estrada II. A transición urbanística. (1901-1926)*. María Jesús Fernández Bascuas • *O ferrocarril de Pontevedra a Monforte*. Xosé Manuel Castaño García • *Origen y evolución del municipio de A Estrada* (Pontevedra). Factores geográficos y condicionantes históricos. Ángel Miramontes Carballada • *A Estrada, terra saudable. O sanatorio "Nuestra Señora del Carmen"*. Olimpio Arca Caldas • *Un nocturno de Castelaio*. Javier Travieso Mougán • *Fondos bibliográficos da biblioteca do poeta Xosé Manuel Cabada Vázquez (1901-1938)*. Manuel Cabada Castro • *Estradenses en América. Cartas privadas de emigrantes en tiempos y destinos diferentes*. María Luisa Pazos Pazos

Número 4 (2001)

Sobre o nome da Estrada. Fernando Cabeza Quiles • *Mario Blanco Fuentes (1917-2000). Unha fotobiografía*. Juan L. Blanco Valdés • *Algúns indicadores demográficos da parroquia de Guimarei (A Estrada-Pontevedra). 1700-1850*. Juan Andrés Fernández Castro • *Medicina popular en terras de Tabeirós (A Estrada-Pontevedra)*. Manuel Reimóndez Pórtela • *A translatio dos restos do poeta Xosé Manuel Cabada Vázquez ó cemiterio de Codeseda (A Estrada)*. Mario Blanco Fuentes, Xoán Andrés Fernández Castro • *Novas*

imaxes da arqueoloxía castrexa estradense a través das coleccións Bouza-Brey e Fraguas Fraguas do Museo do Pobo Galego. Josefa Rey Castiñeira, Manuel Rodríguez Calviño • *O próximo vivido.* Manuel Pereira Valcárcel, Pilar Gaspar • *Márgara. Apuntes biográficos dunha muller estradense.* Olimpio Arca Caldas • *Población y territorio en el municipio de A Estrada (Pontevedra), 1887-1996.* Ángel Miramontes Carballada

Número 5 (2002)

Novas matinacións encol do topónimo A Estrada. Manuel Castiñeira Rodríguez • *Breve aproximación os muíños da parroquia de Riobó (A Estrada-Pontevedra).* Juan Fernández Casal • *Achegamento á historia do campo de fútbol da Estrada e do “Deportivo Etradense”.* Mario Blanco Fuentes • *Na outra banda do río, nun solpor azul de tarde.* Texto: Xosé Lueiro Fotos: Francisco Azurmendi • *Análisis y planeamiento del suelo industrial en el municipio de A Estrada (Pontevedra).* Ángel Miramontes Carballada • *A casa consistorial da Estrada (Pontevedra) obra sobranceira do arquitecto Franco Montes.* María Jesús Fernández Bascuas • *Un edificio estradense recuperado para uso cultural: el museo Manuel Reimóndez Portela.* Isabel Carlín Porto • *Sobre o topónimo Brea.* Fernando Cabeza Quiles • *A crise de mortalidade de 1769 en Ouzande (A Estrada-Pontevedra).* Juan Andrés Fernández Castro • *O pasado máis saudable da Estrada.* Manuel Pereira Valcárcel • *Don Nicolás Mato Várela. Párroco de San Paio da Estrada e San Lourenzo de Ouzande.* Olimpio Arca Caldas • *Maíndo (A Estrada-Pontevedra): Espacio xeográfico, humano e histórico na ascendencia do condado de Ximonde.* Héitor Picallo Fuentes • *2002, ano de Frei Martín Sarmiento. Semblanza de Fr. Martín Sarmiento.* Pilar Allegue • *A Estrada no Informe de Literatura 1999, do “Centro Ramón Piñeiro”*

Número 6 (2003)

Cápelas e santuarios do Concello da Estrada. Francisco Arzumendi Iglesias • *Irmáns casan con irmáns, 1650-1850. Aspectos demográficos desta singularidade matrimonial en terras de Tabeirós, A Estrada-Pontevedra.* Juan Andrés

Fernández Castro • *Un proyecto irrealizado de 1891. La fuente de Neptuno para la villa de A Estrada*. Isabel Carlín Porto • *Os escudos do Concello da Estrada dende 1840*. M- Jesusa Fernández Bascuas • *La evolución de los montes en el municipio de A Estrada (Pontevedra) en los siglos XIX y XX*. Ángel Miramontes Carballada • *Alfabetización y red escolar de A Estrada, siglos XVIII y XIX*. Ofelia Rey Castelao • *A Estrada, 18 de xullo de 1936. Dous testemuños*. Juan L. Blanco Valdés • *A Virxe de Gundián*. Juan Fernández Casal • *Breve contribución á biografía do señor de Vilancosta, Don Marcial Valladares Núñez (Berres, A Estrada 1821-1903)*. Juan Andrés Fernández Castro • *En torno ó topónimo Toedo*. Fernando Cabeza Quiles • *Maíndo (A Estrada-Pontevedra): Espacio xeográfico, humano e histórico na ascendencia do Condado de Ximonde, II*. Héitor Picallo Fuentes • *Recuerdos de una matrona*. Carmen Ferreiro Porto • *Antonio Álvarez Insua. Defensor dunha Cuba española*. Olimpio Arca Caldas • *Don Xoán Manuel Fontenla García, último párroco de Ouzande*. Manuel Castiñeira Rodríguez

Número 7 (2004)

Fábrica de papel en Riobó. Juan Fernández Casal • *O Museo do Pobo Estradense «Manuel Reimóndez Portela»*. A institución e a exposición permanente. María Carbia Vilar • *Cartas dun emigrado estradense*. Gerardo Cabada Castro • *Nacimiento y consolidación de la capital del mueble en Galicia. El municipio de A Estrada*. Ángel Miramontes Carballada • *Achegamento ás pesqueiras estradenses do río Ulla*. Damián Porto • *Vermello, amarelo e morado: as cores de Ángel Lemos. In memoriam*. Héitor Picallo Fuentes • *O topónimo «Baloira»*. Fernando Cabeza Quiles • *La emigración en ocho parroquias de A Estrada*. M^a. Milagros Castro González • *Maíndo: espazo xeográfico, humano e histórico no dominio do condado de Ximonde*. Héitor Picallo Fuentes • *Excavación arqueolóxica del túmulo megalítico de Xestas*. Pablo Bandín Rosende • *A razoable esperanza: quince momentos*. Alberte Maceira Peiteado • *Alcaldes estradenses*. María Jesusa Fernández Bascuas • *A tradición e as tradicións na freguesía de Ouzande nos séculos XVII, XVIII e XIX*. Manuel Castiñeira Rodríguez

Número 8 (2005)

A propósito dunha páxina inédita de Waldo Álvarez Insua. Xesús Alonso Montero • Algúns topónimos da parroquia de Guimarei. Fernando Cabeza Quiles • Aproximación ás expresións de fe relixiosa e prácticas de piedade dos fregueses de San Paio de Figueiroa e da Estrada nos últimos catro séculos. Manuel Castiñeira Rodríguez • Libros e lecturas do clero rural en Tabeirós-Terra de Montes durante o século XIX. María Jesusa Fernández Bascuas • O mercado de peixe na Estrada rural. Juan Fernández Casal • Familias e veciños do «lugar y aldea de La Estrada» a mediados do século XVIII. Juan Andrés Fernández Castro • Obras de adaptación no museo do pobo estradense «Manuel Reimóndez Portela». Ana Pazos Bernárdez • Catálogo do arquivo da Casa do Preguecido: de morgados e fidalgos medianeiros. Damián Porto Rico • En memoria de José Pereiro. Javier Travieso • A virxe Peregrina de San Breixo de Lamas (A Estrada, Pontevedra). Xosé Carlos Valle Pérez • A domesticación dende unha perspectiva etnoarqueolóxica: os cabalos de monte do curro de Sabucedo. Xosé Manuel Vázquez Varela • San Miguel de Castro: estudio histórico-artístico. Dolores Villaverde Solar

CONCELLO DA ESTRADA

DEPUTACIÓN DE
PONTEVEDRA

